

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İK-YL-2009- 0002**

**EKONOMİK BÜYÜME
VE
İNSANİ GELİŞME İLİŞKİSİNE
DEMOGRAFİK YAPININ ETKİSİ**

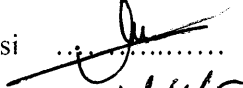
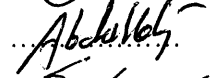

**HAZIRLAYAN
Can KAPAR**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR**

Aydın, 2009

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Can KAPAR** tarafından hazırlanan “Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişme İlişkisine Demografik Yapının Etkisi” başlıklı tez, 18.06.2009 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

<u>Ünvanı, Adı ve Soyadı</u>	<u>Kurumu</u>	<u>İmzası</u>
Yrd.Doç.Dr.Aziz BOSTAN(Başkan)	Adnan Menderes Üniversitesi	
Yrd.Doç.Dr.Abdullah ÖZDEMİR	Adnan Menderes Üniversitesi	
Yrd.Doç.Dr.Şansel ÖZPINAR	Adnan Menderes Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Unvanı, Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı :

İmza :

Can KAPAR

EKONOMİK BÜYÜME VE İNSANİ GELİŞME İLİŞKİSİNE DEMOGRAFİK YAPININ ETKİSİ

ÖZET

Bu çalışma, ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki bağlantıyı kurmaya yardım etmektedir. İnsani gelişme insan yaşamındaki iyileşmeler olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkileri bulmak için, çalışma iki yönlü ilişki düzeyine bakmaktadır. Birincisi ekonomik büyümenin insani gelişmeye etkisi, diğeri ise insani gelişmenin ekonomik büyümeye etkisidir. Aradaki ilişkinin anlamlandırılmasında ise çalışma ülkelerin nüfus yapısı bileşenlerini kullanmaktadır. Ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkinin gücünü göstermesi açısından, özellikle doğurganlık oranı ve kadın eğitimi arasında güçlü pozitif bağ bulunmuştur. Nüfus büyüklüğü, nüfus artışı, doğurganlık oranı, şehirleşme ve göç nüfus yapısının bileşenleri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma, aynı zamanda ekonomik gelişme çerçevesinde yaş dağılımındaki değişimlerin etkilerini gözlemlemektedir. Sahra Altı Afrika, Doğu Asya, OECD, Güney Asya, Latin Amerika, Batı Avrupa gibi bazı bölgelerdeki nüfus değişimi ve ekonomik gelişme arasındaki ilişki incelenmektedir. Yüksek doğurganlık oranı, yüksek çocuk nüfusu ve aşırı şehirleşmenin ülke sosyo-ekonomik yapısını olumsuz etkilediği bulunmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER:

İnsani Gelişme

Ekonomik Büyüme

Nüfus

Doğurganlık Oranı

Milli Gelir (GSMH)

Can KAPAR

EKONOMİK BÜYÜME VE İNSANİ GELİŞME İLİŞKİSİNE DEMOGRAFİK YAPININ ETKİSİ

ABSTRACT

This paper aims to present the links between economic growth and human development. Human development is defined as the improvement of the human condition. For explores the links between economic growth and human development, this paper identifying two chains, one from economic growth to human development, and the other, conversely, from human development to economic growth. For examines the significance of the relationships, this paper uses population structure of country. It finds that there exists a strong positive relationship between fertility and female education is especially important links determining the strength of the relationship between economic growth and human development. It uses population size, population growth, fertility rate, urbanization and migration as subjects of population structure. This paper also reviews evidence on the relevance of changes in age structure for economic growth. It examines the relationship between population change and economic development in particular regions of the world: Sub-Saharan Africa, East Asia, OECD, South Asia, Latin America and Western Europe. It finds high fertility rate, high proportion of children and high urbanization make negative effect on country's socio-economical structure.

KEYWORDS:

Human Development

Economic Growth

Population

Fertility Rate

GDP

ÖN SÖZ

Bu tezin hazırlanmasında ve son halini almasında bana her zaman yardımcı olan, pozitif yaklaşımları ile beni destekleyen hocam Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR'e, her karamsar anımda beni yüreklendiren, çözüm önerileri sunan ve sıkılmadan beni dinleyen editör Alessandro PUSCEDDU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Siz olmadan ben bu tezi yazamazdım.

Ayrıca gelişimimde katkısı bulunan aileme de teşekkür ediyorum. Bir insan yetiştirmenin ne kadar zor ve zaman isteyen bir uğraş olduğunun farkındayım. Bu tezi canım annem Gül KAPAR'a ithaf ediyorum.

Can KAPAR

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR ve SİMGELER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANİ GELİŞME

1.1. İNSANİ GELİŞMENİN TANIMI, UNSURLARI	4
1.2. İNSANİ GELİŞMENİN ÖNEMİ.....	6
1.3. YAKIN TARİHTE İNSANİ GELİŞMİŞLİK	9
1.4. İNSANİ GELİŞME KAVRAMININ İÇERİĞİ.....	13
1.4.1. Kapasite Yaklaşımı	13
1.4.1.1. Kapasiteler ve Kazanımlar	14
1.4.2. Seçenekler ve Özgürlükler	15
1.4.2.1. Gelir Artışı ve Seçenekler	16
1.4.2.2. Sosyo-Ekonomik Gelişim ve Özgürlük	16
1.4.2.3. Yaşam Standardı ve Değer Bıçme	18
1.5. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN TANIMI VE UNSURLARI.....	18
1.5.1. İnsani Gelişmenin Sağlık Yönü	23
1.5.2. İnsani Gelişmenin Eğitim Yönü.....	25
1.5.3. İnsani Gelişmenin Gelir Yönü	28
1.6. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN HESAPLANMA YÖNTEMİ.....	30
1.6.1. Yaşam Beklentisi Endeksinin Hesaplanma Yöntemi.....	31
1.6.2. Eğitim Endeksinin Hesaplanma Yöntemi	33
1.6.3. Gelir Endeksinin Hesaplanma Yöntemi.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMEDE İNSAN FAKTÖRÜNÜN ROLÜ

2.1.	EKONOMİK BÜYÜME.....	37
2.2.	EKONOMİK BÜYÜMENİN BELİRLEYİCİ UNSURLARI.....	39
2.2.1.	Fiziki Sermaye	39
2.2.2.	İşgücü ve İnsan Sermayesi.....	40
2.2.3.	Teknolojik Gelişme.....	41
2.3.	BÜYÜME MODELLERİNDE İNSAN FAKTÖRÜ.....	42
2.3.1.	Klasik Büyüme Modeli ve İnsan Faktörü	43
2.3.2.	Evrimci Büyüme Modeli ve İnsan Faktörü.....	44
2.3.2.1.	Schumpeter Büyüme Modeli	45
2.3.3.	Neoklasik Büyüme Modeli ve İnsan Faktörü	46
2.3.3.1.	Solow Büyüme Modeli	47
2.3.4.	İçsel Büyüme Teorisi ve İnsan Faktörü	49
2.3.4.1.	Lucas Büyüme Modeli	50
2.3.4.2.	Uzawa Büyüme Modeli	52
2.4.	EKONOMİK BÜYÜME VE İNSANİ GELİŞME İLİŞKİSİ.....	53
2.4.1.	Büyümeyle İnsani Gelişmeye Aktarmada Yardımcı Faktörler.....	55
2.5.	EKONOMİK BÜYÜMENİN SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ.....	56
2.5.1.	Eğitim ve Ekonomik Büyüme.....	56
2.5.2.	Sağlık ve Ekonomik Büyüme	60
2.5.3.	Gelir ve Ekonomik Büyüme	62
2.5.4.	Demokrasi ve Ekonomik Büyüme	64
2.5.5.	Kamu Harcamalarında Eğilim ve Ekonomik Büyüme	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK YÖNLÜ DEMOGRAFİK YAPI ANALİZİ

3.1.	DEMOGRAFİK YAPI BİLEŞENLERİ	67
3.2.	DEMOGRAFİK YAPI BİLEŞENLERİNİN BÜYÜME VE İNSANİ GELİŞMEYE ETKİLERİ	68
3.2.1.	Nüfus Büyüklüğü.....	70

3.2.1.1.	Büyük Nüfuslu Ülkelerde Ekonomik Görünüm	71
3.2.1.2.	Nüfus Büyüklüğü ve Gelir Dağılımı	72
3.2.2.	Nüfus Artışı	74
3.2.2.1.	Nüfus Artışı Üzerine Teorik Yaklaşımlar	75
3.2.2.1.1.	Malthus'un Nüfus Yaklaşımı	75
3.2.2.1.2.	Kremer'in Nüfus Yaklaşımı	76
3.2.2.2.	Nüfus Artışının Görünümü	76
3.2.2.3.	Demografik Geçiş Teorisi	78
3.2.2.4.	Bebek Ölümleri ve Nüfus Artışı	79
3.2.3.	Doğurganlık Oranı	83
3.2.3.1.	Doğurganlık Oranlarında Genel Eğilim	84
3.2.3.2.	Doğurganlık Oranı ve Üretim Yapısı	86
3.2.3.3.	İzolasyon Paradoksu	88
3.2.3.4.	Çocuk Bakmanın Maliyeti ve Doğurganlık Oranı	88
3.2.3.5.	Yüksek Doğurganlık Oranının Yayılımı	89
3.2.3.6.	Yüksek Doğurganlık Oranı ve İnsani Gelişme	90
3.2.3.7.	Kadının Eğitimi ve Doğurganlık Oranı	91
3.2.3.8.	Demografik Kazanç	92
3.2.4.	Nüfus Yaş Dağılımı	93
3.2.4.1.	Dünyada Nüfus Yaş Dağılımı	94
3.2.4.2.	Yüksek Çocuk Nüfusunun Büyüme ve Gelişmeye Yansımaları	95
3.2.5.	Şehirleşme ve Göç	98
3.2.5.1.	Şehirleşme	98
3.2.5.2.	Göç	102
	SONUÇ ve ÖNERİLER	104
	KAYNAKÇA	108
	ÖZ GEÇMİŞ	114

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.5-1 İnsani Gelişme Endeksini Oluşturan Alt Endeksler	20
Şekil 1.5-2 Doğumda Yaşam Beklentisinde Bölgesel Gelişim.....	24
Şekil 1.5-3 Dünya Geneline Ölümün Yaş Dağılımı	25
Şekil 1.5-4 163 Ülkede Okuryazarlık Oranı ve Doğurganlık Oranı Karşılaştırması	26
Şekil 2.5-1 Ülke Gruplarında Okullaşma Oranları	58
Şekil 2.5-2 Kişi Başı Milli Gelir ve Doğumda Yaşam Beklentisi Karşılaştırması	61
Şekil 3.2-1 Dünya Geneline Kadının Okuryazarlık Oranı ve Doğurganlık	91
Şekil 3.2-2 Ülkelerde İGE, 15 Yaş Altı Nüfus ve Milli Gelir Karşılaştırması	96

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.2-1 Yakın Dönemde Refahın Anlamı ve Ölçülmesinde Yaşanan Değişim.....	8
Tablo 1.3-1 Seçilmiş Ülkelerde Gelir – Sağlık İlişkisi	10
Tablo 1.5-1 İnsani Gelişmede Önceki Yıllara Göre Düşük Değer Alan Ülkeler	22
Tablo 1.5-2 Seçilmiş Ülkelerin Gelir – İnsani Gelişme Göstergeleri	23
Tablo 1.5-3 Ülke Gruplarında Okullaşma Oranları	27
Tablo 1.5-4 Nominal ve Satın Alma Gücü Paritesiyle Kişi Başı MG Karşılaştırması ...	29
Tablo 1.6-1 İGE Hesaplanmasında Kullanılan Sınırlar	31
Tablo 1.6-2 Seçilmiş Ülkelerde İGE – YBE ilişkisi	32
Tablo 2.5-1 Ülke Gruplarında Yıllık Kişi Başı Gelir Artışı	57
Tablo 2.5-2 Mevcut Gelişmiş Ülkelerin Uzun Dönem Büyüme Oranı	59
Tablo 2.5-3 Ülkelerin Kişi Başı Milli Gelirde En Başarılı Oldukları Dönemler.....	63
Tablo 3.2-1 Nüfus Büyüklüğü En Yüksek 22 Ülkede Kişi Başı Gelir ve Gelir Artışı ...	71
Tablo 3.2-2 Büyük Nüfuslu Ülkelerde Gelir Dağılımı	73
Tablo 3.2-3 Malthus Nüfus ve Üretim Artış Tablosu	75
Tablo 3.2-4 Gelir Grupları Bazında Nüfus Değişimleri	77
Tablo 3.2-5 2000–2005 Döneminde Nüfus Artışının %75’ini Oluşturan Ülkeler.....	77
Tablo 3.2-6 Ülke Gruplarında Doğumda Yaşam Beklentisi ve Bebek Ölüm Oranı.....	80
Tablo 3.2-7 Sahra Altı Afrikası’nda Ekonomik Gelişim	81
Tablo 3.2-8 Ülke Gruplarında Doğurganlık Oranı.....	85
Tablo 3.2-9 Sektör Bazında İşgücü Dağılımı.....	87
Tablo 3.2-10 Yüksek Doğurganlık Seviyelerinin Görüldüğü Ülkeler.....	89
Tablo 3.2-11 Yüksek Doğurganlık Seviyeli Ülkelerde İnsani Gelişme Göstergeleri.....	90
Tablo 3.2-12 Ülke Gruplarında Nüfusun Yaş Dağılımı.....	95
Tablo 3.2-13 Şehirleşme ve Şehir Nüfusunun Gelişimi	99
Tablo 3.2-14 Ülke Gruplarında Şehirleşme Oranı	100
Tablo 3.2-15 En Yüksek Şehir Nüfusuna Sahip Ülkelerin 1950–2000 Yılları Arasında Şehir Nüfuslarında Gerçekleşen Büyüme Oranı	101

KISALTMALAR ve SİMGELER LİSTESİ

- BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
BKH : Binyıl Kalkınma Hedefleri
bkz. : Bakınız
BM : Birleşmiş Milletler
BMKP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
Cumh. : Cumhuriyeti
Dem. : Demokratik
DİG : Düşük İnsani Gelişmişlik
DYB : Doğumda Yaşam Beklentisi
Edt. : Editör
Emirl. : Emirlikleri
GOÜ : Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla
İGE : İnsani Gelişme Endeksi
İGR : İnsani Gelişme Raporu
İLO : Uluslararası İş Örgütü
KBMG: Kişi Başına Milli Gelir
MG : Milli Gelir
OECD : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OİG : Orta İnsani Gelişmişlik
SGP : Satın Alma Gücü Paritesi
YBE : Yaşam Beklentisi Endeksi
YİG : Yüksek İnsani Gelişmişlik

GİRİŞ

Ekonomiyi büyütmek, zenginleşmek, gelişmiş ülke statüsüne ulaşabilmek için hep ön plana çıkan çözümler olarak görülmüştür. Fakat günümüzde toplumları gelir bazlı dar kalıpları olan ölçütlere göre tanımlamak, çözümler için atılacak adımları da etkinlikten uzaklaştırıcaktır. Bu nedenle ekonomik büyümenin her zaman beraberinde kalkınmayı getirmediği bugün daha net bir şekilde görülmektedir.

Elbette ki gelir artışı gelişmeyi hızlandırmada etken faktördür ve gereklidir. Fakat gelişimi destekleyecek yönde harcanılmamış gelir toplumlara uzun vadede çok fazla yararlı olamamaktadır. Burada üzerinde durulması gereken, zenginleşmenin ardından, sahip olunan yeni gelirin, hangi yönde kullanılırsa toplumun gelişimine hizmet edeceğidir.

Şüphesiz ki; gelir artışını nüfus artışından bağımsız değerlendirmek nesnel yönü zayıf bir sonucu ifade eder. Nüfus artış hızının, gelir artış hızından fazla olduğu bir ekonomide, gelir artışı ülke bazında olumlu bir tablo ortaya koyabilir, fakat kişi başına gelir bundan olumlu yönde etkilenmeyecektir. Nüfus artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kaldırmak amacıyla, bu tez çalışmasında ülkeleri kıyaslamada Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) yerine, Kişi Başına Milli Gelir (KBMG) değerleri kullanılacaktır.

Ekonomik büyüme ve insani gelişme ilişkisinde, nüfusun yapısı ne kadar önemlidir sorusu, bu çalışmanın cevaplamaya çalıştığı temel sorudur. Nüfusu az ülkelerin, nüfusu yüksek ülkelere oranla gelirlerini geliştirmeye aktarmakta daha başarılı oldukları düşüncesinin ne kadar doğru olduğu, ülkelerde görülen nüfus artışının ekonomik büyüme ve insani gelişmeye etkileri, ekonomik gelişmenin nüfustaki yaş dağılımına katkısı, bu sorunun içeriğini oluşturmaktadır.

Ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi temel alan 1996 yılı İnsani Gelişme Raporu (İGR) “Geçen on yıllar açıkça göstermektedir ki; büyüme ve insani gelişme arasında *otomatik* bir bağlantı yoktur” (UNDP, 1996:1), açıklamasıyla

başlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi, demografik yapıların farklılığından hareketle araştırmaktır.

Demografik yapı, içerisinde nüfus artış hızından doğurganlık oranına ve şehirleşmeye, nüfus yaş dağılımından iç ve dış göçe kadar pek çok unsur barındırmaktadır. Söz konusu her bir unsurun ülke sosyo-ekonomik yapısına etkisi de bir o kadar farklılık göstermektedir. Doğurganlığın yüksek olduğu bir ülkede kaynakları yeni doğan nüfusa aktarma ihtiyacı doğmaktadır. Bu durum mevcut nüfusun gelişimine harcanacak kaynağın azalmasına neden olmaktadır. Yüksek doğurganlık oranlarının görüldüğü ülkelerin özellikle az gelişmiş ülkeler olduğu düşünülürse, büyümeyi insani gelişmeye aktarmada yüksek doğurganlığın bir sorun teşkil ettiği gerçeği daha net anlaşılacaktır.

Yüksek nüfus artışı ve yüksek doğurganlık, insani gelişmenin eğitim yönü üzerinde baskı oluşturmaktadır. Nüfus artışı, ülke nüfusuna yönelik eğitim ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Yine artan eğitim harcamaları, kamu harcamaları üzerinde ek yük yaratmaktadır. Eğitim ve sağlık alanında ilerlemelere aktarılması gereken kaynak, yeni gelen nüfusa yönelik temel eğitim harcamalarına aktarılacaktır. Aksi takdirde, yeni neslin eksik eğitim alma sorunu doğacak ve ülke eğitim seviyesinde gruplar arası farklılıklar oluşacaktır.

Bu çalışmada temel beklenti, yüksek nüfus artışı ve yüksek doğurganlık oranlarının, ekonomik büyüme ve insani gelişme ilişkisinin sağlıklı işlemesi önünde engel oluşturduğu yönündedir. Bununla birlikte, toplam nüfus içerisinde çocuk nüfusunun payının büyüklüğünün hükümetlerin eğitim harcamaları, aşırı yaşlı nüfusun ise sağlık harcamaları üzerinde baskı yapması beklenmektedir. Şehirleşmenin insan sermayesinde gelişim ve kaynaklara erişimin kolaylaşması açısından olumlu etki yaratacağı, fakat aşırı şehirleşmenin kaynakların eşit kullanımı üzerinde olumsuzluk meydana getireceği de diğer bir beklentidir.

Çalışma söz konusu beklentileri, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (BMKP) sunduğu eğitim, sağlık, gelir ve nüfus verileri yardımıyla test edecektir. Ülke ve grup karşılaştırmaları, geçmiş dönem analizleri, çapraz veri karşılaştırmaları ile

ekonomik büyümenin insani gelişmeye aktarımında nüfus yapısının oynadığı rol açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu doğrultuda, tez çalışmasının ilk bölümünde insani gelişme kavramı üzerinde durulacaktır. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) irdelenecek ve İGE'nin sağlık, eğitim ve gelir boyutları ele alınacaktır. İnsani gelişme kavramının kazandığı önem ve yakın dönemde dünyada gözlemlenen insani gelişme eğilimi üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde ekonomik büyüme kavramı incelenecek, farklı okulların ekonomik büyüme teorilerinde, insan sermayesinin oynadığı rol açıklanacaktır. Bunun yanı sıra, ekonomik büyümenin insani gelişmenin sağlık ve eğitim boyutlarıyla ilgili ülke sosyo-ekonomik yapısına yaptığı etkiler gözlemlenecektir.

Üçüncü bölümde ise demografik yapı bileşenleri ve bu bileşenlerin büyüme ve gelişmeye etkileri ülke örnekleriyle değerlendirilecektir. Nüfus büyüklüğü, nüfus artışı, nüfus yaş dağılımı, doğurganlık oranı, şehirleşme ve göç olgularının ekonomik büyümede ve insani gelişmede nasıl bir rol üstlendiği çapraz karşılaştırmalarla irdelenecektir.

Çalışmada etkilerin çift yönlü analizi yapılacaktır. Demografik yapının ülke sosyo-ekonomik yapısı üzerinde etkileyici bir unsur olduğu, fakat bununla birlikte demografik yapının kendisinin de ülke sosyo-ekonomik ortamından etkilendiği düşüncesiyle hareket edilecektir.

1 . BÖLÜM

İNSANİ GELİŞME

Bu bölümde insani gelişmenin boyutları üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda, insani gelişmenin tanımı yapılacak, insani gelişmenin önemine değinilecek ve yakın tarihte insani gelişme konusunda dünyada meydana gelen değişimlere vurgu yapılacaktır. Ardından, insani gelişme kavramında meydana gelen gelişmeler üzerinde durulacak ve son olarak insani gelişme endeksi ve insani gelişme endeksinin eğitim, sağlık ve gelir boyutlarının hesaplama yöntemi açıklanacaktır.

1.1. İNSANİ GELİŞMENİN TANIMI, UNSURLARI

İnsani gelişme, en geniş tanımıyla, *insanların tercihlerini genişletme* sürecidir (UNDP, 1990: 9). BMKP'nin insani gelişme tanımı oldukça kısa ve özdür. Bununla birlikte bir o kadar derinliği olan bir tanımdır. İnsanların tercihleri denilmekte ve bu tercihlere herhangi bir sınırlama getirilmemektedir. Bu tanım, insani gelişme sürecinin belli bir zaman aralığına sıkıştırılmayacağını göstermektedir. İnsani gelişme süreci, insanın varoluşundan bu yana sürmektedir ve sürecektir. İnsan, çevresiyle iletişim içinde olan, kendini saran çevreden etkilenen ve onu etkileyen bir varlıktır. Bu durumda insani gelişme süreci bitmeyen bir süreçtir. Ve bu bitmeyen süreçte, insanların tercihleri de sürekli değişmekte ve insanı saran çevreden etkilenmektedir.

İnsani gelişmenin yeni boyutunu ortaya koyan ve İGR'lerin hazırlanmasına önyak olan **Mahbub ul Haq** (1934–98) (Power, 2006: 264), *Reflections on Human Development* (1995) adlı eserinde gelişme ve insan arasındaki ilişkiyi şu şekilde yorumlamaktadır;

...Gelişmedeki pek çok on yılın ardından, apacık bir şekilde yeniden keşfediyoruz – insanlar ekonomik gelişmenin hem aracı hem amacıdır (Haq, 1995: 3).

Geçmiş dönemde gelişme olgusu rakamlarla, yatırımlarla ve anlaşmalarla açıklandığı için gelişmenin bir parçası olarak *insan öğesi* unutulmuştur. Gelişmede öne

çıkan *amaç* üretim ve gelirden artış olmuştur. İnsan ise, bu amaca ulaşmada gerekli bir *araç* olarak görülmüştür. Hatta üretim faktörü olarak, beşeri sermaye faktörü bile nitel ve nicel açıdan hesaplanmaya çalışılmıştır (Haq, 1995: 3).

Gelişmenin merkezinde insan olmalıdır. Merkezinde insanın olmadığı gelişme süreçleri, sürekliliklerini koruyamamaktadırlar. Üretim yapısına yönelik gelişme politikası, insan unsurunu hariç tuttuğu sürece kısa sürelidir. Oysa insani gelişme, ekonomik gelişmeye itici güç oluşturmaktadır. İnsanın gelişimine yönelik eğitim politikası, o insanla birlikte ve o insanı saran çevreyle birlikte devamlılığını sürdürür. Ayrıca mevcut gelişme tecrübeleri göstermektedir ki; ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında bir bağlantı kurma ihtiyacı vardır (UNDP, 1990: 9–10).

İnsani gelişme, insan yaşamındaki koşulların iyileştirilmesidir, yani insanların daha uzun, daha sağlıklı ve daha yaratıcı hayat yaşamalarıdır (Haq, 1995: 14). İnsani gelişmenin fiziksel, sosyal, ekonomik ve politik pek çok yönü bulunmaktadır. En önemli fiziksel refah yönlerini sağlık ve beslenme oluştururken; eğitim, yönetsel sorumluluk, politik özgürlük ve politik katılım unsurları ise sosyal ve politik refahı oluşturmaktadır (Ranis ve Stewart, 2000: 49).

İnsani gelişme konusunda üzerinde önemle durulan bir diğer nokta, insani gelişmenin sürdürülebilirliğidir. Sürdürülemeyen insani gelişme veya başka bir deyişle kısa süreli bir insani gelişme insana, topluma ve ekonomiye uzun dönemde fayda sağlamaz (bkz. Anand ve Sen, 1996; Harris, 2000).

Neumayer'a göre, gelişimin sürdürülebilir olarak nitelenmesi, onun kişi başına sağladığı fayda (utility) miktarının, sonsuza dek azalmadan devam etmesiyle mümkündür. Öne sürdüğü tezinde faydayı sağlayacak olan nesnelere, sermaye olarak adlandırılır ve sermayeler, insan yapımı veya doğal olabilirler. Yenilenmeyen kaynakları, bunların insanlara doğrudan faydaları olmadığı için teorisinin dışında tutarken, nüfus değişkenini teorisine ekler. Çünkü nüfustaki değişim kişi başına faydayı etkilemektedir. Dikkat edilmesi gereken nokta, faydanın kendi geleceği değil, sermayenin, yani faydayı sağlayacak nesnelere gelecekteki faydasının garanti altına alınmasıdır (Neumayer, 2003: 7–11).

Bu ayrımı yapmaktaki ana düşünce, bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları olgulara ve nesnelere verdikleri değerin bireysel oluşudur. Her bir bireyden aynı nesneye aynı değeri vermelerini veya ondan aynı hazzı almalarını bekleyemeyiz. Bu nedenle birebir faydanın sonsuzluğunu arzulamak anlamsızlaşır. Oysa sermayenin sonsuzluğunu ön planda tutmak, bize gelecekte aynı sermayeden farklı yollarla faydalanma imkânı verir. Demirin gelişen teknoloji ile birlikte, zamanla yeni kullanım alanlarının bulunmasında olduğu gibi, demirden üretilen çekicin veya silahın faydasını sonsuz kılmaktansa, demirin faydasını sonsuz kılmak, amaç olarak ortaya çıkmaktadır. Unutulmaması gereken nokta, demirin faydasını ortaya çıkaran nesne insandır. Aslında bu açıdan bakıldığında, kendisini saran çevreyi kullanarak fayda yaratan insan ögesinin sonsuzluğunu sağlamak ve insana bu faydayı ortaya çıkarmada gerekli yatırımı yapmak en önemli öncelik olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. İNSANİ GELİŞMENİN ÖNEMİ

İnsani gelişmenin önemi, merkezinde insan ögesinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Önceki dönemlerin, gelişme çabasını ekonomik büyüme çabası ile özdeşleştiren yaklaşımlarından farklıdır. İnsani gelişme, gelirin yanı sıra insan kapasitesindeki gelişmeyi de hedeflemektedir. Kapasitelerde ortaya konacak bu gelişim, özellikle yoksul insanların kendi hayatlarını kontrol etmeleri ve iyileştirmeleri konusunda karşı karşıya oldukları seçenekleri artıracaktır (Iqbal, 2006: 21).

İnsani gelişme, toplum yapısında ve bireylerin üstlendikleri toplumsal rollerde değişim yaratır. Çalışma hayatı, eğitim süreci, eğitim öncesi ve sonrası, aile hayatı ve bunlara benzer, insan hayatını çevreleyen pek çok olgu, gelişme sürecinin izlerini taşır. Gelişmenin önemi, kişinin yaşayış biçimini, neler yapıp yapmayacağını ya da neler yapabildiğini yapamayacağını ve hatta bireyin ve toplumun düşünce ve hissetme şeklini etkilemesidir. İnsani gelişme sadece bir bireyin gelişimini değil, bireyin çevresini ve çevrenin bireyi etkileyerek, daha geniş boyutlu bir gelişmeyi betimler (Bronfenbrenner, 1979: 6).

İnsani gelişme yaklaşımı, kendisini İGE tanımlamasıyla sınırlı tutmamaktadır. İnsani gelişmenin önemi ve içeriği İGE hesaplamasından daha karmaşık ve geniştir.

İnsani gelişme, insan varlığının özgür ve saygın bir hayat yaşaması, çevresinden daha fazla yararlanabilmesi, insanın kendi kapasitelerini atırıp, bu kapasiteleri kendi hayatında kullanabilmesi ile ilgilidir (Fukuda-Parr, 2003: 307).

İnsani gelişme, ekonomik gelişmeyi teşvik edici unsurlar içermektedir. İnsan sağlığında meydana gelecek gelişimler, kişinin çalışma hayatını olumlu destekleyeceği gibi, insanın eğitim seviyesindeki gelişmeler de onun ekonomik yaratıcılığını artıracaktır. Az gelişmiş ülkelere, insani gelişme yönü eksik, parasal yardımlar yapmak, uzun dönemde ülke gelişimine yardımcı olamaz. Bunun aksine insani gelişme odaklı yardımlar ülke ekonomisinde gelişmeyi teşvik edici rol oynarlar (Streeten, 1999: 33).

İnsan ögesi, savaş sonrası dönemde unutulmuş, diğer bir deyişle önemi tam kavranılmamış durumdaydı. İnsani gelişmeyi, gelişme politikalarının merkezine almak, özellikle kaynak aktarımı, planlama ve politika oluşturma konularında insana yatırımın öne çıkmasını sağlar. Bu tarz gelişme politikaları, insani koşullarda iyileşmeyi beraberinde getirir. İnsanların fırsatlarını artırmaya yardım eder.

İnsani gelişmenin telaffuzu yakın dönemlere rastlamaktadır. Tarihin uzun bir döneminde ülkelerin başarıları, kontrol ettikleri topraklarla ve sahip oldukları asker miktarlarıyla ölçülmüştür. Sonrasında önemi artan ticaret ve endüstriyel üretim yapısı ülkeleri karşılaştırmada öne çıkan bir ölçüt olmuştur. Ticarete büyüme ve önemli bilimsel buluşlarla ihtiyaçlar değişime uğramıştır. Yüzyılın fenomeni haline gelen GSMH ile ülkeler birbiriyle kıyaslanmaya başlanmıştır. Ülkeler hızlı ekonomik büyüme hedefine girmişlerdir. Ekonomik büyüme uğruna, toplumda sınıflar arası gelir dengesizlikleri, fakirlik ve pek çok insan yönlü olgu istismar edilmiştir. Maksimum büyümeyi sağlamak için sınıf, bölge ve cinsiyetler arası eşitsizlikler, yüksek fakirlik görmezden gelinmiştir (Basu, 2001: 62–63).

Geçen 50 yıl boyunca, refahın tanımlanmasında ve hesaplanmasında köklü değişimler yaşanmıştır. Tanımlama ve hesaplanmadaki bu değişim, dönemin ekonomik yapısından, bilimsel araştırmalardan ve mevcut hâkim politikalarından fazlasıyla etkilenmiştir. Odak noktası, geçen sürede ekonomik büyümeden insan ögesine kaymıştır. 1950lerde refah ölçümünde ekonomik büyüme kullanılmıştır. Çünkü fakirliğin azaltılmasında ekonomik büyüme önemli bir etken olarak görülmüştür. Yeni

bağımsız ülkeler, gelişmeyi endüstrileşme olarak algılamışlar ve kısa zamanda gelişmiş ülkeleri yakalama çabasında ekonomiyi ve ekonomik büyümeyi amaç edinmişlerdir. 1960larda Güney yarımkürede etkin olan ulusalcı hükümetlerin politikalarında, gelişmeyi bölgesel nüfusun yaşam standardını artırmak olarak görmeleri sonucu, ekonomik büyümede kişi başına gelir artışı önem kazanmıştır. 1970lere gelindiğinde ise temel ihtiyaçlar yaklaşımı (*basic-needs approach*) ön plana çıkmıştır. Yiyecek, barınma, kamu malları gibi insanların yaşamı için temel teşkil eden mallara erişim gelişmişliğin ölçüsü olmuştur. 1980lerde *World Development Report* ve benzeri pek çok yayının gelişmede, beslenme, eğitim ve sağlık gibi insani yönleri önplana çıkarması, gelişimi tanımlamada ve hesaplamada parasal olmayan faktörlerin önemini artırmıştır (Sumner, 2004: 3–4).

Tablo 1.2-1 Yakın Dönemde Refahın Anlamı ve Ölçülmesinde Yaşanan Değişim

Dönem	Refahın Anlamı	Refahın Ölçümü
1950ler	Ekonomik refah	Milli Gelir artışı
1960lar	Ekonomik refah	Kişi başı MG artışı
1970ler	Temel ihtiyaçlar	Kişi başı MG artışı ve temel mallar
1980ler	Ekonomik refah	Kişi başı MG ve parasal olmayan faktörlerde yükseliş
1990lar	İnsani gelişme/Kapasiteler	İnsani gelişme ve sürdürülebilirliği
2000ler	Evrensel haklar, geçim, özgürlük	BKH* ve 'yeni' alanlar: risk ve yönetim

Kaynak: Sumner, 2004: 3

*BKH; Binyıl Kalkınma Hedefleri

Ardından İGR'nin 1990 yılında yayınlanmasıyla birlikte, ülkeleri karşılaştırmada yeni bir endeks – İGE – oluşturulmuş ve gelişmede eğitim ve sağlık da gelir kadar önemli görülmüştür. Gelişmede tek başına parasal veya parasal olmayan faktörleri ön plana çıkarmak yerine, bu faktörlerden bir sentez oluşturmak, daha genel bir değerlendirme yapmaya imkân veren bir endeks ortaya koymak, İGE'nin başarısında önemli etken olmuştur (bkz. Tablo 1.2–1).

Gelişme sürecinde insanın önemi devam etmektedir. Bu önem daha büyük bir kitle tarafından ve daha geniş boyutlarıyla gelişimini ve büyümesini sürdürmektedir. Artan önemle birlikte, insanın kapasitelerini ortaya koyabilmesi için ihtiyaç duyduğu özgürlük ve temel haklar bugün daha iyi anlaşılmaktadır.

1.3. YAKIN TARİHTE İNSANİ GELİŞMİŞLİK

İnsani gelişme bir süreçtir. Toplumların olanaklarına ve kabiliyetlerine göre yavaş ya da hızlı ilerlemektedir. İlgili alandaki araştırmaların yakın dönemde gerçekleşmesi dolayısıyla, insani gelişmenin uzun dönemli yorumunu yapmak oldukça güçtür. Fakat günümüze oranla geçmişte, daha sık savaşların yaşandığı ve sağlık sistemi ve tıbbi bilginin daha alt seviyede olduğu düşünülürse, en azından insani gelişmenin sağlık boyutunun uzak geçmişte oldukça düşük değerlerle temsil edildiği öngörülebilir.

Bugün böylesine zengin bir dünyada hâlâ büyük bir çocuk nüfusu, ailesini geçindirebilmek için, günde 12 ile 14 saat arasında çalışmaktadır, pek çok ülkede 1000 bebeğin 100'ünden fazlası bir yaşına gelmeden ölmekte ve pek çok ülkede nüfusun yarısından çoğu elektrik ve temiz suya ulaşamamaktadır (Basu, 2001: 62).

Olumsuz koşullardan en çok etkilenen kesim, kadınlar ve çocuklar olmaktadır. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerde görülen insani gelişme uçurumu, kırsal – kentsel, kadın – erkek ve yoksul – fakir gruplarında da belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (UNDP, 1990: 17–18).

Gelişmekte olan ülkelerin, 1950 sonrası doğumda yaşam beklentilerinde yaşanan gelişme en iyi insani gelişme göstergelerinden biridir. 1950lerde en fakir ülkelere görülen doğumda yaşam beklentisi, 30 ile 40 yıl arasında değişmekte idi. 80lere gelindiğinde bu rakam Tanzanya, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkelere 50lere, Çin, Malezya, Arjantin, Sri Lanka ve Şili gibi ülkelere 70lere çıkmıştır. Bu veriler gelişmekte olan ülkelere yaşayan milyonlarca insanın refahında meydana gelen hızlı yükselişi göstermektedir (Griffin, 1989: 8).

2005 yılı verilerine bakıldığında, doğumda yaşam beklentisinde 1950–1980 döneminde görülen hızlı artışın bir miktar yavaşladığı gözlemlenmektedir. Doğumda yaşam beklentisi, Tanzanya'da hâlâ 51 yıl olarak gözlemlenirken, Sahra bölgesi Afrika'da genel olarak 50 yıl, en az gelişmiş ülkeler coğrafyasında ise 55 yıl verileriyle karşılaşılmaktadır. Türkiye'de 2005 itibariyle 71 yıl olan doğumda yaşam beklentisi, gelişmekte olan ülkeler genelinde 66 yıl, OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) genelinde ise 78 yıldır (UNDP, 2007a: 231–232).

Gelir ile yaşam beklentisi arasında genelde bağlantıya rastlanmaktadır. Gelirdeki artış, sağlık yatırımları yoluyla doğumda yaşam beklentisini yukarı çekmektedir. Fakat bu durumu tüm ülkelerde görmek mümkün değildir. Bazı ülkelerin yüksek gelirlerine rağmen, doğumda yaşam beklentisi değerleriyle, kendilerinden daha düşük gelire sahip ülkelerin altında yer alabilmektedirler. Çıktı büyümesi tek başına fayda sağlamamaktadır. Ekonomik büyümenin yanı sıra, büyüme şekli ve gelişme stratejisi de önemli rol oynamaktadır (Griffin, 1989: 8).

Bu örneği Rusya'da görmek mümkündür. Yüksek İnsani Gelişmişlik (YİG) ülkesi olan Rusya'nın satın alma gücü paritesi (SGP) ile kişi başı geliri 10.845 \$ olup, doğumda yaşam beklentisi 65 yaştır. Ancak, 3.071 \$ geliriyle Vietnam 73,7 yaş, 3.365\$ ile Gürcistan 70,7 yaş, 1,927\$ ile Kırgızistan 65,6 yaş doğumda yaşam beklentisine sahiptirler (UNDP, 2007a: 230–231).

Tablo 1.3-1 Seçilmiş Ülkelerde Gelir – Sağlık İlişkisi

Ülke	Kişi Başı GSMH (SGP\$)	Doğumda Yaşam Beklentisi
Rusya	10.845	65,0
Vietnam	3.071	73,7
Gürcistan	3.365	70,7
Kırgızistan	1.927	65,6

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*

Doğumda yaşam beklentisinde mevcut tecrübeler, kadınların erkeklere oranla daha uzun yaşadıklarını göstermektedir. Fakat 1980lerde Hindistan ve Pakistan'da bu durumun tersi görülmüştür. Daha önce bu tabloya Bangladeş ve Sri Lanka'da da rastlanmıştır. İlerleyen süreçte, Bangladeş ve Sri Lanka genel tabloya uyumlu bir görünüm sunmuşlarsa da, Hindistan ve Pakistan bu özelliklerini korumuşturlar. Güney Asya'da karşılaşılan bu tablo, bölgede kadına karşı uygulanan ayrımcılığın bir sonucu olma ihtimalini taşımaktadır (Griffin, 1989: 8).

Hükümetlerin sosyal yatırımlarının düzeyini belirleyen üç ana unsur şöyle sıralanabilir (Ranis ve Stewart, 2000: 52);

- Sistemin toplam vergi kapasitesi,
- İnsani gelişmeye katkısı olmayan harcamalara, özellikle askeri harcamalara duyulan talebin büyüklüğü,
- Hükümetin, düşük gelir grubuna karşı sorumluluk duygusu.

Bu üç faktör, politik ekonomiden oldukça etkilenmektedir. Özellikle, farklı çıkar gruplarının politikayı etkilemekteki güçleri, bürokratik yapı, bürokratik kapasite ve halk baskısının şiddeti hükümetlerin insani gelişme yönlü harcamalarında etkin olan faktörlerdir.

1980lerde daha iyi bir ekonomik yönetim için başvuru bütçe kesintileri, birçok Afrika ve Latin Amerika ülkesinde sosyal maliyetleri beraberinde getirmiştir. İnsani gelişme yönlü harcamalar, bütçe kesintilerinde ilk başvuru tasarruf elde etme alanları olmaktadır. Fakat bu tür adımların sonuçları, toplumun sosyal yapısında olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (UNDP, 1990: 17–18).

Ekonomik büyümenin, insani gelişmeyi tetikleyici kamu harcamalarını artırmaya yönelik kullanımı, Bostvana ve Sudan örneğinde görülebilmektedir. 1970’de kişi başına sağlık ve eğitim harcamalarında yakın seviyelerde bulunan iki ülkeden Bostvana’da 1970 ile 1992 yılları arasında yaşanan hızlı ekonomik büyüme, Bostvana’ya sosyal harcamalarında daha hızlı artış yapma imkânı vermiştir. Sudan’da yaşanan ekonomik durgunluk nedeniyle, sosyal harcamalarda değişim sınırlı olmuştur. Bunun sonucu, 1992’de Bostvana’nın sosyal harcamaları, Sudan’ın dört katı olarak gerçekleşmiştir (Ranis ve Stewart, 2000: 52).

2005 yılına gelindiğinde, Sudan’ın % 60 olan okuryazar nüfus oranına karşılık, Bostvana’da bu oran % 81’dir. Ancak, Bostvana’nın sağlık alanında başarılı bir politika izlediğini söylemek zordur. SGP ile 12.000 \$ kişi başına gelire sahip ülkede görülen 48 yıl doğumda yaşam beklentisi, 2.000 \$ kişi başı geliri olan Sudan’ın 57 yıl doğumda yaşam beklentisi değerinin altındadır (UNDP, 2007a: 231).

Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) genelinde, 1970’den 1985’e okuryazar oranı, % 43’den % 60’a çıkmıştır. Cinsiyet açısından bakıldığında kadınlarda elde edilen okuryazar oranı erkeklerden daha düşüktür. Bu dönemde Kenya’nın eğitim alanındaki

gelişimi oldukça kayda değerdir. Kenya eğitim alanındaki yatırımlarıyla, okuryazar oranını 1970’de % 32’den 1985’de % 60’a çıkarmıştır. 2005 yılı verileri ise % 73,6’dır (UNDP, 1990: 17–18 ve UNDP, 2007a: 231).

Güney Asya okuryazarlık oranında oldukça kötü bir tablo sergilemeye devam etmektedir. 1985’de sadece % 41 olan okuryazarlık oranı, 2005’de % 59,5’e çıkmış olsa da hâlâ bölgesel anlamda en düşük değerlerin görüldüğü alan olma özelliğini korumaktadır. Güney Asya grubunda yer alan Afganistan’ın 2005 yılı okuryazar oranı % 28 iken, Bangladeş’in % 47,5, Nepal’in % 48,6’dır (UNDP, 2007a: 229–232).

Sosyal kalkınma hâlâ önemini korumaktadır. Okuryazarlık oranları pek çok ülke için hâlâ düşüktür ve çoğu gelişmekte olan ülkede, temel sağlık ve yaşama süresi garanti edilenden çok uzaktır. Sosyal kalkınmanın yanı sıra, ekonomik büyüme de önemini korumaktadır. Düşük büyüme sorunu, gelişmekte olan ülkelerde insani gelişmenin önünde hâlâ engel oluşturmaktadır. 60 ülke, 1990–2000 on yılını başlangıçtan daha fakir bitirmişlerdir. Bununla birlikte insani gelişme yaklaşımı da, önemli bir evrim geçirmiştir. 1990’ların başında, İnsani Gelişme Raporlarında, kamu harcamalarının eğitim ve sağlık alanındaki dağılımları üzerine yapılan vurgudan çok, günümüzde servis kalitesi, verimlilik, eşitlikten bahsedilmektedir (Fukuda-Parr, 2003: 312).

1960 ile 1990 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler, insani gelişme alanında oldukça kayda değer çaba göstermişlerdir. Bu süreç içerisinde GOÜler, doğumda yaşam beklentisini 46 yıldan 62 yıla çıkarmışlardır. Böylece Kuzey – Güney ülkeleri arasındaki doğumda yaşam beklentisi 23 yıldan 12 yıla inmiştir. 1990 yılına gelindiğinde 13 GOÜ, doğumda yaşam beklentisini 70 yılın üzerine çıkarmayı başarmıştır. Bebek ölüm oranları ise, 1950 ve 1985 yılları arasında, 1000 doğumda 200 ölümden, 1000 doğumda 79 ölüme düşmüştür. Oysa bunu endüstrileşmiş ülkelerin başarması yüz yılı almıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen, 1990 yılına gelindiğinde, gelişmekte olan ülkelerde 900 milyon kişi okuma yazma bilmiyordu, 1,5 milyar kişi temel sağlık gereksinimlerinden yoksundu, 1,75 milyar kişi güvenli suya erişemiyordu, 100 milyon kişi tamamıyla evsizdi ve 800 milyon kişi açlıkla mücadele ediyordu (UNDP, 1990: 17–18).

1.4. İNSANİ GELİŞME KAVRAMININ İÇERİĞİ

İnsani gelişmeyi açıklarken ekonomistler kendilerine farklı başlangıç noktaları seçmektedirler. Bazı ekonomistler insani gelişmeyi, tercihlerin genişlemesi olarak görürken; bazıları özgürlüklerin genişlemesi olarak görmektedir. Kullanılan kavramlar farklılık gösterse de belirtilmek istenen nokta insanların, insani gelişme ile seçeneklerinin artmasıdır. İnsanın içinde bulunduğu çevrenin niteliksel olarak genişlemesidir. Eskiye oranla daha fazla tercih etme hakkı olan, önünde daha fazla seçeneği olan birey öncesine göre daha özgür bireydir.

İnsanın özgürlüğünde kazanımlar, kazanımların elde edilmesinde ise kapasiteler önemli rol oynamaktadırlar. Kazanımlar ve kapasiteler, yaşam standardının belirlenmesinde ve ölçülmesinde de etkindirler. Gelir kapasitelerinin genişlemesinde önemlidir fakat etkisi sınırlıdır ve insanın, insani gelişim yolunda ihtiyaç duyduğu gelir dışı unsurlar vardır.

Gelişmede gelir dışı unsurların önemini vurgulamak, gelir ve büyüme merkezli yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılan gelişme olgusunu derinden etkilemiştir. İlerleyen bölümlerde insani gelişme kavramının zeminini oluşturan kapasiteler yaklaşımı, özgürlük, seçeneklerin genişlemesi ve yaşam standardı olgularına değinilecektir.

1.4.1. Kapasite Yaklaşımı

Sen'in kapasitelerin genişletilmesi olarak değerlendirdiği gelişme teorisi, insani gelişme yaklaşımının başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Amartya Sen, kapasite (*capability*) yaklaşımı ile insanların hayatta yapabileceklerini ve olabileceklerini daha geniş bir yüzeye yayarak insan hayatını iyileştirmek, gelişmenin ana amacı olmalıdır görüşünü savunmaktadır. Sağlıklı olmak, bilgili olmak ve toplum hayatının bir parçası olmak insanların yapabilecekleri arasındadır. Gelişme, insanın hayatında yapabileceklerinin önündeki engelleri kaldırmaktır ki; bu engeller, okuryazarlık engeli, sağlıksız hayat, kaynaklara erişim eksikliği, sivil ve politik özgürlük eksikliği gibi farklı boyutlar alabilmektedirler (Fukuda-Parr, 2003: 301).

Kapasite yaklaşımı, farklı boyutlarıyla insan refahını ve sosyal düzeni ölçmede ve değerlendirmede kullanılan geniş kapsamlı bir yapıdır. Yaklaşım, insan refahının eşitsizlik, fakirlik gibi pek çok görünümünü değerlendirmede kullanılır. Ana amaç fakirliği, eşitsizliği veya refahı açıklamak olmamakla birlikte, bu fenomenleri değerlendirme, değer biçme çabasıdır. Karakteristik yapısı, insanların ne yapmaya veya ne olmaya elverişli olduğu üzerine odaklanmıştır. Bir nevi kişinin kendini tanıması, geliştirmesi ve çevresini, fırsatları kullanabilir hale gelmesidir (Robeyns, 2005: 94).

Sen, kapasite yaklaşımını oluşturmada kendinden önce gelen bir takım fikirlerden etkilendiğini belirtmektedir. Aristoteles'e kadar uzanan bu etkilenmede Adam Smith'in ihtiyaçlar (*necessities*) ve yaşam koşulları analizleriyle, Karl Marx'ın insan özgürlüğü düşünceleri de kendilerine yer bulmaktadırlar (Clark, 2006: 32).

Her ne kadar yaklaşım, Amartya Sen tarafından ortaya atılmış ve irdelenmiş olsa da farklı alanlara uyarlama ve geliştirme süreci Martha Nussbaum tarafından gerçekleştirilmiştir. Sen, insanların hayat kalitelerini artırmaları ve hayatlarındaki engelleri kaldırabilmeleri için neler yapabilecekleri ve ne olabilecekleri üzerine insan evriminin ve politikasının odaklanması gerektiğini savunmaktadır. Böylece, insanlar hayatlarını daha özgür yaşayacak ve yaşamın değeri artacaktır. Martha Nussbaum, kapasite teorisini, daha farklı yönlerde geliştirmiş ve onu kısmi adalet teorisinin kaynağı olarak kullanmıştır (Robeyns, 2005: 94).

1.4.1.1. Kapasiteler ve Kazanımlar

Sen'in kapasite yaklaşımında, eşya (*commodity*), kapasite (*capability*), kazanım (*function*) ve fayda (*utility*) arasında zincirleme bir ilişki vardır (Clark, 2006: 33);

Eşya → Kapasite → Kazanım → Fayda

Eşya, genel olarak çevredir, insanı sarmalayan nesnelere. İnsanın bu nesnelere, geniş anlamıyla çevreyi kullanabilmesi, ondan faydalanabilmesi, onun kapasitesiyle

gerçekleşir. Kapasite sabit olmayıp, eğitim, iletişim ve benzeri yollarla gelişmektedir. Kapasitenin gelişmesi, insana çevreyi kullanmada daha fazla seçenek sunmaktadır. Kapasitesi sonucu eşyayı kullanan kişi, kazanım elde etmektedir. Yeni bilgiler, tecrübe, kişinin hayatını genişletmeye, iyileştirmeye yönelik sonuçlar kazanımla ortaya çıkmaktadır. Son olarak kazanımlar insana fayda sağlamaktadır.

Kazanımlar Sen'e göre, kişilerin ne yapabilecekleri veya ne olabilecekleri konusunda elde ettikleri başarılarıdır. Kazanımlar, bireylerin aktivitelerini, var oluşlarını içerir. Sağlıklı olmak, iyi bir çevrede yaşamak, özgürce hareket etmek veya eğitilmiş olmak kazanımın unsurlarıdır. Kapasite, kazanımlar ile ilgili olarak pek çok fikir ve davranış türetir. Böylece kapasiteler beraberinde kazanımları getirir. Kişilerin potansiyel olarak elde edebileceği başarılar ve yaşamak istediği yaşam tarzını özgürce seçebilmesi bu türetilen fikir ve davranışlar sonucu olur (Kuklys ve Robeyns, 2005: 10).

Sen, insani gelişme için, ekonomik büyümenin ve mal ve hizmetlerin genişlemesinin zorunlu olduğunu savunmaktadır. Fakat bununla birlikte gelir artışının insani gelişmeyi sağlayan tek unsur olmadığını eklemektedir. Değişik insanların ve değişik toplumların, geliri ve eşyaları, değerlere dönüştürmede farklı kapasitelere sahip olduklarını belirtir. İhtiyaçlar farklıdır, aynı şekilde insanlar da farklıdır öyleyse, kişilerin yapabilecekleri de farklıdır (Clark, 2006: 33).

1.4.2. Seçenekler ve Özgürlükler

İnsani gelişme fırsatlar, seçenekler ve özgürlüklerle ilgilidir. İnsan yaşamında, insanı çevreleyen sosyal, politik ve ekonomik çevrede ilerlemeyi, daha iyiye gidişi içinde barındırır. 1990 yılında yayımlanan ilk İnsani Gelişme Raporu (İGR) girişinde, insani gelişmenin önemi şu şekilde vurgulanmaktadır;

İnsani gelişme, insanların seçeneklerini genişletme yöntemidir. Bu geniş alana yayılan seçeneklerin en kritik olanları; uzun ve sağlıklı bir hayat sürmek, eğitilmiş olmak ve yeterli bir yaşam standardı için gerekli kaynaklara ulaşabilmektir. Bunlara ilave seçenekler, politik özgürlük, garanti edilmiş insan hakları ve kişilerin kendilerine saygılarını içerir. Kalkınma insanların bu seçeneklere ulaşmasını mümkün kılar (UNDP, 1990: 1).

Seçenekler, kişiden kişiye ve zamanla değişim gösterebilirler. Aynı zamanda seçenekler, ekonomik yönlü olabilecekleri gibi, politik, kültürel veya sağlık yönlü de olabilirler. Bu açıdan seçenekleri sınırlamak ve belli kalıplara sokmak zordur. İnsani gelişme, olanakları daha geniş bir yaşam alanı yaratmaya ve sağlıklı, uzun ve yaratıcı bir hayat sürdürmeye hizmet etmektedir (Haq, 1995: 14).

1.4.2.1. Gelir Artışı ve Seçenekler

Kişinin gelirindeki yükseliş, kişinin karşı karşıya olduğu seçeneklerde, farklı sekillerde genişleme yaratmaktadır. Geliri artan kişi, daha iyi beslenme şartlarına kavuşabilir, bu kişinin sağlığında iyileşme yaratarak, daha uzun yaşamasına yardım edebilir. Gelirin eğitime ve kişisel gelişime aktarılması, kişinin iş yeteneklerini, farklı alanlardaki becerilerini artırabilir. Ancak tüm bunlar kişinin aralarından tercih yapabileceği seçenekleridir. Geliri yükselen kişi, daha az gelir elde ettiği döneme göre, daha fazla seçenekleri olan, daha özgür kişidir.

Fakat gelir ve servet, daha iyi bir yaşam düzeyini tanımlamak açısından yaşam standardının tek belirleyicisi olamaz. Bir kişinin diğer kişiden daha fazla kazanması, fakat ikisinin de aslında fakir olması ve daha fazla kazananın beslenme, yaşam tarzı, hastalık ve benzeri nedenlerle daha az sağlıklı olsa dahi, sırf daha fazla kazandığı için daha yüksek yaşam standardına sahip olduğunu soylemek zordur. Bu nedenle yaşam standardını servetle sınırlandıramayız. Gelişmenin odak noktası, insanın ne tür bir hayat sürdürebileceği, neler yapıp yapamayacağı veya ne olup ne olamayacağı üzerine olmalıdır. Elde edilebilecek farklı yaşam koşullarının belirleyicisi *kazanımlardır* ve kazanımları elde etmek için ihtiyaç duyulan yeteneklerin belirleyicisi *kapasitelerdir*. Yaşam standardı doğrudan servet, fayda veya mallar ile alakalı değildir, fakat tamamıyla kazanımlar ve kapasitelerle alakalıdır (Sen, 1988: 16).

1.4.2.2. Sosyo-Ekonomik Gelişim ve Özgürlük

Sosyo-ekonomik gelişim, gerçekte mevcut olan insan seçeneklerinin üzerindeki dış baskıları azaltırken, elverişli mevcut koşulları artırır. Bu elverişli koşullar, kişinin kendini ifade etme kabiliyetini ve kolektif disiplin içinde bireysel ozgurluğunu artırır ve

devlet otoritesine karşı sivil otonomiye güçlendirir. Bu değerlerin ortaya çıkışı, modernleşmeyi, otonom insan seçeneklerinde genişlemeyi sağlayan insani gelişmeye dönüştürür (Inglehart ve Welzel, 2005: 299).

Okuryazarlıktan yoksun bir insanın, bilgisayar sektöründe çalışma seçeneği yoktur. Bilgisayar sektörünün, bu kişinin arzuladığı bir çalışma alanı olması şart değildir. Söz konusu iş alanı ofis ortamı, eğitim sektörü, halkla ilişkiler de olabilir. Bu örnekler uzatılabilir ama sonuç açıktır; okuma yazma bilmeyen bir kişinin hayatında bu ve benzeri pek çok iş alanında çalışabilme seçeneği yoktur. Bu kişinin yüksek gelir seviyesine sahip olması, kişinin eğitimine katkı sağlamadığı sürece kişinin durumu değişmeyecektir.

İnsanların yapmak istediklerini yapmak veya olmak istedikleri kişi olmak için özgürlüklere ve seçeneklere ihtiyaçları vardır. Bu seçenekler zamanla genişleyebilir veya daralabilir. İnsanın hayatındaki sosyo-ekonomik gelişmeler seçeneklerin ortaya çıkması ve kişinin seçenekler arasında tercih özgürlüğünü kullanması için fırsatlar yaratır. İnsanlar, bu sürdürülebilir fırsatları elde ettikleri takdirde, kendileri için en değerli olan seçeneği seçebilirler (Robeyns, 2005: 95).

Sen'in yaklaşımına göre gelişme, insanoğlunun yapabileceği veya olabileceği şeylerin sayısının artması anlamına gelir. Sağlıklı olmak, iyi beslenmek, bilgili olmak ve toplum içerisinde yer almak, bu yapabilecekler ve olunabileceklere örnek olarak verilebilir. Sen'in bu bakış açısıyla, gelişme insanoğlunun yapabileceği şeylerin önündeki '**engellerin kaldırılması**' anlamına gelir (Fukuda-Par, 2003: 302–303).

İnsanların sosyolojik, ekonomik veya politik yönlü özgürleşmesi bir insani gelişme olgusudur. GSMH büyümesi veya kişilerin bireysel gelirlerinin artması, topluma mensup bireylerin özgürlüklerinin genişlemesine yardımcı olan faktörlerdir. Ancak unutmamak gerekir ki özgürlükleri etkileyen unsurlar arasında, GSMH dışında, toplumda var olan gelenekler, uygulamalar, kanuni düzenlemeler ile sağlık ve eğitim yapısı da vardır. Bu noktada, özgürlüğü dar kapsamıyla düşünmemek özgürlüğün öneminin anlaşılmasını sağlar. Fakirliğin azaltılması, insanların olanaklarının artırılması, daha fazla seçeneğin insanların hizmetine sunulması ve kişinin bireysel, zihinsel gelişimi özgürlüğün parçalarını oluşturmaktadırlar (Sen, 2001: 3).

Seçenekler, kapasiteler, kazanımlar, yaşam standardı ve özgürlük arasındaki ilişki ve daha önemlisi tüm bu unsurların insani gelişme içindeki yeri şu şekilde özetlenebilir; Yaşam standartlarındaki iyileşme, kapasiteleri genişletir. Genişleyen kapasitelerin hayata aktarılmasıyla kazanımlar oluşur. Kapasiteleri genişleyen, kazanımları artmış insanın hayatında seçenekleri artar. Seçenekleri artan insan kendi hayatına yön vermede, olmak istediği kişi olma yolunda ilerlemede başlangıca göre daha özgür birey haline gelir. Daha iyi yaşam standartları, daha fazla seçeneği doğurur. Daha fazla seçenek sürekli daha fazla özgürlük getirir.

1.4.2.3. Yaşam Standardı ve Değer Biçme

Arzu ve değer biçme arasında ilişki vardır. Bir şeye değer biçtiğimiz için arzularız veya bir şeyi arzuladığımız için ona değer biçeriz (Sen, 1988: 10).

Mutluluk kesinlikle, yaşam standardının *değer objesidir*. Ve arzular ve seçenekler, değer biçme üzerine bilgi vermede önem taşımaktadırlar. Fayda ve yaşam standardı birbiriyle ilişkilidir, fakat bu ilişkinin derecesi birinci değil ikinci derecedir. Fayda kavramının *öznel* oluşu, onun yaşam standartlarını ölçmede kullanılmasını başarısız kılmaktadır. Yaşam standartlarını ölçmede daha nesnel ölçütlere ihtiyaç vardır. Gerçek gelir bunlardan biridir ve y.s. ile arasında çok yakın ilişki vardır (Sen, 1988: 14).

1.5. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN TANIMI VE UNSURLARI

İnsani Gelişme Raporları, BMKP tarafından 1990 yılından bu yana her yıl yayınlanmaktadır.

İnsani Gelişme Raporları, genel olarak dezavantajların ortadan kaldırılması ve zahmete değer yaşama önderlik eden fırsatların yaratılmasıyla ilgilidir. Başından itibaren, raporlar yoksulluk ve yoksunluğa özel önem vermişlerdir ve kısıtlanmış yaşamların ve sefaletlerin en kötü görünüşleri ile ilgili – değişik tablolar ve yorumlarla – geniş ölçüde bilgiler sunmaya çalışmışlardır (Anand ve Sen; 1997: 2).

Devletleri sınıflandırmada yeni bir çaba olarak karşımıza çıkan İGE, yüksek gelire sahip olmanın, aynı zamanda yüksek kalkınmışlık olmadığı varsayımına dayanılarak hazırlanmaktadır. Gelir, belirli bir yaşam standardı elde etmede ve bunu korumada önemli bir faktördür. Bununla birlikte ekonomik büyüme yaşam standardını oluşturmada yardımcı olmaktadır. Fakat insani gelişme, bu durumun ötesinde bir noktayı işaret etmektedir (Gaertner ve Xu, 2003: 1–2).

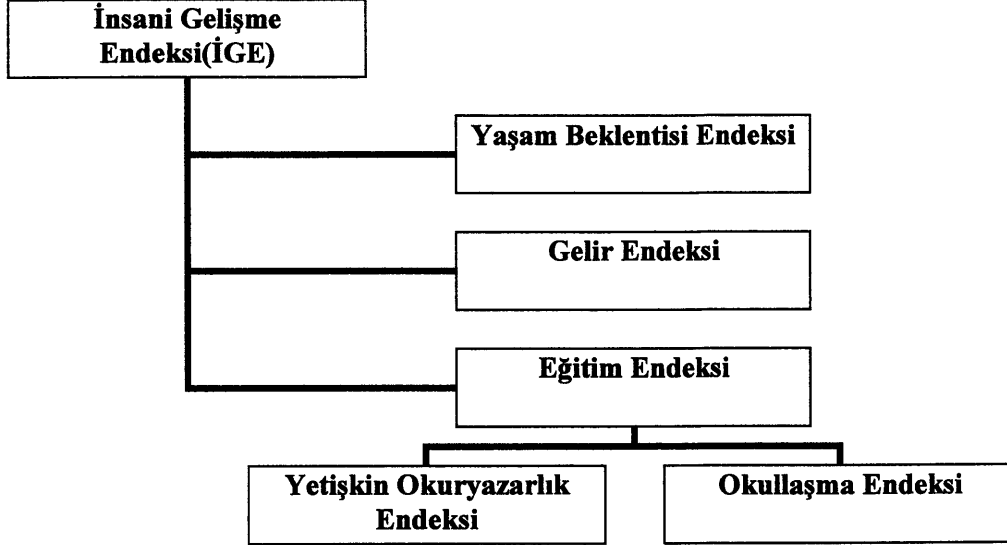
İGR’de insani gelişmeyi ölçmeye yönelik olarak hazırlanan İGE hesaplamalarında eğitim, sağlık ve gelir verileri kullanılmaktadır. Bu üç olgu, insan yaşamında seçeneklerin (bkz UNDP, 1990), başka bir deyişle özgürlüklerin (bkz Sen, 2001) veya kapasitelerin (bkz Fukuda-Parr, 2003) artırılması yönünde en önemli unsurlar olarak ön plana çıkmışlardır. Çevreyi anlamlandırma, kendini tanıma, teknolojileri geliştirme ve kullanmada eğitim önemli bir alt yapı sunmaktadır. Bununla birlikte olanaklardan yararlanabilme, seçenek özgürlüğünü kullanabilme ve seçenekleri hayata geçirecek kapasiteye ve süreye sahip olabilmede uzun ve sağlıklı bir hayat destekleyici bir rol üstlenmektedir. Tüm bunlara ilave olarak tercihlerin hayata geçmesi belirli bir gelir düzeyini gerektirmektedir. Bu sebeplerle İGE hesaplamasında eğitim, sağlık ve gelir unsurları önem kazanmaktadır.

İGR’nin temelini oluşturan İGE, tüm ülkelerde verilerin kolay elde edilebilirliği ve temel ihtiyaçları temsil etmeleri nedeniyle üç alt endeksin yardımıyla oluşturulmaktadır. İGE’yi oluşturan boyutlar şunlardır;

- Uzun ve sağlıklı bir yaşam
- Bilgi
- Yeterli yaşam standardı

Uzun ve sağlıklı bir yaşam boyutu, yaşam beklentisi endeksi ile elde edilirken, bilgi boyutu, yetişkin okuryazarlık ve okullaşma endekslerinin ağırlıklı ortalaması olan eğitim endeksi ile ve son olarak yeterli yaşam standardı boyutu, gelir endeksi ile ölçülür (bkz. Şekil 1.5–1).

Şekil 1.5-1 İnsani Gelişme Endeksini Oluşturan Alt Endeksler

Kaynak: UNDP, *Measuring Human Development: A Primer*, 2007; 122 kullanılarak hazırlanmıştır.

Raporlar, son yüzyılda sıkça tartışılan büyüme ve kalkınma-gelişme kavramları arasındaki anlam tartışmalarına bir anlamda cevap niteliği taşımakla birlikte, büyümenin nicel yönünün yanı sıra, nitel yönüyle de ilgilenmektedir. İGE, gelişimin ne tip büyüme ile sağlanabileceği sorusuna cevap aramaktadır (Günsoy, 2005: 36).

İGRler, insani gelişme, büyüme gibi istatistiksel veriler yayınlamanın yanı sıra, her yıl farklı bir küresel sorun üzerine yoğunlaşarak, bu sorunların çözüm yollarını aramaktadır. Geçmiş dönem raporları, teknolojiden yoksulluğa, insan haklarından tüketime ve küreselleşmeye kadar pek çok konuyu işlemiştir (Demir, 2006: 2-3).

Görüldüğü gibi raporlar, insanı, kalkınmanın merkezine oturtmanın bir çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tercihlere ulaşmanın insan mutluluğunu garanti edemeyeceği vurgulanmakla birlikte, insani gelişmenin her halükarda insanlara kendi potansiyellerini keşfetme imkânı tanıdığı belirtilmektedir.

İGE, Birleşmiş Milletler'e (BM) üye gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsamakla birlikte, 2005 yılı İGE hesaplanmasına dâhil edilen ülke sayısı 177'dir. Endeks hesaplamasında kullanılan veriler, raporun yayınlandığı yılın iki yıl öncesine aittir. Bu da demek oluyor ki, 2007 yılı İGE hesaplaması, 2005 yılı verileriyle yapılmaktadır. Veri toplama sorunları nedeniyle, bazı raporlarda üç yıl öncesinin

verileri kullanılmıştır. Bununla birlikte, genel olmayıp bazı ülkelerde karşılaşılan daha eski dönem verileri olabilmektedir. 2007 yılı raporu 2005 yılı verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

İGE, sıfır ile bir arasında değer almaktadır. Endeks değerinin bire yaklaşması arzulan durum olup, yüksek insani gelişmişliği gösterir. Elde edilen İGE sonuçlarına göre ülkeler üç gruba ayrılmaktadır. Endeks değeri 0,800 ile bir arasında yer alan ülkeler “Yüksek İnsani Gelişmişlik (YİG)” grubuna girmektedir. İGE 0,500 ile 0,799 arasında bulunan ülkeler “Orta İnsani Gelişmişlik (OİG)” grubu, endeks değeri sıfır ile 0,499 arasındaki ülkeler, “Düşük İnsani Gelişmişlik (DİG)” grubu olarak adlandırılmaktadır. 2005 yılı İGE hesaplamasına dâhil 177 ülkeden 70’i YİG, 85’i OİG, geriye kalan 22’si ise DİG grubu ülkesidir. Bu açıdan bakıldığında, ülkelerin genel olarak YİG ve OİG ülkeleri olması olumlu olarak nitelendirilebilirken, genel anlamda ülkeler arası uçurum hâlâ önemini korumaktadır (UNDP, 2005: 212 ve UNDP, 2007a: 229–232).

Ülkelerin İGE trendlerine bakıldığında, bazı ülkelerin 2007 yılı raporunda, geçmiş yıllara göre daha düşük İGE değerleri aldıkları görülmektedir. Aşağıdaki tabloda yer alan 24 ülkenin 2005 yılı İGE değerleri daha önceki yıllardan daha düşüktür. Hatta dört Afrika ülkesi; Zambiya, Zimbabve, Kenya ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti insani gelişmede 1975 yılında gösterdikleri performansa dahi ulaşamamışlardır (bkz. Tablo 1.5–1).

Söz konusu ülkelerin pek çoğunda görülen hızlı nüfus artışı insani gelişmede gerilemelerine neden olmuştur. Ülkeler hızla artan nüfusa karşılık ekonomik büyümede, eğitim ve sağlık yatırımlarında gereken performansı gösterememişlerdir. Bazı ülkelerde ise geçmiş döneme kıyasla ekonomide görülen yavaşlama, insani gelişmedeki ilerleyişi sekteye uğratmıştır.

Tablo 1.5-1 İnsani Gelişmede Önceki Yıllara Göre Düşük Değer Alan Ülkeler

1975'den düşük İGE	1980'den düşük İGE	1985'den düşük İGE
Kongo Demokratik Cumhuriyeti Zambiya Zimbabve Kenya	Fildişi Sahili Svaziland Moldova	Orta Afrika Cumhuriyeti Kongo Lesotho Tacikistan Güney Afrika
1990'dan düşük İGE	1995'den düşük İGE	2000'den düşük İGE
Botsvana Özbekistan Ukrayna Rusya	Malavi Papua Yeni Gine Namibya	Cad Gana Jamaika Belize Portekiz

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*, 2007

İnsani gelişmede gerileme gösteren ülkeler Tablo 1.5-1'de görüleceği gibi çoğunlukla Afrika ülkeleri olmakla birlikte, diğer büyük çoğunluk eski Sovyetler Birliği ülkelerinden oluşmaktadır. Tabloda yer alan tek Batı Avrupa ülkesi ise 2000'deki İGE performansını yakalayamayan Portekiz'dir.

Alt endeks bazında 1 tam puan alan ülkeler bulunmakla birlikte, bütünsel olarak İGE bazında bu sonucu elde etmiş ülke bulunmamaktadır. 2007 raporunda Norveç'in gelir endeksi 1,000 olmasına rağmen İGE 0,968'dir. Bunun nedeni, gelir endeksinde 40.000 \$ üst sınırının uygulanmasıdır. Gelir üst sınırı uygulaması nedeni ile satın alma gücü paritesiyle kişi başına GSMH miktarı 40.000 \$ ve üzeri olan ülkeler gelir endeksinde 1,000 değeri elde etmektedirler. Norveç'in yanı sıra 2007 raporunda ABD ve Lüksemburg'un gelir endeksleri de 1,000 olarak hesaplanmıştır (bkz. Tablo 1.5-2).

Kişi başına geliri 60.228 \$ olan Lüksemburg insani gelişmişlik sıralamasında, geliri 27.169 \$ olan İspanya'nın gerisinde kalmış ve genel sıralamada 18. olmuştur. Bu sonuç bize insani gelişmişliğin, gelire bağlantılı olmakla birlikte, farklı belirleyicileri de – eğitim, sağlık – olduğunu ve bu belirleyicilerin de insani gelişmede bir o kadar önemli olduğunu göstermektedir (UNDP, 2007a: 229).

Tablo 1.5-2 Seçilmiş Ülkelerin Gelir – İnsani Gelişme Göstergeleri

Sıra	Ülke	İGE (2005)	KBGSMH (SGP \$) (2005)	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi	Gelir Endeksi
1	İzlanda	0.968	36,510	0.941	0.978	0.985
2	Norveç	0.968	41,420	0.913	0.991	1.000
12	A.B.D.	0.951	41,890	0.881	0.971	1.000
13	İspanya	0.949	27,169	0.925	0.987	0.935
18	Lüksemburg	0.944	60,228	0.891	0.942	1.000
20	İtalya	0.941	28,529	0.922	0.958	0.944

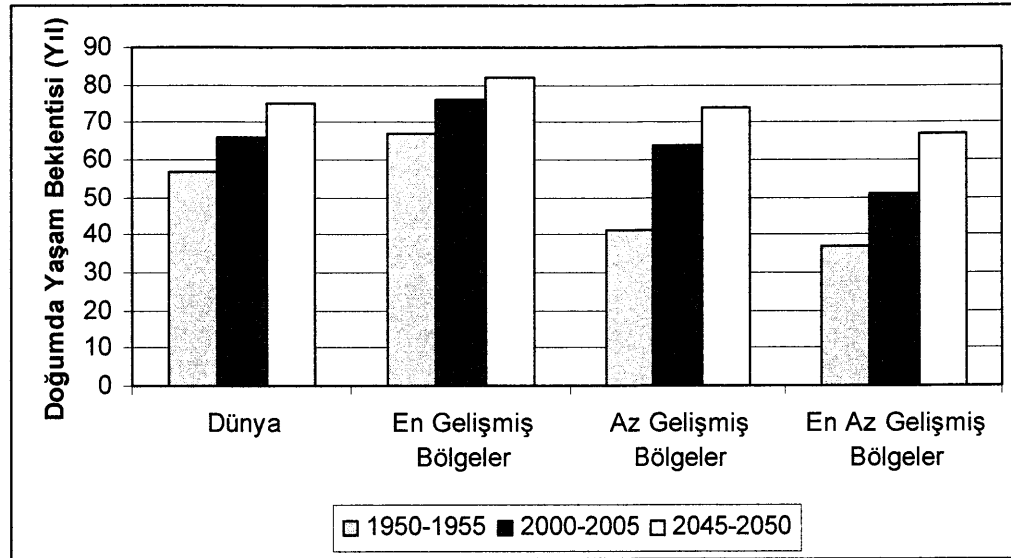
Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008* kullanılarak hazırlanmıştır.

1.5.1. İnsani Gelişmenin Sağlık Yönü

İnsani gelişmenin ana belirleyicilerinden biri olarak doğumda yaşam beklentisi verilerinin kullanılmasının üç nedeni bulunmaktadır (UNDP, 1990: 11). Bu nedenler;

- Uzun yaşamının gerçek değeri,
- İnsanların geleceğe yönelik pek çok amaç gütmelerine yardımcı olması,
- Sağlık ve beslenme gibi diğer karakteristik özelliklerle olan yakın ilişkisidir.

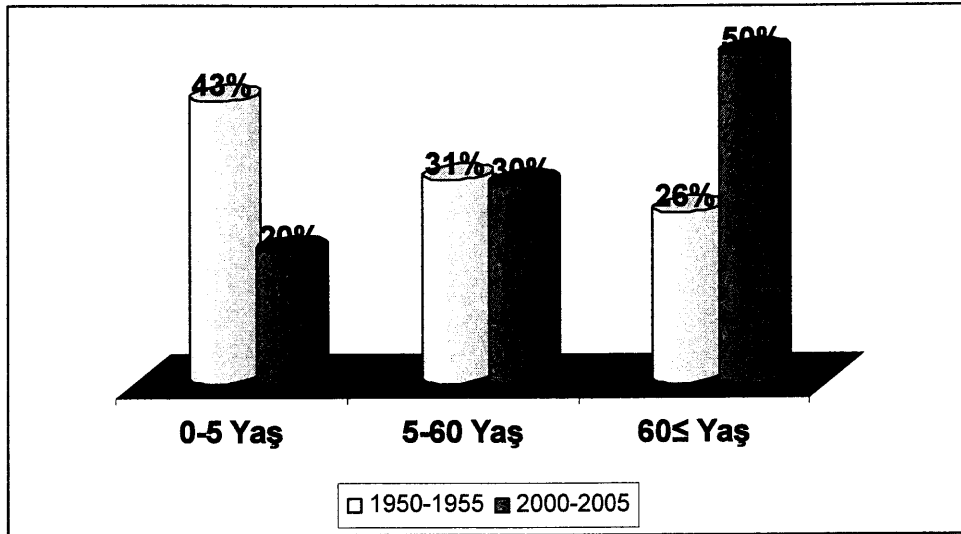
Yaşam beklentisinin önemi, insanların uzun ve iyi bir yaşama verdikleri değerden kaynaklanmaktadır. Ancak oldukça uzun bir hayat her zaman mutluluk getirmeyebilir. Bununla birlikte pek çok kişi, stresle çevrelenmiş, çevresindeki yaşam düzeniyle uçurumların olduğu bir hayat yaşamaktadır. Uzun bir hayat, pek çok kişiye hayattaki amaçlarını gerçekleştirmek için zaman ve olanak sağlamaya yardımcı olmaktadır. İnsanların kendilerini geliştirmeleri, yeteneklerini kullanmaları için onlara zaman sunmaktadır. Bunların ötesinde, uzun bir hayat, sağlıklı bir vücut ve beslenmeyle yakın ilişki içerisindedir (UNDP, 1990: 11).

Şekil 1.5-2 Doğumda Yaşam Beklentisinde Bölgesel Gelişim

Kaynak: United Nations, *Population Challenges and Development Goal*, 2005

20. yüzyıl boyunca, ölüm oranları insanlık tarihinin en hızlı düşüşünü yaşamıştır. Ölüm oranlarındaki anlamlı düşüşler, 18. yüzyılda başlamıştır. Yirminci yüzyılın başında, daha iyi hijyen ortamı, daha iyi beslenme imkanı ve tıptaki gelişim özellikle gelişmiş ülkelerde önemli rol oynamıştır. Antibiyotiklerin, aşıların ve böcek ilaçlarının yayılımıyla, gelişmekte olan ülkelere de ölüm oranlarında düşüşler görülmüştür. Az gelişmiş ülkelere doğumda yaşam beklentisinde, 1950-1955'ten 2000-2005'e % 50'nin üzerinde artış görülmüştür. Doğumda yaşam beklentisi (DYB), 41 yıldan 63 yıla çıkmıştır. Sonuç olarak, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki fark azalmıştır. 1950-1955 döneminde 25 yıl olan aradaki fark, 2000-2005 dönemine gelindiğinde 12 yıla inmiştir. Buna rağmen, en az gelişmiş ülkelerdeki, ölüm oranındaki düşüş oldukça sınırlı kalmıştır. En az gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş ülkelerle arasındaki fark 1950-1955 dönemindeki beş yıldan, 2000-2005 döneminde 12 yıla çıkmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, en az gelişmiş ülkeler kategorisindeki 50 ülkenin 26'sının HIV/AIDS'den yüksek derecede etkilenmiş ülkeler olmalarıdır (bkz. Şekil 1.5-2)(United Nations, 2005: 19-20).

Şekil 1.5-3 Dünya Genelinde Ölümlerin Yaş Dağılımı

Kaynak: United Nations, *Population Challenges and Development Goal*, 2005 kullanılarak hazırlanmıştır.

Dünya genelindeki ölümlerin yaş dağılımı incelendiğinde, 50 yıllık süreçte önemli iyileşme olduğu görülmektedir. 1950–1955 döneminde gerçekleşen ölümlerin % 43’ü beş yaş ve altı nüfusta, % 26’sı ise 60 yaş ve üzeri nüfusta görülmüştür. Bu sonuç özellikle çocuk ölümlerinin fazlalığını göstermesi açısından arzulanmayan bir durumdur. Ancak, 2000–2005 dönemine gelindiğinde, çocuk ölümlerinin toplam ölümler içerisindeki payında düşüş yaşanmıştır. Toplam ölümlerin % 20’si beş yaş ve altı nüfusta gerçekleşirken, % 50’si yani toplam ölümlerin yarısı 60 yaş ve üzeri nüfusta gerçekleşmiştir. Yaş dağılımında gerçekleşen iyileşmenin nedenleri arasında gelişen tıbbi imkânlar, beslenme ve sağlıkta uzmanlaşma bulunmaktadır (bkz. Şekil 1.5–3).

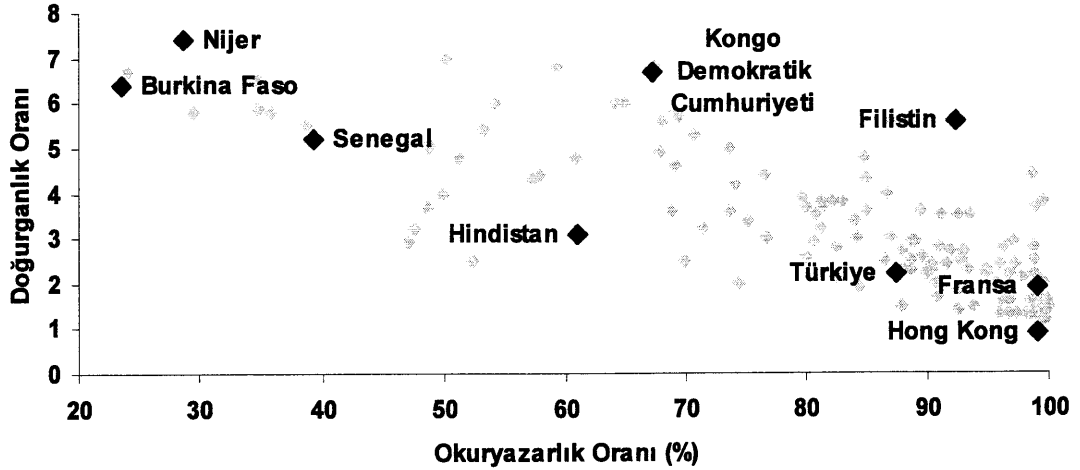
1.5.2. İnsani Gelişimin Eğitim Yönü

Eğitime erişim, modern toplumların verimli hayatı için bir zorunluluktur. Okuryazarlık, öğrenimde ve bilgi inşasında ilk adımı oluşturmaktadır. Bu nedenle insani gelişmeyi ölçmeye yönelik tüm ölçüm yöntemlerinde okuryazarlık bir zorunluluk oluşturmaktadır (UNDP, 1990: 12).

Eğitimde kaydedilen ilerlemeler, nüfus dinamikleri üzerinde büyük etkiler yaratmaktadır. Özellikle kadına yönelik eğitim bu etkiyi artırmaktadır. Eğitimin evlenme, doğurganlık ve göç gibi demografik yapı öznelere etkilediği yapılan araştırmalarda da görülmektedir. Eğitimin bir diğer etkisi, annenin eğitimini çocuğa

aktarması ile ortaya çıkan, nesiller arası insan sermayesinin gelişim olgusudur (United Nations, 2005: 43).

Şekil 1.5-4 163 Ülkede Okuryazarlık Oranı ve Doğurganlık Oranı Karşılaştırması

Kaynak: UNDP, *Human Development Report, 2007/2008* verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Okuryazarlık, doğurganlık oranı üzerinde etkilidir. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki ilköğretimden yoksun kadınlar, yüksek doğurganlık ve yüksek nüfus artışında etken rol oynamaktadırlar. Ortalama % 99'luk okuryazarlık oranı seviyesini sağlamış gelişmiş ülkeler, ortalama kadın başına iki çocuk doğum oranına sahiptirler. Fransa'da bu oran 1,9 iken, en düşük verilerin elde edildiği Hong Kong'da 0,9 oranına rastlanmaktadır. Doğurganlık oranı olarak kadın başına iki çocuk, "**yenilenme oranı**" (replacement level) olarak kabul edilmektedir. Doğurganlık oranı ikinin altında olan birçok gelişmiş ülkenin yüzde sıfır nüfus artışı veya negatif nüfus artışı safhasıyla yüz yüze oldukları söylenebilir (Szirmai, 2005: 147).

Okuryazarlık oranı % 87,4 olan Türkiye'de doğurganlık oranı 2,2'dir. Doğurganlık oranı ile gelişmiş ülke ortalamasına yakın bir görünüm sergileyen Türkiye, okuryazarlık oranında aynı performansı gösterememektedir. Türkiye'de okuryazarlık oranında, kadın ve erkek arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Kadınlarda okuryazarlık oranı % 79,6 iken, erkeklerde bu oran % 95,3'tür (UNDP, 2007a: 229–329).

Okuryazarlık ve doğurganlık oranlarındaki ilişki her zaman aynı sonucu vermemektedir. Suriye, Filistin, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi birçok Arap ülkesinin yüksek okuryazarlık oranıyla birlikte yüksek doğurganlık oranına sahip oldukları görülmektedir. Kadının eğitimi de bu iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemede etkindir. 6,7'lik doğurganlık oranının görüldüğü Kongo Demokratik Cumhuriyetinde, genel okuryazarlık oranı % 67,2 olmakla birlikte, bu oran kadınlar bazında % 54,1 olup, erkekler bazında % 80,9'dur (bkz. Şekil 1.5-4).

Tablo 1.5-3 Ülke Gruplarında Okullaşma Oranları

Ülke Grupları	İGE (2005)	Okullaşma Oranı% (2005)
Gelişmekte Olan Ülkeler	0.691	64.1
En Az Gelişmiş Ülkeler	0.488	47.8
Arap Ülkeleri	0.699	65.5
Doğu Asya ve Pasifik	0.771	69.4
Latin Amerika ve Karayib	0.803	81.2
Güney Asya	0.611	60.3
Sahra Altı Afrika	0.493	50.4
Orta ve Doğu Avrupa ve BDT*	0.808	83.5
OECD	0.916	88.6
Yüksek Gelir OECD	0.947	93.5
Yüksek İnsani Gelişme	0.897	88.4
Orta İnsani Gelişme	0.698	65.3
Düşük İnsani Gelişme	0.436	45.5
Yüksek Gelir	0.936	92.3
Orta Gelir	0.776	73.3
Düşük Gelir	0.570	56.3
Dünya	0.743	67.8

Kaynak: UNDP, **Human Development Report, 2007/2008**

*BDT; Bağımsız Devletler Topluluğu

Okuryazarlık bilgiye erişimde ilk adımı oluşturmaktadır. Fakat insanın hayatta seçeneklerini artırabilmesi, kapasitesini geliştirebilmesi için okuma yazma bilmenin ötesine geçmesi gerekmektedir. İGE'de insani gelişmenin bilgi boyutunu ölçmeye yönelik olarak, eğitim endeksinde okuryazarlık oranının yanı sıra okullaşma endeksi de kullanılmaktadır. Ülke verileri incelendiğinde birinci, ikinci ve üçüncü seviye eğitime

devam oranını kapsayan okullaşma endeksinin, insani gelişmedeki önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Gelir, gelişme ve okullaşma unsurları arasında oldukça yakın ilişki vardır (bkz. Tablo 1.5–3).

Tablo 2–5 okullaşma oranı ile gelir ve gelişme düzeyi arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde yansıtmaktadır. Düşük gelirli ülkeler okullaşma oranının oldukça düşük olduğu ülkelerdir. En az gelişmiş ülkelerde görülen okullaşma oranı % 47,8'dir. Bununla birlikte, yüksek fakirliğin yaşandığı Bangladeş ve Sri Lanka gibi ülkeleri içine alan Güney Asya ve diğer en fakir coğrafyalardan biri olan Sahra Altı Afrikası da okullaşma oranında kötü bir tablo çizmektedirler. Türkiye için okullaşma oranı % 68,7 düzeyinde bulunmaktadır. Bu oranın kadın ve erkek arasındaki dağılımına bakıldığında, okullaşma oranı erkekler için % 73, kadınlar için ise % 64'dür. Türkiye'de kadının eğitime katılımındaki payının düşüklüğü burada da görülebilmektedir.

1.5.3. İnsani Gelişimin Gelir Yönü

İGE'yi oluşturan boyutlardan biri olan gelir, arzu edilen bir yaşam standardını oluşturmada gerekli kaynakların temininde ön plana çıkmaktadır. Gelir değişkeninin tüm boyutlarıyla ölçmek zordur, pek çok veri gerektirir. Bu nedenle kişi başına elde edilen gelir rakamları erişim açısından daha kolay ve içeriği açısından daha genelleyici olduğu için hesaplamalarda tercih edilmektedir. Fakat kişi başına gelir datasının düzeltilme ihtiyacı vardır. Çünkü ticarete konu olmayan mal ve servislerin varlığı, döviz kuru farklılıkları, tarifeler ve vergiler bu ihtiyacı doğurmaktadır. Nominal haliyle kişi başına gelir, ülkeleri karşılaştırmada uygun değildir. Bu nedenle ülkeler arası karşılaştırmada düzeltilmiş gerçek milli gelir (MG), yani satın alma gücü paritesiyle MG kullanılmaktadır. SGP ile kişi başına MG, saygın bir hayat standardı sağlamaya hizmet eden kaynakların elde edilmesinde ve malların satın alımında ülkelerin göreceli güçleri hakkında daha doğru bilgiler vermektedir (UNDP, 1990: 12).

SGP ile kişi başı MG hesaplaması, özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelirlerinde pozitif artış sağlarken, gelişmiş ülkelerin gelirlerinde bu etki genelde negatif yönlü olmaktadır. Bu sonuç, gelişmiş ülkelerde bireylerin gelirlerinin rakamsal olarak yüksek olmasıyla birlikte, bu ülkelerdeki yaşam koşullarının da gelişmekte olan ülkelere

oranla daha pahalı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte nominal değerlerle düşük gelir elde eden pek çok ülkede, kişilerin yaşamak için ihtiyaç duydukları mal ve hizmet fiyatları da gelişmiş ülkelerden daha ucuzdur.

Tablo 1.5-4 Nominal ve Satın Alma Gücü Paritesiyle Kişi Başı MG Karşılaştırması

İGE Sıra	Ülke	Kişi Başı MG 2005 (\$)	Kişi Başı MG 2005 (SGP\$)
2	Norveç	63,918	41,420
7	İsviçre	49,351	35,633
8	Japonya	35,484	31,267
10	Fransa	34,936	30,386
14	Danimarka	47,769	33,973
24	Yunanistan	20,282	23,381
38	Arjantin	4,728	14,280
53	Bulgaristan	3,443	9,032
60	Romanya	4,556	9,060
67	Rusya	5,336	10,845
81	Çin	1,713	6,757
83	Ermenistan	1,625	4,945
84	Türkiye	5,030	8,407
94	İran	2,781	7,968
98	Azerbaycan	1,498	5,016
108	Suriye	1,382	3,808
112	Mısır	1,207	4,337
128	Hindistan	736	3,452
136	Pakistan	711	2,370
142	Nepal	272	1,550
148	Kenya	547	1,240
168	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	123	714
169	Etiyopya	157	1,055
176	Burkina Faso	391	1,213
Gelişmekte Olan Ülkeler		1,939	5,282
En Az Gelişmiş Ülkeler		424	1,499
Güney Asya		800	3,416
Sahra Altı Afrikası		845	1,998
Yüksek Gelir OECD		35,696	33,831
Dünya		6,954	9,543

Kaynak: UNDP, *Human Development Report, 2007/2008*

Nominal kişi başı MG ile SGP ile hesaplanmış kişi başı MG rakamları birbirinden çok farklı görünüşler ortaya koyabilmektedir. Özellikle Norveç, İsviçre ve Danimarka gibi sanayileşmiş ülkelerde SGP ile MG hesaplaması, nominal milli geliri oldukça aşağı çekmektedir. Bu ülkelerde görülen pahalı yaşam şartları aradaki farkın bu şekilde yüksek olmasına neden olmaktadır. Ancak bu durumu tüm sanayileşmiş ülkelerde görmek mümkün değildir. Nominal gelir ve düzeltilmiş gelir arasındaki fark

gelişmekte olan ülkeler genelinde daha yaygın olarak bulunmaktadır. Tüm gelişmekte olan ülkeler genelinde nominal kişi başı MG 1.939 \$ iken, düzeltilmiş MG 5.282 \$ seviyesindedir. Nominal ve düzeltilmiş MG arasındaki en yüksek fark, fakirliğinde yüksek seviyelerde bulunduğu Güney Asya ülkelerindedir. İGE’de düzeltilmiş MG kullanılması, özellikle gelişmekte olan ülkelerin daha iyi insani gelişmişlik tablosu çizmelerine yardımcı olmaktadır (bkz. Tablo 1.5–4).

1.6. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN HESAPLANMA YÖNTEMİ

İnsani gelişme raporları hangi kapasitelerin en önemliler olduğuna karar vermek için iki ölçüt kullanmıştır. Birincisi, tüm dünya insanları için “*evrensel değer*” taşımaları gerekmektedir. Evrensel değer kriteri ile belli bir ülke veya bölgeye mahsus olmayıp, tüm dünya insanlarını kapsayan kapasiteler olmaları amaçlanmaktadır. İkinci ölçüt olarak, kapasitelerin “*temel*” kapasiteler olmaları gerekmektedir, onların eksikliği diğer pek çok kapasitenin gerçekleştirilmesini engellemelidir. Bu ölçütler doğrultusunda, İGRler, temel ve enselsel olan üç kapasiteye odaklanmıştır. Bunlar; bilgi sahibi olma, hayatta kalma ve kabul edilebilir yaşam standartlarına ulaşabilme kapasiteleridir (Fukuda-Parr, 2003: 306).

İlk rapor olan 1990 yılı raporunda, endeks hesaplamasında kullanılan alt ve üst sınırlar son raporların aksine, endekse konu olan ülke verilerinden elde edilmiştir. Raporun kapsadığı 130 ülkenin verileri incelenmiş ve bunun sonucunda eğitim ve yaşam beklentisi endeksi için kullanılacak en yüksek ve en düşük veriler belirlenmiştir (UNDP, 1990: 109).

Şu anda uygulanmakta olan alt ve üst sınırlar, matematiksel hesaplamaların sonucu elde edilmiş rakamlar değildir. İGE’yi daha nesnel ve diğer yıllarla karşılaştırmalı olarak değerlendirme amacıyla oluşturulmuşlardır. Sağlık, eğitim ve gelir alanlarında belirlenmiş olan sınırlar, yıldan yıla değişmemekte, böylece ülkelerin göstermiş olduğu insani gelişim aynı ölçütler kullanılarak, geçmiş yıllarla karşılaştırmalı olarak yorumlanabilmektedir. İGE hesaplamasında kullanılmak üzere belirlenmiş sınırlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1.6-1 İGE Hesaplanmasında Kullanılan Sınırlar

Göstergeler	Üst Sınır	Alt Sınır
Doğumda Yaşam Beklentisi(yıl)	85	25
Yetişkin Okuryazarlık Oranı(%)	100	0
Okullaşma Oranı(%)	100	0
KBGSMH(SGP US\$)	40000	100

Kaynak: UNDP, *Measuring Human Development: A Primer*, 2007

Tablo 2-5’de yer alan alt ve üst sınırların yardımıyla, her ülke için öncelikle alt endeks hesaplaması yapılmaktadır. İGE’nin ekonomi, sağlık ve eğitim olmak üzere üç alt endeksi vardır. İGE’nin belirlenmesi, gelir, eğitim ve sağlık endekslerinin basit ortalamasının alınmasıyla olur. Üç alt endeksin de genel endekste ağırlıkları eşittir (UNDP, 2002: 253).

İGE hesaplanmasında kullanılan formül şu şekildedir;

$$\text{İGE} = \frac{1}{3} (\text{Yaşam Beklentisi Endeksi}) + \frac{1}{3} (\text{Eğitim Endeksi}) + \frac{1}{3} (\text{Gelir Endeksi})$$

Her bir alt endeks ayrı ayrı hesaplanmakta ve elde edilen sonuçlar İGE’yi oluşturmaktadır. Bu üç ayrı boyut, aşağıda daha geniş bir şekilde incelenmiştir.

1.6.1. Yaşam Beklentisi Endeksinin Hesaplanma Yöntemi

Yaşam beklentisi endeksi (YBE) , İGE’nin üç ana bileşeninden biridir. Doğumda yaşam beklentisi, ülkede gözlemlenen yaş bazında ölüm oranı (age-specific mortality rate) verileriyle bulunur. Ülke geneli için yaşam beklentisinin ağırlıklı ortalaması alınır. Bu oran doğal olarak o ülkeye mensup tüm insanlar için yaşam süresini göstermemekle birlikte, ortalama bir insan için ülkeye dair istatistiksel yaşam beklentisini ortaya koymaktadır (Anand ve Sen, 1997: 7).

İnsani gelişmenin sağlık boyutunu ölçmede kullanılan YBE, eğitim ve gelir endekslerine göre oldukça sadedir. Ülkede gözlenen doğumda yaşam beklentisi verileri

ile İGR’de belirlenmiş olan alt ve üst sınırların kullanılması ile elde edilir. Yıllar içinde çok az değişikliğe uğramıştır.

Endeksin formüle edilmiş hali şu şekildedir(UNDP, 2007b: 123);

Doğumda yaşam beklentisi “ x ” ise;

$$\text{Yaşam Beklentisi Endeksi} = \frac{x_{\text{Gözlenen}} - x_{\text{min}}}{x_{\text{max}} - x_{\text{min}}}$$

Ülkeler için belirlenen doğumda yaşam beklentisi alt sınırı 25 yıl, üst sınırı ise 85 yıldır. Türkiye’nin 2005 yılı verilerine göre, doğumda yaşam beklentisinin 71,4 yıl olduğu bilgisiyle doğumda yaşam beklentisi endeksini şu şekilde hesaplayabiliriz;

$$\text{YBE}_{\text{Türkiye}} = \frac{71,4 - 25}{85 - 25} = 0,773$$

Japonya, 82,3 yıl doğumda yaşam beklentisi ve 0.954’lük yaşam beklentisi endeksi ile 2007/2008 yılı raporunda bu alandaki en yüksek değere sahip ülkedir. En düşük yaşam beklentisi endeks değeri ise 0.388 puan ve 40,5 yıl ile Zambiya’da gerçekleşmiştir. Böylesine büyük bir farkın meydana çıkış nedenleri arasında, Zambiya’da görülen yüksek bebek ölümleri, AIDS vakalarının çokluğu (15–49 yaş arası nüfusun % 17’si), yetersiz beslenme gibi sorunlar vardır (UNDP,2007a: 229–260).

Tablo 1.6-2 Seçilmiş Ülkelerde İGE – YBE ilişkisi

İGE Sıra	Ülke	DYB (yıl)	YBE	İGE
1	İzlanda	81,5	0,941	0,968
8	Japonya	82,3	0,954	0,953
83	Ermenistan	71,7	0,779	0,775
84	Türkiye	71,4	0,773	0,775
85	Somali	69,6	0,743	0,774
165	Zambiya	40,5	0,259	0,434
177	Sierra Leone	41,8	0,280	0,336

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*, 2007

*DYB; Doğumda yaşam beklentisi

Tablo 1.6–2’de görüleceği gibi, doğumda yaşam beklentisi, İGE sıralamasında önemli rol oynamaktadır. Fakat ülkelerde görülen farklı eğitim ve gelir seviyelerinden dolayı, ülke sıralamasında farklılıklar görülebilmektedir.

1.6.2. Eğitim Endeksinin Hesaplanma Yöntemi

Eğitim endeksi, insani gelişmenin bilgi boyutunu ölçmeye yönelik oluşturulmuştur. İki alt bileşenden oluşur. Eğitim endeksini oluşturan alt endeksler, “*yetişkin okuryazarlık endeksi*” ve “*okullaşma endeksidir*”. İlk yayınlanan rapor olan 1990 yılı raporunda eğitim endeksini sadece yetişkin okuryazarlık endeksiyle ölçülmüştür (UNDP, 1990: 109).

1991 yılı raporunda, “*okula devam yılı*” alt endeksi, okuryazarlık endeksi ile birlikte eğitim endeksinin ölçümünde kullanılmıştır. Okuryazarlık endeksi ve okula devam yılı endeksinin, eğitim endeksi içindeki ağırlıkları sırasıyla 2/3 ve 1/3 olarak öngörülmüştür (UNDP, 1991: 90). 1995 yılına gelindiğinde, oldukça fazla veri gerektirmesi ve veri toplamanın zor olması nedeniyle, okula devam yılı endeksi yerine okullaşma endeksi kullanılmaya başlanmıştır. Alt endekslerin, eğitim endeksi içindeki 2/3 ve 1/3 ağırlıkları ise korunmuştur (UNDP, 1995: 134).

Eğitim endeksinin hesaplanması iki aşamalıdır. Önce alt endeksler bulunur, ardından alt endekslerin ağırlıkları göz önünde tutularak eğitim endeksi hesaplanır. Alt endekslerden biri olan yetişkin okuryazarlık endeksinin hesaplanması şu şekildedir;

Yetişkin okuryazarlık oranı “z” ise;

$$\text{Yetişkin Okuryazarlık Endeksi} = \frac{z_{\text{Gözlenen}} - z_{\text{min}}}{z_{\text{max}} - z_{\text{min}}}$$

Yetişkin okuryazarlık endeksi alt sınırı % 0 olup, üst sınır % 100’dür. Yetişkin okuryazarlık oranında, gözlenen değer olarak, 15 yaş ve üzeri ülke nüfusu içerisinde okuma yazma bilenlerin yüzdelik payı kullanılmaktadır. Yetişkin okuryazarlık oranının % 100 olduğu pek çok ülke bulunmakla birlikte, en düşük oranlar % 23,6 ile Burkina

Faso ve % 24 ile Mali'ye aittir. Türkiye'nin 2005 yılı okuryazarlık oranı ise % 87,4 olarak hesaplanmıştır (UNDP, 2007a: 229–232).

Birinci, ikinci ve üçüncü seviye eğitimlere katılım oranını hesaplamaya yönelik okullaşma endeksi, yetişkin okuryazarlık endeksine benzer bir formülle bulunmaktadır;

Birinci, ikinci, üçüncü seviye eğitimlere katılım oranı “ q ” ise;

$$\text{Okullaşma Endeksi} = \frac{q_{\text{Gözlenen}} - q_{\text{min}}}{q_{\text{max}} - q_{\text{min}}}$$

Okullaşma endeksinde de, alt ve üst sınırlar yetişkin okuryazarlık endeksinde olduğu gibi sırasıyla % 0 ve % 100'dür. Birinci, ikinci ve üçüncü seviye eğitimlere katılım oranında 2005 yılı verileriyle en yüksek değer % 113 ile Avustralya'ya aittir. Üst sınırı geçen başka ülkelere de rastlanmaktadır (Finlandiya; % 101, Danimarka; % 102,7, Yeni Zelanda; % 108,4). Aynı dönemde Türkiye'de görülen oran ise % 68,7 olmuştur (UNDP, 2007a: 229–230).

Eğitim endeksi, okullaşma ve okuryazarlık alt endekslerinin ağırlıklarının toplanmasıyla bulunur. Okuryazarlık alt endeksinin eğitim endeksi içindeki payı 2/3 iken, okullaşma endeksinin payı 1/3'tür;

$$\text{Eğitim Endeksi} = \frac{2}{3} (\text{Okuryazarlık Endeksi}) + \frac{1}{3} (\text{Okullaşma Endeksi})$$

2007 yılı raporunda en yüksek eğitim endeksi değerine beş ülkede karşılaşılmıştır. Avustralya, İrlanda, Finlandiya, Danimarka ve Yeni Zelanda'nın 2005 yılı eğitim endeksleri 0,993 olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin 2005 yılı eğitim endeksi ise 0,812 olmuştur. Sağlık, eğitim ve gelir endeksleri içerisinde Türkiye, en yüksek değeri eğitim endeksinde sağlamıştır (UNDP, 2007a: 229–230).

1.6.3. Gelir Endeksinin Hesaplanma Yöntemi

İnsani gelişme endeksinin “Yeterli Yaşam Standardı” olarak adlandırılan ekonomi boyutu, kişi başına GSMH verileriyle ölçülmektedir. SGP ile hesaplanmış kişi başı GSMH verileri kullanılmaktadır. Bununla ülkeler arası gelir karşılaştırmasının daha nesnel olması amaçlanmaktadır.

Gelir endeksi, zaman içerisinde pek çok değişikliğe uğramıştır. 1990 yılı raporunda gelir endeksi hesaplamasında, yoksulluk sınırı kullanılmıştır. Hesaplanan genel yoksulluk sınırının üzerinde gelire sahip tüm ülkeler için gelir endeksi değeri aynı kabul edilmiştir. 1990 yılı için maksimum reel kişi başı GSMH (log) değeri 3,68’dir. Reel kişi başı GSMH (log) değeri 3,68’den büyük olan ülkeler için, yoksulluk sınırı gelir düzeyinin logaritması olan 3,68 kullanılmıştır. Yoksulluk sınırının altında gelir düzeyi bulunan ülkeler için ise, gerçek gelir düzeyi logaritması kullanılmıştır. Bu nedenden dolayı, yoksulluk sınırının üzerinde gelire sahip tüm ülkeler için gelir endeksinin İGE’ye katkısı 1’dir (UNDP, 1990: 109–129).

Gelir düzeyi yoksulluk sınırının üzerinde bulunan tüm ülkelerde aynı gelir endeks değerinin etkili olması, yüksek gelirli pek çok ülkenin insani gelişmişlik sıralamasında alt basamaklarda yer almasına neden olmuştur. 1990 yılında uygulanan yoksulluk sınırında, 1991 yılında değişikliğe gidilmiş ve yoksulluk sınırının altında ve üstünde gelire sahip ülkeler için ayrı hesaplama yöntemleri uygulanmıştır (UNDP, 1991: 89).

1994 yılına gelindiğinde, tüm alt endeksler gibi, gelir endeksi hesaplaması da değişmiştir. Tüm ülkeler için geçerli alt ve üst gelir sınırları belirlenmiştir. Buna göre, SGP ile kişi başı GSMH üst sınırı 40.000 \$, alt sınırı ise 200 \$ olarak sabitlenmiştir. 1995 yılında ise alt sınır 100 \$’a çekilmiştir (UNDP, 1994: 108 ve 1995: 131).

En son yayınlanan 2007 yılı İGR’de gelir endeksi hesaplama yöntemi şu şekildedir;

SGP ile kişi başı GSMH “ y ” ise;

$$\text{Gelir Endeksi} = \frac{\log(y_{\text{Gözlenen}}) - \log(y_{\text{min}})}{\log(y_{\text{max}}) - \log(y_{\text{min}})}$$

2007 insani gelişme raporunda üç ülke; Norveç, ABD ve Lüksemburg SGP ile kişi başı GSMH verilerinin 40.000 doların üzerinde olmasından dolayı, gelir endeksinde 1 değerini elde etmişlerdir. En düşük gelir endeksi değeri ise 0.317 ile Malavi'ye aittir. Aynı yıl Türkiye'nin gelir endeksinde aldığı değer 0.740'tır (UNDP, 2007a: 229–232).

2 . BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMEDE İNSAN FAKTÖRÜNÜN ROLÜ

Ekonomik büyüme, insani gelişmeyi sağlamada gerekli bir faktördür. Ekonomik büyümenin yapısı, boyutu ve kapsamı ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini etkilerken, insani gelişmeye sağlayacağı kaynak hakkında da bilgi verir. Ekonomik büyümede insan sermayesi teorisyenlerce farklı yorumlara tabi tutulmuştur. Bu bölümde ekonomik büyümenin bileşenleri, bir üretim girdisi olarak insan sermayesi ve insani gelişme boyutuyla ekonomik büyüme olgusu incelenecektir.

2.1. EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme, genel olarak ekonomideki üretim miktarındaki artışı ifade etmektedir. Farklı ekonomi okulları, büyümeyi tanımlamada ve ölçmede değişik büyüme modelleri geliştirmişlerdir. Ekonomide, büyümenin kaynakları, büyümeyi yorumlayan okulla birlikte farklılık göstermektedir. Bazı büyüme okulları, büyümede fiziksel sermayenin önemini ortaya koyarken, bazı okullar teknolojik gelişmeyi, bazı okullar ise insan sermayesini büyümenin merkezine yerleştirmektedir.

Ekonomik büyüme, özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyük önem taşımaktadır. Nüfusun sürekli artması ve buna paralel olarak artan insan ihtiyaçları mevcut düzeydeki üretimin daha fazla artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gelir seviyesinin düşük olması, tasarrufların ve dolayısıyla yatırımların da, küçük çapta olmasına sebep olmaktadır. Bu olgu, gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik büyümede yüksek oranların görülmesinde engel oluşturmaktadır (Barro, 2001: 2).

Ekonomik kaynaklardaki büyüme, insani gelişmenin maddesel yönünü artırmada önemli bir katkı faktörüdür. Ekonomik büyüme; yatırım oranı, gelir dağılımı ile insani gelişmenin seviyesi ve karakteristiği üzerinde yaptığı etki nedeniyle önemlidir (Ranis ve Stewart, 2000: 55).

Ekonomik büyüme genellikle ekonomik gelişme kavramı ile karıştırılmaktadır. Ekonomik kalkınmada görülen tipik özellik, tarım sektörü çalışanlarında görülen aşırı düşüştür. Ekonomik gelişme ile birlikte, işgücü dağılımında, tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne doğru geçiş yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Ancak bu olgu çoğu zaman aşırı şehirleşme sorununu beraberinde getirmektedir. Sanayi ve hizmetler sektörünün genel olarak şehirlerde yoğunlaşmış olması, nüfusun büyük bölümünün şehirlerde toplanmasına neden olmaktadır (bkz. United Nations Population Division, 2002).

Neoklasik yaklaşım, ekonomik büyümede teknolojinin önemini ön plana çıkarmaktadır. Ancak, Neoklasik teorisyenlere göre, teknolojik gelişmeler dışsal faktörlerdir. Bu nedenle büyümeyi açıklamada bir veridirler. Teknolojik gelişme, sermaye ve işgücünden bağımsız olarak artmaktadır. Neoklasiklerin büyüme modellerinde üretim faktörleri için, azalan verimler kanunu geçerlidir. Azalan verimler kanunu gereği, kişi başı geliri düşük olan az gelişmiş ülkelerin, aynı miktar fiziksel sermaye ile gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha yüksek büyüme rakamları elde etmeleri beklenmektedir. Yüksek kişi başı gelire sahip ülkelerde, sermayenin dönüş oranı göreceli olarak düşük olacaktır. Neoklasik büyümede, teknoloji büyümenin önemli bir açıklayıcısı olmasına rağmen, dışsaldır. Dışsal olan üretim faktörü kontrol edilemez. Bu nedenlerle, Neoklasik büyüme teorisinde, büyümeyi sağlayıcı kontrol edilebilir faktör olarak fiziksel sermaye önem kazanmaktadır (bkn. Ghatak, 1995; Jones, 2000; Kao ve Shieh, 2008; McQuinn ve Whelany, 2006; Solow, 2005).

Büyüme okullarından Evrimci Yaklaşım, ekonomik büyümeyi tarifinde ve ölçümünde diğer okullara göre daha farklı bir yol izlemektedir. Evrimci Yaklaşım, kuramlarının merkezine piyasanın genel bütününden çok, firmaları, sektörleri yerleştirmektedir. Schumpeter'in öncülüğünü yaptığı Evrimci Yaklaşım'da teknolojik değişim ve gelişim esastır. Ancak, teknolojik gelişme faktörü, Neoklasik kuramda olduğu gibi dışsal bir üretim faktörü değildir. Evrimci Yaklaşım, sürekli gelişmeyi, yenilenmeyi, yeni buluşları, yeni ürünleri savunur. Büyümeyi sağlayacak unsurun yenilik olduğunu öne sürer. Teorilerinde, fiziksel sermaye ile birlikte insan sermayesini kullanırlar. İnsan sermayesinin, sürekli eğitim, öğretim çabalarıyla geliştirilmesinin büyümedeki önemine değinirler (bkn. Barro ve Sala-i-Martin, 2003; Hayami, 2001; Nafziger, 2006; Rostow, 1992; Samuelson, 1986; Thomas, 1973; Zhang, 2005).

İnsan sermayesinin önemine değinen diğer büyüme okulu, İçsel Büyüme Yaklaşımı'dır. İçsel büyüme teorilerinde amaç, büyümenin içsel faktörlerle sağlandığını kanıtlamaktır. Neoklasik iktisatçı Solow'un teknolojiyi dışsal faktör olarak göstermesine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Evrimci Yaklaşım gibi, İçsel Büyüme Yaklaşımı da, insan sermayesi üzerinde eğitimin önemine değinir. Eğitim yoluyla, işgücü veriminin artırılacağını söyler. Neoklasik iktisadın sadece çalışan sayısı olarak gördüğü işgücü faktörünü, yeteneklerin ön plana çıkarıldığı insan sermayesi ile tanımlar (bkn. Arrow, 1962; Murphy, Ridell ve Romer, 1998; Schlicht, 2006; Uzawa, 1965).

2.2. EKONOMİK BÜYÜMENİN BELİRLEYİCİ UNSURLARI

Ekonomik büyüme modellerinde, büyümenin belirleyicisi olarak farklı üretim faktörleri ortaya koyulmaktadır. Klasik büyüme teorisi, büyüme modellerinde, *fiziksel sermaye ve işgücünün* önemine değinmektedir. Neoklasik büyüme teorisi, büyümede, fiziksel sermaye ve işgücünün yanı sıra, *teknolojik gelişmenin* de etkili olduğunu savunmaktadır. Evrimci büyüme teorisi ve içsel büyüme teorileri tüm bu faktörlere ek olarak *insan sermayesini* büyüme modellerine eklemektedirler.

Bu bölümde, büyümenin belirleyici unsurları olarak, üretim faktörleri olan fiziksel sermaye, işgücü ve insan sermayesi ile teknolojik gelişme incelenecektir.

2.2.1. Fiziki Sermaye

Fiziki sermaye temel üretim faktörlerinden birini oluşturmakta olup makine, toprak, hammadde, para ve benzeri üretim girdilerini içermektedir.

Fiziki sermaye, özellikle Klasik büyüme teorisinde büyük önem taşımaktadır. Smith'in büyüme teorileri, sermaye ve dış ticaretin önemi üzerine kuruludur. Amaç kar maksimizasyonu sağlamaktır. Ekonomik büyümede sermaye temel belirleyicidir. İşgücünün önemi, atıl duran sermayenin ekonomiye kazandırılması boyutunda ortaya çıkmaktadır (Blaug, 1997: 33–60).

Neoklasik yaklaşımda teknolojinin dışsal bir faktör olarak kabul edilmesi, fiziki sermayenin kontrol edilebilir bir üretim faktörü olarak önem kazanmasına neden olmuştur. Fiziksel sermayenin azalan verimler kanunuyla hareket ettiğini savunan Neoklasik iktisatçılar, bu nedenle gelir seviyesi düşük azgelişmiş ülkelerin gelirlerinde yaşanacak artış oranının, yüksek gelirli gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olacağını savunmaktadırlar (Barro, 2001: 2).

2.2.2. İşgücü ve İnsan Sermayesi

İşgücü, üretime katılan insan oranını vermektedir. Klasiklerde ve Neoklasiklerde işgücü kavramı sayısal boyutuyla üretime katılan insanı temsil etmektedir. İşgücü kavramı, İçsel Yaklaşım ile birlikte boyut değiştirerek insan sermayesi kavramına dönüşmüştür.

İnsan sermayesi, işgücünün sahip olduğu yetenekleri, genel ve teknik bilgiyi, eğitim düzeyini belirtmek için kullanılmaktadır. İnsan sermayesi eğitim ile ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. İnsan sermayesinin ekonomik büyüme üzerine etkisini gösteren örneklerden biri, Doğu Asya'daki ihracat temelli büyüme stratejisinin başarısıdır. Bu başarıda, uygulanan eğitim politikası büyümeyi sağlayan ana öğelerden birini oluşturmuştur (McMahon, 1999: 20–22).

İnsan sermayesindeki yatırım örnekleri, sağlık harcamalarını ve eğitim harcamalarını içerir. İnsan sermayesine yapılacak yatırımlar, kişi sağlığını geliştirme, gelirini artırma ve kişinin eğitimine ve yeteneklerine katkı yapma etkileri vardır. Bu harcamalar, çalışanların kabiliyetlerini ve kalitesini artırarak, üretimde verimliliği teşvik eder. Bu unsurlar, sermayede veya parasal öğelerde artışı değil insan öğesinde artış yaratmaktadır ve insani, yeteneklerinden, sağlığından, eğitiminden, bilgilerinden ayırmamız mümkün değildir. Pek çok ekonomist, insana yönelik geliştirme çabalarının teknolojik gelişimden daha önemli olduğunu vurgulamaktadır (Becker, 1993: 15).

Toplumlar, aynı doğal kaynaklarla farklı büyüme, gelişme tabloları çizmektedir. Bunun nedeni insan becerileri ve insana yapılan yatırım ve bunların sonucu olarak ülkelerin sahip oldukları insan sermayesidir. İnsan sermayesi ve büyüme arasındaki

ilişki, Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın gelişme sürecinde de görülmektedir. Aynı kaynaklarla bu bölge ülkelerinde %3'den %7'ye değişen büyüme oranları görülmektedir (Haq, 1995: 4).

Lucas'a göre, çalışanın eğitim seviyesindeki yükseliş, sermayenin genel verimliliğinde olumlu katkı yapmaktadır. Çalışan, eğitim seviyesinin yükselmesiyle üretim faaliyetine daha iyi adapte olmaktadır ve kendisiyle birlikte diğer çalışanları da etkilemesiyle genel verimliliği artırmaktadır (Lucas, 1988: 38).

Çalışanın eğitiminde harcadığı zaman, elde ettiği gelirden ve verimliliğinde pozitif etki yapmaktadır. Eğer, eğitimde harcanan zaman sürekli artış gösteriyorsa, işgücü girdisindeki artış, verimlilik unsurunun etkisiyle daha fazla olacaktır (Murphy, Ridell ve Romer, 1998: 283–289).

2.2.3. Teknolojik Gelişme

Arrow'a göre, kişi başı gelirdeki artış, sadece sermaye-emek oranıyla açıklanamaz. Teknoloji de büyümede etkindir. Teknolojinin büyümedeki rolü, Neoklasik teorideki teknolojik bilgi yaklaşımından farklıdır. Bilgi, zaman boyunca artış eğilimindedir. Ekonomik büyümenin büyük bir bölümünün, dışsal bir faktör olan ve niceliksel olarak ölçülmesi zor olan teknolojik bilgi ile açıklanması, sonucun da memnun ediciliğini azaltmaktadır. Bilgi, elde edilebilir, temin edilebilir bir faktördür. Aynı eğitim düzeyi, kişilerde farklı bilgi seviyesi olarak ortaya çıkabilir. Aynı şekilde, farklı ülkeler de, aynı zaman diliminde farklı üretim fonksiyonlarına sahiptirler. Ülkelerin aynı doğal kaynakları kullanması da bu durumu değiştirmemektedir. *Öğrenme, bir çeşit tecrübe üretimidir.* Öğrenme, problemleri çözüm sürecinde ve çeşitli ekonomik faaliyetlerde katkı sağlamaktadır (Arrow, 1962: 155).

Pek çok ekonomi, bilgi temelli ekonomiler haline gelmektedir. Bilgi küreselleşme ile birlikte küresel bir ürün boyutu kazanmıştır. Bilgiye erişimde dünya genelinde eşitsizlik vardır. Bilgi üretimi ve bilgiyi yaymak önemli ve güçlü bir olgudur. Bilgi sürdürülebilir insani gelişme ve ekonomik ve sosyal yenilikler için önemli bir temel oluşturmaktadır (Pyle ve Forrant, 2002: 12–13).

Theodore Schultz, işgücünün kalitesinde, yeteneklerinde yapılacak iyileştirmelerin, verimliliği artırıcı etkisi olacağını savunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, üretim faktörü olarak işgücündeki büyüme oranının artışı, niceliksel olabileceği gibi, niteliksel açıdan da olabilmektedir (Arrow, 1962: 172).

Kremer'e göre, eğer her bireyin araştırma verimliliği, nüfustan bağımsız ise, teknoloji rekabetinin olmaması durumunda, nüfus ile birlikte toplam araştırma çıktısı artacaktır. Eğer ar-ge verimliliği, gelirle birlikte artıyorsa, nüfus ve teknolojik değişimler arasındaki ilişki belirsizdir, fakat bu nüfustaki artışla birlikte, teknolojik değişiminde artacağı görüşünü değiştirmez. Ar-ge verimliliği nüfus ve teknoloji seviyesine bağlıdır. Bu bağlantı, nüfus artışının geçmişi ile istikrarlıdır (Kremer, 1993: 684–687).

Fakir ülkeler özellikle fırsat maliyetlerinin yüksekliğinden dolayı yüksek maliyetli araştırmalara girişmemektedir. Fakat bugün gelinen noktada, dünyanın herhangi bir yerinde yaratılmış teknoloji, ithal edilip adapte edilebilmekte, Doğu Asya'da olduğu gibi ihracat merkezli büyüme için kullanılabilir. Fakat bunun başarısı, insan sermayesine yeterli yatırımın olmasına bağlıdır. Üretim teknolojisini adapte etmek ve bu teknolojiyi verimli bir şekilde kullanıp, ihracat amaçlı kullanmak eğitilmiş işgücünü gerektirmektedir (McMahon, 1999: 26).

Arrow'un (1962) teorisine göre, her bir buluş geliştirme faaliyeti yapısı gereği ekonomide geniş yayılma imkânı bulmaktadır. Ancak, Arrow'a göre bu tam rekabet yapısını bozacak bir unsur vardır, o da buluşların yayılmasında gerçekleşecek yavaşlama ve buluşların ve geliştirmelerin şirketlerin bir tür ticaret ürünü haline gelmesidir (Arrow, 1962: 173).

2.3. BÜYÜME MODELLERİNDE İNSAN FAKTÖRÜ

Dönemler boyunca geliştirilmiş ekonomik büyüme modellerinde, insan unsuru farklı boyutlarda üretim fonksiyonuna dâhil olmuştur. Bazı büyüme modellerinde sadece sayısal boyutuyla, bazı modellerde ise verimliliği artırıcı, yenilik yaratıcı

yönlerinin ortaya çıkarıldığı niteliksel boyutuyla değerlendirilmiştir. İlerleyen bölümlerde, ortaya konulmuş büyüme modelleri incelenecek ve bu modellerde üretim faktörü olarak insanın konumu gözlemlenecektir.

2.3.1. Klasik Büyüme Modeli ve İnsan Faktörü

Klasik büyüme modellerinde, üretim faktörü olarak insan unsuru yeterli ilgiyi elde edememiştir. Fiziksel sermaye, büyümede işgücüne oranla daha önemli kabul edilmiştir. İşgücünde tam istihdamı sağlamak, karın maksimizasyonu için amaçlanmaktadır. İşgücü sayısal bir büyüklük olarak görülmüştür. Klasik iktisatçıların çözmeye çalıştıkları ana sorun, kaynakların olabildiğinde yüksek büyümeye nasıl hizmet edebileceği olmuştur.

Klasik büyüme teorilerinin ve ekonomi biliminin başlangıcı olarak kabul edilen Adam Smith'in görüşleri özellikle fiziksel sermayenin önemi üzerine kuruludur. Smith, ekonomiyi pazar ölçeği, mutlak avantajlar, görünmeyen el kavramlarıyla açıklamakta, ekonomik büyümede dış ticaretin önemine değinmektedir (Dobb, 1975: 42-45).

Smith'e göre uluslararası ticaretin nedenini *pazar ölçeği* kavramı ile açıklanmaktadır. Smith'in büyüme teorisinde, uluslararası ticaret önemlidir. Uzmanlaşma ve işbölümü anlayışının dış ticarete de kullanılması gerektiğini, *mutlak avantajlar* yaklaşımı gereği, içerde üretilmesi nispeten pahalıya gelen malların dışarıdan alınmasını ve dış ülkelere üretimi yurt içinde daha kârlı olan ürünlerin satılmasını öne sürer. İç ve dış ticaretin bir bütün olarak değerlendirilmesinin, tam istihdamın sağlanmasına yardımcı olacağını belirtmektedir. İç pazardaki ihtiyaç fazlası ürünlerin dış pazarlara satılmasıyla, ekonomik büyümenin ve gelir artışının sağlanacağını görüşündedir (Kibritçioğlu, 1994: 2).

Rothbard'a göre Smith, kişisel değer biçme ve fayda teorisine inanmamaktadır. Üretim faktörlerinin değeri, sadece üretim maliyetiyle ölçülmektedir. Tüketicilerin üretilen mal üzerindeki değer biçme faaliyetleri, yani tüketicilerin fayda yoluyla ürüne biçtikleri değer, Smith'in teorilerinde görmezden gelinmektedir. Kârın maksimize

edilmesi temel amaç olduğu için üretimde ve ticaretle, üretim maliyetini minimize edici unsurlara odaklanılmaktadır (Pack, 1998: 75).

Adam Smith'in mutlak avantajlar yaklaşımına karşılık, David Ricardo karşılaştırmalı üstünlükler teorisini geliştirmiştir. Her ülkenin üretimde üstün olduğu alanda üretim yapmasını ve dış ticaretin ülkelerin üstün oldukları malların karşılıklı satımıyla gerçekleşmesini savunmuştur (Ozawa, 1992: 31).

Görüldüğü gibi, Klasik iktisadın çözmeye çalıştığı temel sorun, kârın maksimizasyonudur. Bu maksimizasyon çerçevesinde, işgücünün oynadığı rol ise daha fazla işgücü, daha fazla üretim olarak görülmektedir. İşgücünün verimi yok sayılmaktadır. Klasik iktisat, işgücünün eğitimi yoluyla yeni üretim tekniklerinin öğrenilmesi ve bu yolla yeni ürünlerin üretimi yerine, üretimde zayıf olunan mal gruplarının dışarıdan teminini savunur. Ürün çeşitliliğine çözüm olarak dış ticareti önerir.

2.3.2. Evrimci Büyüme Modeli ve İnsan Faktörü

Evrimci yaklaşım, Schumpeter'in teorileri üzerine kurulmuştur. Evrimci yaklaşımda, teknolojik yenilik süreci, merkezi bir öneme sahiptir. Teknolojik yenilik temelinde sürekli gelişme ve değişme, yani sürekli evrim geçirerek büyüme, evrimci büyüme teorisinin analizlerinin temel ögesini oluşturmaktadır (Samuelson, 1986: 310–315).

Öğrenme, iş eğitimi ve teknolojik yenilik gelişmeyi sağlayıcı önemli unsurlar olarak görülmektedir. Bu nedenle teknolojik gelişim, Neoklasik büyüme teorisinin aksine, dışsal bir faktör değildir, içsel bir faktördür ve sermaye ve işgücü üzerinde etki yaratmaktadır. Öğrenme ve eğitim ile verimliliği artırılan işgücü, klasik modelin işgücü faktöründen farklı olarak sadece rakamsal bir büyüklük değildir. İşgücünü oluşturan insan faktörü, eğitim ve teknik bilgi yoluyla yetenekleri artırılabilen önemli bir üretim faktörüne dönüşmektedir (Nelson ve Winter, 1982: 311).

Teknolojik yeniliklerle, firmalar arası ve ürünler arası farklılıklar yaratmak amaçlanmaktadır. Böylece, farklı ve özgü ürünlerle, teknelci kâr elde etmek ve rekabet

üstünlüğü sağlamak ana amaçtır (Barro ve Sala-i-Martin, 2003: 317). Bu yönüyle Evrimci Yaklaşım, klasik büyüme yaklaşımının mutlak üstünlükler çerçevesinde dış ticaret yoluyla ürün temini görüşünü reddetmektedir.

Schumpeter, firmaların teknoloji geliştirme sürecini yaratıcı yıkım olarak değerlendirmektedir. Çünkü sürekli geliştirmelerle yenilikler, farklılıklar oluşturulmaktadır, fakat bu yeni yöntemlerle, yeni ürünlerle firmaların kazandığı rekabet gücü, piyasadaki nispeten güçsüz firmaların çekilmesini, elenmesini doğurmaktadır. Evrimci yaklaşımda, bilgi çok önemlidir, bilginin elde edilmesinden saklanmasına ve üretime uygulanmasına, bilginin her aşaması önem kazanmaktadır (Rostow, 1992: 336).

2.3.2.1. Schumpeter Büyüme Modeli

Schumpeter yaklaşımında, firmaların yeni teknolojileri üretimde kullanmaları ekonomiyi büyütücü etki yaratmaktadır. Schumpeter, teknolojilerdeki sürekli gelişimin, ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceğini söylerken, bu sürecin belli bir yerden sonra tıkanmaya başlayacağını ve işlemeyeceğini belirtmektedir. Bu tıkanmanın da, çok hızlı ve sürekli hareket halinde olan teknolojik gelişim sürecinin, aynı özellikleri barındırmayan bir finansal sistemin kredilerine ihtiyaç duymasıdır. Ancak Schumpeter'in kapalı bir ekonomi düzeyinde öne sürdüğü bu görüş, teknoloji transferinin yaygın olarak kullanıldığı günümüz açık ekonomilerinde, daha farklı bir görünüm sergilemektedir (Nelson ve Winter, 1982: 308–312).

Ülkeler arası ve dönemler arası büyüme farklılıklarını yaratan olgulardan biri, ülkede yerleşik girişimcilerin, firmaların ve yatırımların başarısıdır. Schumpeter'e göre, arz talep ürerinde etki yaratmaktadır, çünkü talep, firmaların yatırımlarından ve faaliyetlerinden büyük oranda etkilenmektedir (Thomas, 1973: 27).

Schumpeter'in ekonomi yaklaşımında yenilik-buluş (innovation) büyümenin etken faktörlerindedir. Beş konuda yapılacak yenilik, büyümenin sağlanmasında yardımcı rol üstlenecektir (Hayami, 2001: 175; Nafziger, 2006: 394);

- Yeni ürün geliştirme veya mevcut ürünün kalitesinde yükseliş,
- Yeni üretim metodu geliştirme,
- Yeni pazarlar açmak,
- Yeni hammadde kaynakları elde etmek,
- Endüstriye yönelik yeni kurumlar oluşturmak.

Schumpeter'in büyüme modeli, ekonomik kalkınma düşüncesinin izlerini taşımaktadır (Samuelson, 1986: 310–316). Modelde, fiziksel sermaye ve işgücünün yanı sıra, sosyo-ekonomik unsurlar da bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik unsurların da fiziksel sermaye gibi, büyümeyi etkileyen faktörler olduğu görüşündedir (Zhang, 2005: 399–418). Schumpeter üretim fonksiyonu şu şekildedir;

$$Y = f(K, L, N, T, U)$$

Fonksiyonda, Y çıktı miktarını, K sermayeyi, L işgücünü, N toprak unsurunu, T teknolojiyi, U ise sosyo-ekonomik unsurları göstermektedir. Schumpeter'in üretim fonksiyonu, büyüme ve kalkınma boyutu olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Fonksiyonda sermaye, işgücü ve toprak üretim fonksiyonunda büyümeyi gösteren boyuttur. Teknoloji ve sosyo-ekonomik unsurlar ise fonksiyonun kalkınma boyutunu göstermektedir.

2.3.3. Neoklasik Büyüme Modeli ve İnsan Faktörü

Neoklasik büyüme teorisi, Solow'un geliştirdiği büyüme modeline dayanmaktadır. Temel varsayımları; üretim faktörleri olan sermaye ve işgücünün her birinin ölçeğe göre azalan getiri kanunuyla çalışması, genel üretim fonksiyonunun ise sabit getiri temelinde işlemesidir (Ercan, 2002: 130).

Neoklasik büyüme modelinde teknoloji ve sermaye büyümede önemli rol oynamaktadır. Ancak üretim faktörlerinin her biri için azalan verimler kanunu geçerli iken toplam faktör verimliliğini sağlayan unsur teknolojidir. Solow'un büyüme modelinde dışsal bir faktör olan teknoloji, kişi başına gelirden büyümenin açıklayıcısıdır (Ghatak, 1995: 55–56).

Neoklasik büyüme modeli, düşük kişi başı milli gelire sahip ülkelerin yüksek büyüme oranları göstereceğini söylemektedir. Bunun nedeni, sermayenin azalan verimler kanunuyla hareket etmesidir. Böylelikle fakir ülkelerin zengin ülkeleri yakalama ihtimali artacaktır. Yani fakir bölgeler, zengin bölgelere oranla daha yüksek büyüme oranı elde etmeye eğilimlidir. Fakat ekonominin tasarruf oranı düşüklüğü, çalışma isteksizliği, teknolojiye erişim ve hükümet politikaları gibi farklı görünümsergilediği durumlarda, bu etki koşullara bağlı olarak gelişecektir. Barro'ya göre, düşük tasarruf oranlarının görüldüğü, başarısız devlet politikalarının bulunduğu gelir seviyesi düşük fakir bir ülkelerde, bu görünüm değişmeden, hızlı büyüme evresine giriş beklenemez. Neoklasiklerin bir diğer varsayımı ise; insan sermayesi dâhil edilse bile, teknolojiyedeki ilerlemelerin devam etmediği bir durumda, kişi başına büyümenin durması gerekmektedir. Bu görüş klasik iktisatçıların görüşüyle benzerlik taşımaktadır. Fakat mevcut ülke örneklerinde görülmektedir ki ülkeler büyümede düşüş eğilimine girmeden uzun yıllarca büyümelerini devam ettirebilmektedirler (Barro, 2001: 1–3).

2.3.3.1. Solow Büyüme Modeli

Solow'un modelinde dışsal bir değişken olarak tanımlanan teknoloji, kişi başı gelirdeki artışta etkili olan tek faktördür. Teknolojik gelişme ile birlikte, nüfus ve işgücündeki artış da dışsal unsurlar arasındadır. Modelde, beşeri sermayedeki üretkenlik ve verimlilik değişimleri dikkate alınmamaktadır. Solow büyüme modelinde, kişi başına üretim veya tüketim ile kişi başına sermayede gerçekleşen büyüme oranı birbirine eşittir. Denge sağlandığında ise, kişi başına gelir ve kişi başına tüketimdeki artış oranı, teknolojik gelişme hızıyla aynı seviyeye gelmektedir. Neoklasik büyüme modelinde kamu otoritesinin, uygulayacağı politikalar bakımından belirgin bir rolü yoktur. Çünkü nüfus artışı ve teknoloji modelde dışsal faktör olarak değerlendirilmektedir, bu durumda kamunun uygulayacağı politikalar ile ekonomik büyüme arasında ilişki kurmak zordur (Ercan, 2002: 130).

Solow büyüme modeli, t zamanı için, Y çıktı miktarını, K fiziksel sermayeyi, A teknolojik gelişmeyi ve L işgücünü göstermek kaydıyla şu şekilde yazılabilir (Ghatak, 1995: 55; Jones, 2000: 1);

$Y = f(K, L, A)$ olmak üzere

$$Y_t = K_t^\alpha (A_t L_t)^{1-\alpha}, 0 < \alpha < 1$$

Etkin işgücü başına sermaye, azalan getiriyle çalışmaktadır: Model, işgücü ve teknolojinin dışsal ve sabit bir oranda değişeceğini varsaymaktadır. Bu nedenle, ekonomideki büyümeyi asıl sağlayacak unsur sermayedir (Kao ve Shieh, 2008: 1–3).

İşgücü ve teknik bilgi birikimi, n ; nüfus artış oranı; g ; teknolojik gelişme oranı bilgisi ile şu şekilde oluşmaktadır;

$$\text{İşgücü birikimi; } L_t = L_0 e^{nt}, L_0 > 0$$

$$\text{Teknik bilgi birikimi; } A_t = A_0 e^{gt}, A_0 > 0$$

Görüldüğü gibi, işgücü miktarındaki artış, sadece nüfus artışının bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. İşgücü artışı üzerinde eğitim, öğrenme ve verimlilik faktörlerinin etkisi yoktur. Solow modelinde, büyümenin asıl dinamiği fiziksel sermayedir. Çünkü diğer girdiler olan emek ve teknoloji dışsaldır ve sabit oranda büyümektedirler.

Solow büyüme modeline göre; ülke nüfusundaki düşük nüfus artışına ilave olarak, yüksek tasarruf oranının bulunması, ülkede ekonomik büyüme yaratacaktır (Barro ve Sala-i-Martin, 2003: 27–28).

$$\dot{K}_t = sY_t - \delta K_t, K_0 > 0$$

t zamanı için; \dot{K} , sermaye birikimini, s tasarruf eğilimini, δ ise sermaye stokunun azalmasına neden olan faktörleri göstermektedir. Azalan verimler kanunu gereği, kişi başına düşen sermayedeki artış, kişi başına geliri azalan oranda artırmaktadır. Ülkenin durağan duruma gelebilmesi için (McQuinn ve Whelany, 2006: 3–5);

$sY_t = \delta K_t$ eşitliğinin sağlanması gerekir.

Ekonomide elde edilen gelir, tasarruf ve yatırım miktarını, yani sermaye birikim oranını etkilemektedir. Sermaye birikim oranı ise büyümeyi etkilemektedir. Solow, sermaye birikim oranı ve büyüme arasında doğrusal bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. İstikrarlı büyüme, temel amaç olarak kabul edilmektedir. Nüfus artışının, işgücü başına sermaye stoku ve gelir azaltıcı yönü vardır. Nüfus artış oranındaki yükseliş, herne kadar toplam geliri yükseltse de, işgücü başına geliri düşürücü etkisi vardır. İstikrarlı bir ekonomide, işgücü başına gelir artışı, teknolojik gelişmeye bağlı olarak yükselecektir.

Solow, geliştirdiği modelin ardından, İçsel Büyüme Yaklaşımı'nın getirdiği eleştirileri belli bir oranda kabul etmektedir. Teknolojinin dışsal olmayan yönlerinin bulunduğunu, büyümede, teknoloji gibi insan sermayesinin de önemli rolü olduğunu kendisinin de kabul ettiğini belirtmektedir. Bu fikir değişimine gerekçe olarak da;

İyi fikirler her zaman, kendilerinden beklenildiği gibi, kötü fikirleri ortadan kaldırır (Solow, 2005: 6), açıklamasında bulunur.

2.3.4. İçsel Büyüme Teorisi ve İnsan Faktörü

İçsel büyüme teorisi, Solow büyüme modelinin teknolojiyi dışsal unsur olarak varsaymasına bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. İçsel büyüme teorisinde, büyümeyi sağlayan faktörler, nüfus artış hızı, tasarruf oranı gibi değişkenler iken, teknolojik gelişmeler, büyümeden bağımsızdır. İçsel büyüme teorisinde, insan sermayesi (bkz. Uzawa, 1965; Lucas, 1988), kazanımlar, yaparak öğrenme (bkz. Arrow, 1962) üretim çıktısını etkileyen unsurlar arasındadır. Eğitim ve öğrenme ekonomide pozitif dışsallık yaratmaktadır. Böylece verimlilik ortaya çıkmaktadır. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar, teknolojik gelişmeyi destekleyerek ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

İçsel büyüme teorisinin temelleri, Romer ve Lucas'ın çalışmalarıyla atılmıştır. Neoklasik teorinin aksine, büyümeyi sağlayan unsurların içsel unsurlar olduklarını

savunmaktadırlar. Başka bir deyişle, büyümede etken olan üretim faktörlerinin kontrol dışı, kendiliğinden geliştiği değil, çeşitli yollarla bu faktörlere müdahale edilebileceği, bu faktörlerin büyümeyi sağlayacak hale dönüştürülebileceği fikrindedirler. Bu yönüyle, teknolojiyi dışsal bir faktör olarak gören Neoklasik görüşten ayrılırlar. İçsel büyüme modelleri, ekonomik büyümeyi, piyasada faaliyet gösteren ekonomik güçlerin belirlediğini savunur (Ercan, 2002: 130).

İçsel büyüme teorileri arasında, Lucas'ın 1988 yılında ortaya koyduğu büyüme modeli, içsel büyüme teorisyenlerinin, büyümede insan sermayesine verdikleri önemin tipik bir örneğidir. Lucas modelinde, teknoloji dışsal bir faktör olmayıp, işgücüne yönelik eğitimle artırılabilir. Modelde rakamsal büyüklüğüyle, üretime katılan işgücü oranı yerine, üretime katılan işgücünün verimliliği kullanılmaktadır. Ve bu verimlilik çeşitli eğitim çalışmalarıyla artırılabilir. Böylece, üretimde işgücü sayısını artırmadan, mevcut işgücünün verimliliğini artırarak büyüme sağlanabilmektedir (Aghion ve Howitt, 1998: 197).

Romer, Murphy ve Riddell yaptıkları araştırmalarda, eğitimin bireysel gelir üzerine etkilerini incelemişlerdir. Eğitim seviyesi yükselen bireylerin, aynı doğrultuda gelirlerinin de yükseldiği sonucuna ulaşmışlardır. Eğitimle birlikte, kişilerin iş verimliliğinin yükseldiğini bu nedenle üretim fonksiyonunun bir unsuru olan insan sermayesinin yükselmesinde eğitimin önemini vurgulamışlardır (Murphy, Ridell ve Romer, 1998: 283–289).

2.3.4.1. Lucas Büyüme Modeli

Lucas'ın büyüme modeli, İçsel Büyüme Modelleri içerisinde kendisine önemli bir yer edinmiştir. Robert Lucas, modelinde insan sermayesinin büyüme artışına etkisini incelemiştir. İnsan sermayesinin verimlilik yaratıcı yönünü vurgulamıştır.

Lucas'ın büyüme modelinde fiziksel sermaye ve insan sermayesi olmak üzere iki tür sermaye değişkeni bulunmaktadır. Fiziksel sermaye, neoklasik modele benzer şekilde üretimde kullanılmakta ve birikmektedir. İnsan sermayesi ise, verimliliği veya tüm emek ve fiziksel sermayeyi artırmaktadır. Modelde beşeri sermaye azalan getiriyel

çalışmaktadır. Lucas, Neoklasik büyüme modellerinin teknolojiyi ve beşeri sermaye birikimini aynı olarak göstermelerini eleştirmektedir (Lucas, 1988: 39).

K fiziksel sermaye, H insan sermayesi ve A teknolojik gelişmeler olmak kaydıyla, Lucas'ın 1988 yılında geliştirdiği büyüme modelinin Cobb-Douglas tipi açılımı şu şekildedir (Kibritçioğlu, 1998: 225);

$$Y = f(K, A, H)$$

$$Y = A.K^\alpha .H^\beta$$

Ölçeğe göre sabit getiri olduğu bilgisiyle;

$$\alpha + \beta = 1, \text{ varsayımı ile:}$$

$$Y = A.K^\alpha .H^{1-\alpha}$$

Lucas'a göre insan sermayesi, çalışanın genel yetenek seviyesini temsil etmektedir. İnsan sermayesi, diğer bir deyişle genel becerisi h seviyesinde bulunan bir çalışan, $1/2h$ insan sermayesine sahip iki çalışanın verimliliğiyle aynı üretim kapasitesine sahiptir. Büyüme teorisinin bir unsuru olan insan sermayesi, her yönüyle mevcut üretim düzeyini etkilemektedir. Lucas, insan sermayesi ile bireyin, verimliliğini artırmaya yönelik olarak günlük hayatında ayırdığı zamanı ölçmektedir. İnsan sermayesinin *içsel* ve *dışsal* olmak üzere iki yönlü etkisi mevcuttur. İçsel etki bireyin kendi yapısıyla ilgilidir, kişinin kendinden kaynaklanan verimliliğidir (Lucas, 1988: 17).

İşgücünün ortalama becerisi h , çalışanların üretime harcadıkları süre u ve çalışanların eğitime harcadıkları sürenin $1-u$ olduğu görüşüyle, insan sermayesinin açılımı şöyledir;

$$H = u.h.L, 0 \leq u \leq 1$$

Tüm bu bilgiler ışığında, büyüme modelinin son hali aşağıdaki gibidir;

$$Y = A.K^\alpha .(u.h.L)^{1-\alpha}$$

Lucas büyüme modelinde, insan sermayesi artış oranının eğitim ve öğrenim süresiyle ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Yani;

$$\frac{\Delta h}{h} = z \cdot (1 - u), \quad z > 0$$

Eşitlikte, z değeri, eğitimin verimliliğe etkisini göstermektedir. İnsan sermayesinde birikim, fiziksel sermayeden farklı bir oluşum aşaması sergilemektedir. Sosyal aktiviteler, grup faaliyetlerine katılım, insan sermayesindeki birikimi açıklayan unsurlardır. İnsan sermayesinin gelişiminde yaparak öğrenme, iş eğitimi gibi faktörler de etkilidir. Bu faktörler insan sermayesinde artış yaratmaktadır. Lucas'a göre beşeri sermaye birikimi, bireyin yaşamıyla sınırlı değildir, sonraki nesilleri de etkilemektedir (Lucas, 1988: 19–27).

2.3.4.2. Uzawa Büyüme Modeli

Lucas'ın yanı sıra insan sermayesinin büyümeye etkisini inceleyen bir diğer içsel büyüme teorisyeni Uzawa, 1965 yılında geliştirdiği modelinde, insan sermayesi ve büyüme arasındaki ilişkiyi şu şekilde ortaya koymaktadır (Uzawa, 1965: 18);

$$Y(t) = f(K(t), A(t)L_p(t))$$

Uzawa'nın büyüme modelinde, Y çıktı miktarını belirtirken, K fiziksel sermaye, L_p emeğin üretime katılan bölümünü, A teknolojiyi ve teknik bilgiyi temsil etmektedir. Modelde teknolojinin etkisi, doğrudan sermaye üzerinde değildir, üretime katılan emeği etkilemektedir. Böylelikle, teknoloji işgücü verimliliğini artırıcı bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İşgücü verimliliğindeki artışın oranı şu şekilde gösterilmektedir;

$$\dot{A}(t) / A(t) = \phi[L_E(t) / L(t)]$$

L_E , eğitimsel sektöre katılan işgücünü göstermek kaydıyla eşitlik, işgücü verimliliğindeki değişimi, eğitimsel sektöre katılan işgücünün toplam işgücüne oranı ile ölçmektedir (Uzawa, 1965: 19).

Uzawa büyüme modelinde, insan sermayesi içsel bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır ve büyümede etken rol oynamaktadır. Beşeri sermaye birikimi doğrusaldır. Eğitim, sağlık, kamu mallarının üretimi ve korunması gibi aktivitelerin, emek verimliliğinde artış yaratacağı varsayılmaktadır. Teknoloji, emek verimliliğini simgelemektedir. Büyüme modeli, ölçüğe göre sabit getiriyi öngörmektedir, böylelikle büyümenin sınırsız olması sağlanmaktadır (Schlicht, 2006: 2–3).

2.4. EKONOMİK BÜYÜME VE İNSANİ GELİŞME İLİŞKİSİ

“Ekonomik büyüme ve insani gelişim okulları arasındaki farkı açıklayan olgu; birincinin özellikle tek bir tercih – gelir – üzerinde odaklanması iken, ikincinin tüm insani tercihleri – ekonomik, sosyal, kültürel veya politik tercihleri – kucaklamasıdır. Gelirdeki artışın diğer tercihleri de beraberinde genişleteceği öne sürülebilir. Fakat farklı nedenlerden dolayı bu zorunlu değildir.”(Haq, 1995: 14)

Gelişme projesinin merkezinde insanın olması gelişmenin faydalarını artırmaktadır. Bu yönüyle ekonomik gelişme insani gelişmeye hizmet etmelidir. İnsan güdüleri ve insan arzuları disiplinler arası bir sorundur. Eğer insani gelişme insan tercihlerini genişletmek ise, bu durumda gelişme de disiplinler arası bir sorun olarak algılanmalıdır (Rashid, 2000: 17).

Büyümenin ve gelişmenin sosyal yönlerini ön plana çıkarmak, ekonomik büyümenin, refah ekonomisine ulaşmada bir araç olarak kullanılmasını sağlar. Refah ekonomisinin amacı, adalet ve gelişmeyi sağlamaktır (Robeyns, 2005: 95).

Halk veya yöneticilerin karşı karşıya oldukları seçenekler, ekonomik büyüme ve insani gelişme ilişkisini de belirlemektedir. Gelirin toplum tarafından kullanılması, gelirin elde edilmesi kadar önemli bir olgudur. Uzun bir dönem boyunca ekonomik düşüncede kabul edilen varsayımın aksine ekonomik büyüme ile insani gelişim arasında otomatik bir bağlantı yoktur. Fakat bu büyümenin reddedilmesi değildir. Fakir

ülkelerde, fakirliğin azaltılması için büyümeye ihtiyaç vardır. Bu ülkelerde büyümenin nicel yönü ile birlikte nitel yönü de önemlidir (Haq, 1995: 14–15).

İnsani gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki otomatik olmamakla birlikte, bu ilişkinin gücü de değişiklik göstermektedir. Servet dağılımı, ekonominin yapısı ve politik tercihler bu ilişkinin gücünü belirlemektedirler. Sosyal sermayenin insani gelişme üzerinde pozitif yönde etki yapıcı eğilimi vardır. Toplum motivasyonunun yüksek olması, insanların refahı artırmak yönünde birlikte hareket etmesi, insani gelişme – ekonomik büyüme ilişkisinin güçlü olmasını sağlayacaktır. Bu güçlü bağın sağlanmasında, gelir dağılımındaki eşitlik de rol oynamaktadır, gelirin daha eşit dağılması, milli gelirdeki artışın da daha genel toplum seviyesinin gelirini artıracığı açıktır. Hükümetin milli gelire oranla, sosyal harcamalara verdiği önemin büyüklüğü, toplumsal organizasyonlar, kadın eğitimi, gelir üzerindeki kadının payı da bu bağı etkilemektedir (Ranis ve Stewart, 2000: 53).

Eğer ülke eğitim ve sağlık alanlarında daha fazla insan sermayesine sahipse, doğum oranı düşükse ve tüketim yönlü kamu harcamaları azsa büyüme oranları daha yüksek sonuçlar verme eğilimi gösterirler. İçsel büyüme yaklaşımına göre eğitim ve sağlıkta yapılacak iyileştirmeler, büyüme fonksiyonunun bir girdisi olan insan sermayesinde artışa neden olacaktır. Böylelikle büyüme oranı göreceli olarak yükselecektir (Barro, 2000: 4).

Ekonomik büyümeden farklı olarak ekonomik gelişme, *değişme* sendromuyla bağlantılıdır. Bu sendrom sadece endüstrileşmeyi değil, şehirleşmeyi, kitle eğitimini, uzmanlaşmayı, bürokrasileşmeyi, ve iletişimde gelişmeyi içine alan kültürel, politik ve sosyal değişimleri içerir. Post modernleşme ile Endüstri Devriminin ardından endüstrileşmiş toplumlarda var olan görünüm değişikliğe uğramaktadır. Bu olgu insanların doğal hayatlarına etki etmektedir. Yönetim politikası, iş, din ve aile gibi konularda genel kurallarda değişiklik yaratmıştır. Ekonomik gelişimdeki ilerleme, modernleşme ve post modernleşmeyi getirmiştir. Bu iki öge ekonomik gelişimle bağlantılıdır fakat post modernleşme gelişmedeki bir sonraki dönemi içermekle birlikte modernleşmeden çok farklı bir inanç ile bağlantılıdır. Bu inanç sistemi ekonomik ve sosyal değişimlerin sonuçları ile alakalı değil, sosyoekonomik koşulları etkilerken karşılıklı modayla şekillenmektedir (Inglehart, 1997: 8).

2.4.1. Büyüme İnsani Gelişmeye Aktarmada Yardımcı Faktörler

Ekonomik büyüme, insani gelişme için gereklidir. Fakat büyümenin refah sağlamayı, gelişme sağlamayı başarabilmesi için iyi yönetilmesi gerekir. Ülkelerin bu yönetim farkları gelişmede farklı tablolar çıkmasına neden olur. Ekonomik büyüme ve insani gelişme arasında arzulanan bir bağlantı yaratmak için dört yol vardır (Haq, 1995: 21–22).

Birincisi, eğitim, sağlık ve yeteneklere yönelik olarak yapılacak yatırım vurgusu, insanları büyüme projesinin içine alabilir ve büyümenin faydalarından insanların yararlanmalarını sağlayabilir. Bu tür büyüme modeli Çin, Hong Kong, Japonya, Malezya, Kore, Singapur ve Tayvan'da ve birçok yeni endüstrileşmiş ülkede görülmektedir.

İkincisi, ekonomik büyüme ve insani gelişme arasında bağlantı sağlamada, daha eşit gelir ve servet paylaşımının olduğu bir yapı oluşturmak, kritik rol oynamaktadır. Bu dağılım oldukça düzensiz olduğu takdirde, yüksek milli gelir artış oranının insan hayatına aktarılması zorlaşmaktadır. Eşitsiz gelir dağılımı, zengin ve fakir nüfusun gelirleri arasındaki uçurumun artmasına neden olmaktadır.

Üçüncü önemli nokta, iyi planlanmış sosyal harcamaların insani gelişmeye katkısıdır. Bazı ülkeler, insani gelişmede anlamlı ilerlemeleri, iyi bir büyüme veya gelir dağılımı olmadan başarabilmişlerdir. Bunu iyi inşa edilmiş, hükümetin sosyal harcamaları sayesinde yapmışlardır. Küba, Jamaika, Sri Lanka bu ülkelere örnektir. Fakat bazı tecrübeler göstermektedir ki; bu sosyal temeli taşıyabilecek, ekonomik temelin iyi oluşmadığı durumlarda bu durum sürdürülebilirlikten uzaktır.

Dördüncü unsur ise, insanların ve özellikle kadınların kararlarda ve kaynak yönetiminde yetki ve sorumluluklarının artması büyüme ve insani gelişme ilişkisini artıracaktır. Eğer kişiler politik, sosyal ve ekonomik alanda kendi seçimlerini gerçekleştirebilirlerse, ekonomik büyüme daha güçlü, demokratik, katılımcı ve uzun süreli olacaktır.

2.5. EKONOMİK BÜYÜMENİN SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ

Ekonomik büyüme sonucu ülke sosyo-ekonomik göstergelerinde de değişim meydana gelmektedir. Ekonomik büyüme, eğitim, sağlık, kamu harcamaları ve demokrasi gibi sosyo-ekonomik yapı unsurlarını etkilemektedir. Aynı şekilde sosyo-ekonomik yapının özelliği de ekonomik büyümenin boyutunu ve yönünü etkileyen bir gerçekliktir. İlerleyen bölümlerde ekonomik büyüme ve sosyo-ekonomik yapı unsurlarının birbirleri üzerinde yaptıkları karşılıklı etkileşim değerlendirilecektir.

2.5.1. Eğitim ve Ekonomik Büyüme

İnsan sermayesinin önemli katkı sağlayıcı rolü, insani gelişme temeline dayanmaktadır ve insani gelişmenin ekonomik büyümeye aktarımında rol oynamaktadır. Bu pek çok araştırmayla da kanıtlanmıştır. Kişilerin gelirlerinin artışının eğitim süresi ile ilgisi bulunmaktadır. Eğitim yatırımlarının geri dönüş oranı, hâlihazırda pek çok fiziksel yatırım dönüş oranından yüksektir. Aynı şekilde tarım sektöründe de teknolojik yöntemlerin kullanılmasıyla bağlantılı olarak, eğitimin verimliliğe etkisi yüksektir (Ranis ve Stewart, 2000: 54).

Eğitim ve öğretim çalışmaları, insan sermayesine yönelik yapılan en önemli yatırımlardır. İkinci ve üçüncü derece eğitimler – lise, üniversite – gelir artışında önemli rol oynuyorlar (Becker, 1993: 17).

McMahon eğitimin, kişi başı ekonomik büyümenin elde edilmesine hizmet eden yeni üretim bilgilerinin oluşmasını sağladığını öne sürmektedir. Böylelikle sürdürülebilir büyüme oranlarının sağlanacağını savunmaktadır (McMahon, 1999: 20).

McMahon'ın ifade ettiği ekonomik büyüme ve eğitim arasındaki ilişkinin boyutları, Şekil 2.5–1 ve Tablo 2.5–1 yardımıyla görülebilir. 2005 yılı itibarıyla dünya genelinde okullaşma oranı % 67,8'dir. Bununla birlikte 1975–2005 yılları arasında dünya genelinde kişi başı gelirden yıllık büyüme oranı ise % 1,4 olmuştur. Aynı dönem içerisinde en düşük büyüme oranı, % -0,5 küçülmeye Sahra Altı Afrikası'nda görülmüştür. Buna paralel olarak Sahra Altı Afrikası'nın okullaşma oranı 2005 yılında

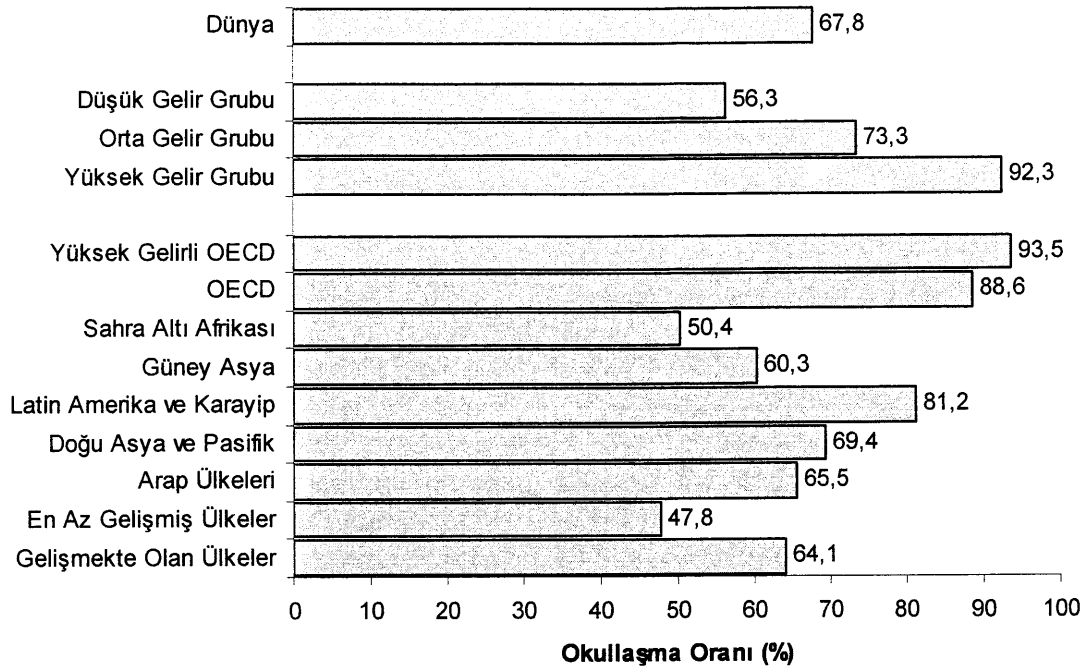
% 50,4 olarak kaydedilmiştir. Okullaşma oranında % 93,5'e ulaşan yüksek gelirli OECD grubu ülkelerinin 1975–2005 dönemi yıllık büyüme oranı ise % 2,1 olmuştur. Buradan hareketle eğitim seviyesindeki düşüklüğün, büyüme oranlarının düşük çıkmasında payı olduğu öne sürülebilir.

Tablo 2.5-1 Ülke Gruplarında Yıllık Kişi Başı Gelir Artışı

Ülke Grupları	1975–2005 (%)	1990–2005 (%)
Gelişmekte Olan Ülkeler	2.5	3.1
En Az Gelişmiş Ülkeler	0.9	1.8
Arap Ülkeleri	0.7	2.3
Doğu Asya ve Pasifik	6.1	5.8
Latin Amerika ve Karayib	0.7	1.2
Güney Asya	2.6	3.4
Sahra Altı Afrikası	-0.5	0.5
OECD	2.0	1.8
Yüksek Gelirli OECD	2.1	1.8
Yüksek Gelir Grubu	2.1	1.8
Orta Gelir Grubu	2.1	3.0
Düşük Gelir Grubu	2.2	2.9
Dünya	1.4	1.5

Kaynak: UNDP, *Human Development Report, 2007/2008*'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ancak veriler daha iyi incelendiğinde, durumun bu kadar net olmadığı görülmektedir. Nispeten yüksek okullaşma oranlarına sahip Latin Amerika ve Karayib ülkeleri öngörülen eğitim-büyüme ilişkisine uymayan büyüme rakamları ortaya koymaktadır. Dönem içerisinde bu grubun gösterdiği yıllık büyüme oranı % 0,7 olmuştur. Bu büyüme oranı, en düşük okullaşma oranlarının görüldüğü en az gelişmiş ülkeler grubunun büyüme oranının altında kalmıştır. En az gelişmiş ülkeler, % 47,8'lik okullaşma oranlarıyla, Latin Amerika ve Karayib ülkelerinden daha iyi bir büyüme performansı göstermeyi başarmışlardır (bkz. Tablo 2.5–1 ve Şekil 2.5–1).

Şekil 2.5-1 Ülke Gruplarında Okullaşma Oranları

Kaynak: UNDP, *Human Development Report, 2007/2008*'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Durum gelir grupları açısından değerlendirildiğinde başka bir ilginç durum karşımıza çıkmaktadır. Düşük gelir grubu ülkeleri % 56,3, orta gelir grubu ülkeleri % 73,3 ve yüksek gelir grubu ülkeleri % 92,3 okullaşma oranlarına sahip olmalarına rağmen tüm bu grupların 1975–2005 döneminde gösterdikleri yıllık ekonomik büyüme oranı neredeyse birbirine eşittir. Üstelik düşük ve orta gelir grubu ülkeleri bu performansı, nispeten yüksek nüfus artış oranlarıyla gerçekleştirmişlerdir. 1990–2005 dönemi büyüme oranları ise, yüksek gelirli ülkelerin büyüme oranlarında 1975–2005 dönemine kıyasla düşüşü gösterirken, düşük ve orta gelirli ülkelerde tam aksine daha yüksek rakamlara işaret etmektedir. Böyle bir durumda okullaşma oranı ile oransal olarak büyüme arasında net bir ilişki olduğunu söylemek zordur.

Okullaşma oranı ve büyüme oranı arasındaki bu ilişkide iki önemli noktayı vurgulamakta fayda vardır. Birincisi, Doğu Asya ve Pasifik ile OECD grubu ülkeleri dışında kalan tüm ülke gruplarında, zamanla ortaya çıkan büyüme oranındaki nispi yükseliştir. Bu ülke gruplarının tümünde 1990–2005 dönemi kişi başına gelir artışı, 1975–2005 dönemi gelir artışının üzerindedir. Ülkelerin 1975–1990 yılları arasında yaşadıkları yıllık kişi başı gelir artışı, 1975–2005 dönemi gelir artış oranlarını aşağıya çekmektedir. 1990'dan 2005'e 15 yıllık büyüme oranları karşılaştırıldığında, genel

olarak ülke gruplarının dünya ortalamasının üzerinde büyüme oranlarına ulaştığı görülmektedir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde görülen eğitim alanındaki iyileştirmelerin de yakın bir zamana dayandığı bilinmektedir. Yine bununla birlikte, söz konusu ülkelerde görülen nispeten yüksek nüfus artış oranlarının ekonomik büyümeyi yorumlarken, kişi başı gelir artışını aşağıya çektiği de bir gerçektir. Buradan hareketle, ülkelerin eğitim düzeylerinde gerçekleştirilecek iyileştirmelerin sonraki dönem gelir artışlarında destekleyici rol oynadığı söylenebilir.

Tablo 2.5-2 Mevcut Gelişmiş Ülkelerin Uzun Dönem Büyüme Oranı

Dönem	Yıllık Büyüme Oranı (%)	Ülke Sayısı
1830–1850	0,9	10
1850–1870	1,2	11
1870–1890	1,2	13
1890–1910	1,5	14
1910–1930	1,3	16
1930–1950	1,4	16
1950–1970	3,7	16
1970–1990	2,2	16

Kaynak: Barro ve Sala-i-Martin, 2003

İkincisi, yüksek gelir grubunda görülen okullaşma ve gelir artışı ilişkisinin, diğer ülke gruplarından ayrı bir özelliği barındırmasıdır. Yüksek gelir grubu ülkelerinin eğitim seviyesinde görülen önemli iyileşme süreci 1975–2005 döneminin öncesine dayanmaktadır. Görüleceği üzere, yüksek gelir grubu ülkelerinin 1990–2005 dönemi yıllık kişi başı gelir artış oranı, 1975–2005 dönemine kıyasla düşüktür. Bu ülkeler, eğitimin gelir artışına sağlayacağı faydaları, önceden yaşamışlardır. Söz konusu döneme diğer ülke gruplarına nispetle yüksek oranlarla başlamış yüksek gelir grubunda, eğitim seviyesindeki artış oranı da nispeten düşük gerçekleşmiştir. Çünkü matematiksel olarak başlangıçta farklı rakamsal büyüklüklere sahip iki farklı bireyin, aynı rakamsal büyüklükte performans artışı göstermeleri, bu iki bireyin aynı oransal performans artışı göstermelerini sağlamaz. Başlangıç seviyesi yüksek olan bireyin oransal performansı, başlangıç seviyesi düşük bireyin oransal performansından az çıkacaktır. Söz konusu durum, adı geçen ülke gruplarının kişi başı gelir artışları için de geçerlidir. Denilebilir ki; yüksek gelir grubu ülkeleri okullaşma oranlarındaki gelişmeyi ve bu gelişmenin ekonomik büyümeye katkısını, gelişmekte olan ülkelere daha önce yaşamışlardır. Mevcut gelir seviyesine ulaşmalarında eğitim alanında gösterdikleri yatırımın da katkısı olmuştur. Fakat hâlihazırda % 90'lara ulaşan okullaşma oranlarında yüksek artış

oranları beklenemez. Böyle bir durumda okullaşma oranının gelir artışına etkisi mevcut etkiye yakın seviyelerde seyredecektir.

Tablo 2.5–2’de yüksek gelir grubunu oluşturan gelişmiş 16 ülkenin 1830’dan bu yana gösterdikleri büyüme performansı görülmektedir. Çoğunluğu Avrupa ülkelerinden oluşan gruba, ABD, Kanada ve Avustralya da dâhildir. Tabloda gösterilen 160 yıllık dönem boyunca ekonomik büyümede belirgin bir düşüş eğilimi görülmemektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası temsil eden 1950–1970 döneminde, kişi başına ekonomik büyüme oranı, bir önceki dönemin büyüme oranlarının oldukça üzerine çıkmıştır. Bu dönemde görülen büyüme oranı diğer pek çok ülke grubunun büyüme performansının üzerindedir. 1970–1990 döneminde görülen, geçmiş dönemler ortalamasına göre yüksek fakat bir önceki döneme göre düşük 2,2’lik büyüme oranı ise “*verimlilikte yavaşlama*” olarak değerlendirilmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 2003: 13). Eğitim, teknolojik gelişmeler ve sağlık gibi üretimde verimliliği artıran unsurların büyümeye etkisi, belli bir seviyeden sonra azalan oranda artmaktadır.

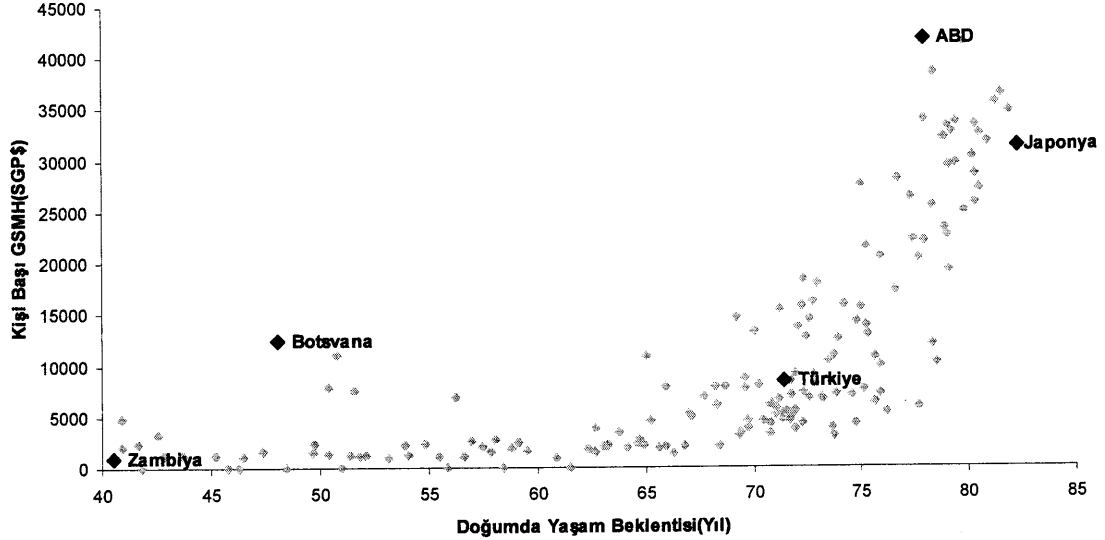
2.5.2. Sağlık ve Ekonomik Büyüme

Daha iyi sağlık ve beslenme koşullarının, özellikle fakir bireyler üzerinde işgücü verimliliğini artırıcı etkisi bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, savunulanı aksine, sağlık ve beslenmenin işgücü verimliliğine etkisinin eğitimden daha fazla olduğunu göstermektedir (Ranis ve Stewart, 2000: 54).

2005 yılı için ülkelerin kişi başı gelirleri ve doğumda yaşam beklentileri incelendiğinde, genel bir eğilim olduğu ortaya çıkmaktadır. Yüksek doğumda yaşam beklentisi oranları genel olarak yüksek milli gelir seviyesinin görüldüğü ülkelerde oluşmaktadır. Yüksek kişi başı gelire sahip, gelişmiş ülkelerde görülen doğumda yaşam beklentisi oranları 80 yıl çevresinde toplanmaktadır. En yüksek yaşam beklentisi endeksi, 82 yıl ile Japonya’ya aittir. Kişi başına gelir seviyesi 3000 doların altında bulunan ülkeler genel olarak 60 yaş altı yaşam beklentisinin görüldüğü ülkelere meydana gelmektedir. Bu ülkelerde veri olan yaşam beklentisi 40 yaş seviyesine kadar inerken, en düşük seviye, 40,5 yıl ile Zambiya’dadır. 15000 doların üzerinde kişi başı

gelirin görüldüğü ülkelerde, doğumda yaşam beklentisi ise 70 ile 80 yıl arasında değişmektedir (bkz. Şekil 2.5–2).

Şekil 2.5-2 Kişi Başı Milli Gelir ve Doğumda Yaşam Beklentisi Karşılaştırması

Kaynak: UNDP, *Human Development Report, 2007/2008*'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.5–2'nin ortaya koyduğu en net sonuç, yüksek yaşam beklentilerinin rastlandığı ülkelerde nispeten düşük gelir düzeyleri görülebilir iken, yüksek gelir düzeylerinin rastlandığı ülkelerde, düşük yaşam beklentileri görülmemektedir. Bu durum bizi, ülkelerin yüksek yaşam beklentilerinden dolayı yüksek gelirlere sahip olduğu değil ama yüksek gelirlerinden dolayı yüksek yaşam beklentilerine sahip oldukları düşüncesine götürür.

Kişi başına gelirdeki artış, doğumda yaşam beklentisine iki önemli noktada pozitif etki yapmaktadır (Sen, 2001: 44);

Birinci etki, özellikle yoksul insanların gelirlerine yönelik yaşanacak kişi başına gelir artışı, bu kesimlerin sağlık ve doğal olarak yaşam standartlarını yükseltecektir. Daha iyi beslenme koşullarına, tedavi yöntemlerine erişim imkânları artacaktır. Böylelikle özellikle yoksul kesimde görülen beslenme ve hatalık nedeniyle erken ölümler azalacaktır.

İkinci etki, yükselen milli gelir ile birlikte, sağlık alanına yapılan kamu harcamaları artış gösterecektir. Ülke sağlık koşullarında genel olarak iyileşme görülecektir. Gelişmiş tedavi yöntemlerinin, ilaç ve tıbbi malzemelerin ülke genelinde temini artacaktır. Sağlık personeli ve tıbbi merkezlerin servis olanakları ve kalitesi yükselecektir.

Yaşam beklentisinin, kişi başına gelir artışına etkisi ise iki farklı düzlemde gerçekleşmektedir. Etki, nispeten düşük sayılabilecek uzun ömürlülükte pozitif iken, belli bir yaş seviyesinden sonraki uzun ömürlülükte negatife dönmektedir. Pozitif etki, yaşam beklentisindeki artışın, bireylerin ekonomik hayata katılım süresini artırmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kişilerin daha uzun bir süre çalışabilmelerini sağlamaktadır. Tecrübe artışı, uzun süre çalışma ile orantılı olarak artacaktır. Böylelikle verim oluşacaktır. Negatif etki ise yaşlanma ve işgücü arzındaki değişimden kaynaklanmaktadır. Yaşlanan nüfusun üretim yapısına etkisi kaybolmaktadır. Üreten değil, tüketen nüfus grubuna dönüşmektedir. Bundan ötürü, yaşam beklentisinin, ekonomi üzerine etkisi, etkinin ortaya çıktığı yaş grubuyla ilgilidir (Boucekkine, de la Croix ve Licandro, 2002: 365).

2.5.3. Gelir ve Ekonomik Büyüme

Gelişmekte olan ülkelerin endüstrileşmiş ülkeleri en az üç şekilde yakalayabilme ihtimali bulunmaktadır (Thirlwall, 2006: 54);

Birincisi; teknoloji unsurudur. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere teknoloji transferi yapmaları gelişme düzeylerini yükseltmede yardımcı olacaktır. Ayrıca teknolojiyi araştırma harcamalarından ve sonuç alınamamış teknolojik denemelere para yatırma tehlikesinden kurtulacaklardır.

İkincisi; üretim yapısıdır. Fakir ülkeler tarım ağırlıklı üretim yaparken, gelişmiş ülkeler sanayi ve hizmetler ağırlıklı üretim yapmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelere üretim yapısını değiştirmeye yönelik alt yapı hazırlanmalıdır. İhraç edilecek teknoloji de bu alt yapı oluşumunda katkı sağlayacaktır.

Üçüncüsü; gelişmekte olan ülkelerin genel yapılarından kaynaklanan gelir unsurudur. Neoklasik büyüme teorisine göre, kişi başına geliri yüksek zengin ülkelere sermaye verimliliği, fakir ülkelere oranla daha düşük seviyede gerçekleşmektedir. Diğer değişkenlerin benzer olduğu bir durumda, bu gelir yapısı fakir ülkelere, aynı miktar tasarruf ve yatırım ile zengin ülkelere oranla daha hızlı büyümeyi beraberinde getirecektir.

Ancak pek çok gelişmekte olan ülkede farklı nedenlerden dolayı istikrarlı büyüme sağlanamamaktadır. Ellinin üzerinde ülkenin 2005 yılında elde ettiği milli gelir 1975–2000 dönemi gelirinin altında kalmıştır. 18 ülke 2005 yılında, hâlihazırda 25 yıl önce elde ettikleri gelir seviyesinden uzaktır. Bu durumun oluşmasında söz konusu ülkelerde görülen yüksek doğurganlık oranları ve yüksek gelir dağılım eşitsizliklerinin katkısı göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir (bkz. Tablo 2.5–3).

Tablo 2.5-3 Ülkelerin Kişi Başı Milli Gelirde En Başarılı Oldukları Dönemler

1975–1979	Fildişi Sahili	Ruanda	Kırgızistan
Kuveyt	Kongo Dem. Cumh.	Sierra Leone	Papua Yeni Gine
Suudi Arabistan	Orta Afrika Cumhuriyeti	1985–1989	Kenya
Venezüella	Nijer	Rusya	Cibuti
Somali	1980–1984	Ukrayna	Burundi
İran	Birleşik Arap Emirl.	Ürdün	1995–1999
El Salvador	Peru	Gürcistan	Arjantin
Nikaragua	Paraguay	Türkmenistan	Uruguay
Bolivya	Vanatu	Moldova	Solomon Adaları
Gabon	Güney Afrika	Özbekistan	Zimbabve
Moritanya	Komoros	Tacikistan	Eritre
Madagaskar	Kongo	Kamerun	Gine-Bissau
Nijerya	Haiti	1990–1994	
Malavi	Togo	Makedonya	
Zambiya	Gambiya	Azerbaycan	

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

Genel kabul gören sonuç, milli gelirden devlet veya dış kaynaklı yatırımların payının yüksek öneme sahip olduğu ve insan sermayesine önemli katkıda bulunduğudır. Ayrıca deneysel çalışmalar da daha eşit gelir dağılımının daha yüksek ekonomik büyümeye neden olduğunu göstermiştir (Ranis ve Stewart, 2000: 54).

Milli gelir, insani gelişmeye, aile ve hükümet yönüyle katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, sivil halk, topluluk organizasyonları veya devlet dışı organizasyonlar

yoluyla da bu katkı gerçekleşmektedir. Aynı seviyede milli gelir, çok farklı insani gelişmişlik performanslarına neden olabilmektedir. Bu gelirin dağılımına ve dağıtımına ve pay alan kurumun insani gelişmeye katkısına bağlıdır. Kişi başı gelirin düşük olduğu veya gelir dağılımının kötü olduğu durumlarda kişi başlı gelir fakirliği de artacaktır. Fakirlik seviyesindeki büyük farklılıklar, toplumdaki kişi başı gelir dağılımından kaynaklanmaktadır. Genelde, ekonomik büyüme kişisel gelir fakirliğini düşürücüdür. Fakat bu etken gelir dağılımından bağımsız değildir. Büyümenin gelir dağılımını düzeltme ve fakirliği düşürme ihtimali, büyüme stratejisi ile alakalıdır. Büyümenin işgücü yaratması ve kırsal kesimin gelirini artırması bu durumlarda olumlu sonuç verebilir. Büyüme emek ağırlıklı ise ve kırsal kesimin geliri hızla yükseliyorsa, gelir dağılımında iyileşme ve fakirlikte düşme görülmesi, büyümenin şehir bazlı ve sermaye ağırlıklı olmasına nispetle daha fazla olacaktır (Ranis ve Stewart, 2000: 50).

Fakirliği azaltmak için geliri yükseltmek tek başına etkili bir politika olmayabilir. Gelir ve yetenek arasındaki ilişki, toplumun yapısına göre değişiklik gösterebilmektedir (Costantini ve Monni, 2005: 4).

2.5.4. Demokrasi ve Ekonomik Büyüme

Kuşkusuz ülkelerin demokrasi deneyimindeki başarıları, sahip oldukları ekonomik ve sosyal yapıdan ve insani gelişmişlikteki başarılarından etkilenmektedir. Demokraside ilerlemiş ülkeler büyük oranda ekonomik ve insani gelişmişliği sağlamış ülkelerdir. Çünkü demokrasi, hukuk ve sosyal düzendeki eşitliğin yanı sıra ekonomik fırsatlar ve kaynak dağılımında da eşitliği sağlamaya yönelik bir yönetim sistemidir. Ancak demokratik ortam ve gelişmişlik arasındaki öncelik tam olarak net değildir. Demokrasinin beraberinde gelişmişliği getirdiğini söylemek her zaman mümkün olamamaktadır. Bazı durumlarda, demokrasinin gelişebilmesi için öncelikle ekonomik ve sosyal gelişmişliğin sağlanması gerekmektedir.

Daha fazla politik haklar, büyümede çok büyük sıçrayışlar yapmamaktadırlar. Fakat yaşam standardının genelinde yapılan geliştirmeler, politik özgürlüklerin genişletilmesinde güçlü etkiler yaratmaktadırlar. Fakir ülkelerde ortaya çıkan demokrasiler, genelde dışarıdan dayatıldıkları için süreklilik göstermemektedirler.

Ekonomide demokrasinin sağlanmasını engelleyen bir diğer unsur, çıkar gruplarının politik güçleridir. Çıkar grupları kaynakların kendi çıkarları doğrultusunda dağıtılması için politika uygulamaktadırlar. Bu durum dengesiz büyümeye yol açmakta ve ekonomi programlarından fakirlerin gereğince yararlanması zorlaşmaktadır. Pek çok OECD ülkesi modern ekonomik gelişmelerine, sınırlı politik haklarla başlamışlardır ve zamanla güçlü demokrasilere ulaşmışlardır (Barro, 2000: 1–2).

Demokrasi farklı değişkenler üzerindeki etkisi ile büyümeyi dolaylı olarak da etkileyebilmektedir. Demokrasi, cinsiyetler arası eşitliği sağlayan uygulamalarla kadın eğitimi üzerinde uyarıcı etki yapmakta, kadının eğitimi ise doğum oranında ve bebek ölüm oranında azalmaya yardımcı olmaktadır. Bunların sonucunda büyümeyi uyarıcı etki ortaya çıkmaktadır. İstatistikî analizler kişi başı MG, çocuk ölüm oranları ve kadın – erkek eğitim düzeylerinde yüksek yaşam standartlarına sahip ülkelerin demokraside sürekli daha yüksek seviyelere ulaşma eğilimi içinde olduklarını göstermektedir. Yüksek yaşam standartlarına sahip demokratik olmayan ülkeler, ileride daha demokratik olmaya yönelik eğilimdedir iken, düşük yaşam standardına sahip demokratik ülkeler, zamanla demokratik hakları kaybetmeye başlamaktadırlar (Barro, 2000: 6–7).

Gelişmiş batı ülkelerinden, gelişmekte olan ülkelere demokrasi transferi yapma konusunda bilinmesi gereken iki unsur bulunmaktadır (Barro, 2000: 11);

Birincisi, bazı politik haklarla başlangıç yapmak, ülkeye yarar sağlasa da, daha fazla demokrasi, ekonomik büyümenin anahtarını oluşturmamaktadır.

İkincisi, ekonomik özgürlükler eğer ülkenin yaşam standartlarıyla uyumlu ilerlemiyorsa, zamanla erozyona uğrama eğilimi göstermektedirler. Bu nedenle gelişmiş batılı toplumların, gelişmekte olan toplumlara, politik hakları değil, serbest piyasa, fakirliğe yönelik haklar gibi, fakir ülkelere refah getirmesi muhtemel olabilecek ekonomik hakları ihraç etmeleri daha olumlu sonuç doğuracaktır. Eğer ülkede ekonomik özgürlük oluşturulabilirse, bu ekonomik büyümeyi cesaretlendirecektir ve ülke kendiliğinden, daha demokratik olma eğilimi içine girecektir.

2.5.5. Kamu Harcamalarında Eğilim ve Ekonomik Büyüme

İnsan sermayesini geliştirmeye yönelik alanlara yapılacak kamu harcamaları, gelecek dönem ekonomik büyümelerine pozitif katkı yapacaktır. Eğitim ve sağlık harcamalarının toplam kamu harcamalarına ve ülke milli gelirine oranı, politika yapıcıların insan sermayesine ve insani gelişmeye verdikleri önemle birlikte artış göstermektedir.

İnsani gelişmeyle ilişkili alanlarda yapılan harcamalar, fakirlik oranını düşürmeyle güçlü bir bağ içerisindedirler. İnsani gelişmeyi artırmak amacıyla hükümet kaynaklarının dağılımı, kamu sektörü harcamalarıyla ilişkilidir. İnsani gelişme sektörleri arasında, bazı sektörlerle yönelik harcamaların çok daha verimli olduğu açıktır. Temel eğitim, özellikle gelişmenin ilk dönemlerinde, genellikle üçüncü seviyeye oranla insani gelişmede çok büyük artış yaratmaktadır (Ranis ve Stewart, 2000: 51).

Sağlık sektörüne yönelik kamu harcamaları, ülke genel sağlık seviyesinin ve bunun devamında doğumda yaşam beklentisinin yükselmesine neden olacaktır. Daha sağlıklı nesiller, üretimde verimlilik artışı sağlayacaktır.

Eğitim sektörüne yönelik kamu harcamalarının seviyesi, ülke eğitim seviyesini etkileyecektir. Kamu harcamalarında eğitimin payının yüksek oluşması, eğitime daha fazla kaynak aktarılmasını, daha geniş bir kesimin temel eğitimden yararlanmasını sağlayacaktır. Yükselen eğitim seviyesi ile birlikte, ülke genelinde teknoloji geliştirme ve üretim sürecinde teknolojiyi kullanma kabiliyeti artacaktır. Teknoloji ve verimlilik çıktı miktarını artırıcı etki yapacaktır.

3 . BÖLÜM

ÇOK YÖNLÜ DEMOGRAFİK YAPI ANALİZİ

Ekonomik büyümeyi ve insani gelişmeyi demografik yapıdan soyutlayarak yorumlamak eksik ve yanlış çıkarımlar doğurabilir. Bu bölümde, demografik yapının unsurları olan nüfus büyüklüğü, nüfus artışı, doğurganlık oranı, nüfus yaş yapısı, şehirleşme ve göç incelenecektir. Adı geçen unsurların büyüme ve gelişmeye etkileri üzerinde durulacaktır.

3.1. DEMOGRAFİK YAPI BİLEŞENLERİ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, demografik yapıları açısından birbirlerinden farklı görünüm sergilemektedirler. Yüksek ölüm oranı, özellikle bebek ve çocuk ölüm oranları, anne ölümü ve HIV/AIDS bağlantılı ölüm oranları gelişmekte olan ülkelerde görülen tipik özelliktir. Gelişmiş ülkelerin tipik görünümü ise, düşük doğurganlık oranı ve buna bağlı olarak, yaşlanan nüfusta ve çalışma yaşındaki nüfusta düşüş eğilimidir. Demografik görünüm, doğurganlık, ölüm oranı, göç, şehirleşme ve yaşlanma olgularının izlerini taşımaktadır (United Nations, 2005: 30).

Birbirinden çok farklı nüfus özellikleri gösteren iki ülkenin aynı ekonomik performansı göstermesini beklemek çoğu zaman anlamsızdır. Nüfus pek çok yönüyle ekonomiyi, gelişimi, üretim yapısını ve devlet harcamalarının yönünü etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin genelinde görülen yüksek nüfus artışı ve nüfusun yaş dağılımındaki dengesizlik bu görüşü desteklemektedir.

Nüfus artış oranı, şehirleşme, göç, doğurganlık oranı ve daha pek çok gösterge, toplumun demografik yapısını anlamaya ve yorumlamaya hizmet eder. Demografik yapı statik değildir ve zaman ve koşullarla birlikte değişime uğrar. Aynı şekilde, demografik yapının kendisi de çevreyi değişime sürükleyen bir unsur olabilir.

Ülkelerin demografik yapılarını, sadece niceliksel nüfus miktarıyla incelemek bizi ülkeleri anlama ve kıyaslamada pek çok hataya sevk edebilir. Nüfusu aynı büyüklükteki iki ülkeden aynı ekonomik, sosyal ve politik davranışları beklemek,

gerçeklikten uzaktır. Fakat bununla birlikte demografik yapıyı diğer sosyo-ekonomik göstergelerden bağımsız olarak algılamak da bizi bir o kadar hata yapmaya yönlendirir.

Genel beklenti, büyümenin beraberinde, insan yaşamının zenginleşmesidir. Mevcut geçmiş dönem verileri incelendiğinde bunun tam gerçekleşmediği görülmektedir. İnsani gelişme ve büyüme arasında birebir otomatik bir bağlantı olmadığı açıktır. Bu bağlantıyı sağlamak ve devam ettirmek için akılcı ve yetenekli politik yönetimlere ihtiyaç vardır. Büyümede dikkat edilmesi gereken büyümenin kalitesidir. Büyüme ile birlikte insani gelişmenin desteklenmesi, fakirliğin azaltılması ve bu düzenin korunması gerekmektedir (UNDP, 1996: 1).

3.2. DEMOGRAFİK YAPI BİLEŞENLERİNİN BÜYÜME VE İNSANİ GELİŞMEYE ETKİLERİ

Gelişmenin amacı, tüm insanların yaşam standardını iyileştirmektir. Dünya nüfusunun % 12'si, en az gelişmiş ülkelerde yaşamaktadır. 2005 ile 2015 yılları arasında nüfus artışının % 25'inin bu grup ülkeleri tarafından gerçekleştirileceği beklenmektedir. Yüksek doğurganlık oranı, az gelişmiş ülkelerin tipik bir karakteristiğidir. Bunun sonucu olarak nüfus yapıları oldukça gençtir. Az gelişmiş ülkelerde nüfusun % 42'si 15 yaş altı çocuk nüfusundan oluşmaktadır. Aşırı fakirlik pek çok az gelişmiş ülkede yüksek seviyelerdedir. Zira az gelişmiş ülkeler genelinde nüfusun % 20'si aşırı fakirlikte yaşarken, bu ülkelerin onunda aşırı fakirliğin boyutu % 40'dır (United Nations, 2005: 33).

Ülke demografik yapısını tanımlayan çeşitli göstergeler bulunmaktadır. Ülkeler üzerine yapılan ekonomik ve sosyal değerlendirmelerde, bu unsurları göz ardı etmek, yapılan değerlendirmelerin eksik olması sonucunu doğurabilir. Bu doğrultuda, araştırmada ekonomik büyüme ve insani gelişmenin yapısını incelemede, ülkelerin sahip oldukları demografik yapıların üzerinde durulacaktır.

Ekonomik büyüme ve insani gelişme değerlendirmesinde, demografik yapının beş bileşeni araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu altı bileşen doğrultusunda, genel ilişki çözümlenmeye çalışılacaktır. Söz konusu beş bileşen ve cevap aranan sorular aşağıda tanımlanmıştır;

- **Nüfus büyüklüğü;** Yüksek nüfusa sahip olmak, ekonomik büyümeyi insani gelişmeye aktarmada engel oluşturur mu? Yüksek nüfusa sahip olmanın, işgücü arzına etkisi ne yöndedir? Eğitim ve sağlık masrafları yüksek nüfus ile birlikte devlet harcamalarında yük oluşturmakta mıdır? Az nüfus, yüksek insani gelişmeyi sağlamada şart mıdır?
- **Nüfus artışı;** Aşırı nüfus artışı, beraberinde bu artan nüfusa yönelik ek yatırım yapmayı gerektirir. Bu durumda, nüfus artışının getirisi ne yönde oluşur? Nüfus artışının, ekonomik büyüme boyutunda, kişi başı gelir hesaplamasına etkisi nedir? Nüfus artışının kaynakları nelerdir?
- **Doğurganlık oranı;** Demografik geçiş süreci kendini tekrar edebilir mi? Doğurganlık oranından kaynaklanan nüfus artışının, ölüm oranlarındaki düşüşle ortaya çıkan nüfus artışına kıyasla avantajları ve dezavantajları nelerdir? Doğurganlık oranı üzerinde annenin eğitiminin oynadığı rol ne düzeyde etkilidir?
- **Nüfus yaş dağılımı;** Ülke nüfus yapısında görülen yaş dağılımı, ülke üretim yapısını nasıl etkilemektedir? Yaş dağılımı insani gelişmeyi sağlamada bir araç olarak kullanılabilir mi? Ülke ekonomisinde aşırı genç nüfusun eğitim harcamaları, aşırı yaşlı nüfusun sağlık harcamaları üzerinde yük oluşturduğu söylenebilir mi? İşgücü yapısı, nüfus yaş dağılımından ne yönde etkilenmektedir?
- **Şehirleşme ve göç;** Şehirleşme, ekonomik büyümenin yarattığı bir sorun mudur? Şehirleşme ekonomik büyümenin motoru olarak görülebilir mi? Şehirleşme yüksek insani gelişmenin göstergesi olabilir mi?

İlerleyen bölümlerde, bu beş demografik yapı bileşeninin ekonomik büyüme ve insani gelişme üzerine etkileri incelenecektir.

3.2.1. Nüfus Büyüklüğü

Ülkelerin sahip oldukları nüfusun büyüklüğü, ülke genelinde kaynak dağılımını etkilemektedir. Büyük nüfuslu ülkelerde özellikle ortaya çıkan sorun genel gelir dağılımı bozukluklarıdır. Yüksek nüfusa sahip ülkelerde, en zengin ve en yoksul kesimler arasındaki farkın daha derin gerçekleşmesi ihtimali bulunmaktadır. Böyle bir durumda elde edilen ekonomik büyümeden toplumun büyük bölümünün yararlanması arzusu bazen sonuçsuz kalabilmektedir. Eşitsiz gelir dağılımının fazla olduğu ülkelerde elde edilen ekonomik büyüme doğru sosyal politikalar uygulanmadığı takdirde, gelir eşitsizliğini artırmaya hizmet edecektir.

Yüksek nüfusa sahip ülkelerde, daha fazla sosyal harcama yapma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Küçük nüfuslu ülkelere oranla daha fazla eğitim, daha fazla sağlık hizmeti sunmak gerekirken, bu da kamu harcamaları üzerindeki yükün nüfusun büyüklüğüyle orantılı olarak artmasını gündeme getirecektir. Ancak yüksek nüfusa sahip olmanın işgücü ve askeri savunma konularında olumlu katkıları da bulunmaktadır. Her şeyden önce yeterli tasarruf ve yatırım kapasitelerinin bulunduğu bir durumda yüksek nüfus, üretim mekanizması üzerinde işgücü ve verimlilik konularında ekonomiye yardımcı olabilmektedir.

Dünya nüfusu 2005 yılında toplamda 6,5 milyar kişiye ulaşmıştır. Dünya nüfusuna eklenen son 1 milyar kişi için geçen süre 12 yıl olmuştur. Bir sonraki 1 milyar kişilik artışın ise 13 yılda gerçekleşmesi beklenmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki nüfus büyümesi, geçen on yıllarda oldukça düşük oranlarda gerçekleşmiştir. Birçok Avrupa ülkesinde, nüfusta azalış görülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, doğurganlık oranlarının nüfusun kendini yenileme oranlarının altında kalması beklenmektedir. Bununla birlikte, pek çok gelişmiş ülkede düşük seviyelerde de olsa, nüfus artışının sürmesi beklenmektedir. Bunun nedeni doğurganlık oranlarında görülen yenileme oranına yakın seviyeler ve önemli uluslararası göç akımlarıdır (United Nations, 2005: 5).

3.2.1.1. Büyük Nüfuslu Ülkelerde Ekonomik Görünüm

Kişi başına milli gelirin hesaplanmasında nüfus büyüklüğü etken rol oynamaktadır. Yüksek milli gelire sahip ülkeler, yüksek nüfuslarından dolayı kişi başı milli gelir sıralamasında geri plana düşebilmektedirler. Nüfus büyüklükleri açısından küçük ülkeler bu nedenle kişi başı milli gelir sıralamasında daha üst seviyelere tırmanma eğilimindedirler. Bu çelişkiyi ortadan kaldırmada, yüksek nüfuslu ülkelerde daha yüksek ekonomik büyüme ihtiyacı bulunmaktadır.

Tablo 3.2-1'de en yüksek nüfusa sahip 22 ülkenin nüfus büyüklükleri, kişi başına milli gelirleri ve 1975-2005 döneminde gösterdikleri büyüme performansları listelenmektedir. Söz konusu 22 ülke toplam dünya nüfusunun % 75'ini temsil etmektedir. Başka bir deyişle tablo, dünya nüfusunun dörtte üçünün elde ettiği gelirleri ve bu gelirlerdeki değişimi göstermektedir.

Tablo 3.2-1 Nüfus Büyüklüğü En Yüksek 22 Ülkede Kişi Başı Gelir ve Gelir Artışı

İGE Sıra	Ülke	Toplam Nüfus(milyon)	Kişi Başı MG(SGPs)	Yıllık Kişi Başı MG Artışı
Yüksek İnsani Gelişme		2005	2005	1975-2005
8	Japonya	127,9	31.267	2,2
10	Fransa	61,0	30.386	1,8
12	ABD	299,8	41.890	2,0
16	İngiltere	60,2	33.238	2,2
20	İtalya	58,6	28.529	2,0
22	Almanya	82,7	29.461	2,0
52	Meksika	104,3	10.751	1,0
67	Rusya	144,0	10.845	-0,7
70	Brezilya	186,8	8.402	0,7
Orta İnsani Gelişme				
78	Tayland	63,0	8.677	4,9
81	Çin	1313,0	6.757	8,4
84	Türkiye	73,0	8.407	1,8
90	Filipinler	84,6	5.137	0,4
94	İran	69,4	7.968	-0,2
105	Vietnam	85,0	3.071	5,2
107	Endonezya	226,1	3.843	3,9
112	Mısır	72,8	4.337	2,8
128	Hindistan	1134,4	3.452	3,4
136	Pakistan	158,1	2.370	2,5
140	Bangladeş	153,3	2.053	2,0
Düşük İnsani Gelişme				
158	Nijerya	141,4	1.128	-0,1
169	Etiyopya	79,0	1.055	-0,2

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

22 ülkenin nüfus büyüklükleri, bir milyar 300 milyon ile 58 milyon kişi arasında değişmektedir. Dünyanın en büyük nüfuslu iki ülkesi, Çin ve Hindistan, toplam dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisini temsil etmektedirler. Çin son on yıllarda hızlı büyüme gösteren Doğu Asya coğrafyasının bir üyesi iken, Hindistan aşırı fakirliğin ve yüksek nüfus artışlarının yaşandığı Güney Asya ülkelerine dâhildir. Nüfusları ve coğrafyaları birbirine çok yakın bu iki ülke arasındaki ekonomik gelişim farkı tablodan rahatlıkla görülebilmektedir. Çin kişi başı milli gelirden Hindistan'ın yaklaşık iki katı bir rakama sahiptir. 1975–2005 dönemindeki yıllık büyüme oranı da Çin'in geçen süre içerisinde, Hindistan'a oranla iki kattan fazla büyüdüğünü göstermektedir. Dünyanın en yüksek nüfuslu 22 ülkesi arasında, 1975–2005 döneminde büyüme oranları incelendiğinde, en yüksek büyüme oranlarının Asya ülkelerinde olduğu açıktır (Çin % 8,4, Vietnam % 5,2, Tayland % 4,9, Endonezya % 3,9, Hindistan % 3,4).

Çin'de, doğurganlık oranı, kadın başına iki çocuğun altına inmiştir, fakat Hindistan'da bu oran hâlâ üç çocuk civarındadır. Doğurganlık oranındaki düşüş ile birlikte, nüfusta yaşlanma Çin'de daha ileri düzeydedir. Aşırı fakirlik açısından ise, Çin'de nüfusun % 17'si aşırı fakirlik seviyesinde iken, Hindistan'da bu oran % 35'tir (United Nations, 2005: 33)

3.2.1.2. Nüfus Büyüklüğü ve Gelir Dağılımı

Ekonomik ve insani gelişmeyi sağlamada, elde edilen gelirin toplumun geniş kesimlerince paylaşılması, büyüme ve gelişmenin daha sağlıklı ve daha sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Ülke tabanına yayılmamış ekonomik büyüme ileri dönemlerde sosyal sorunları beraberinde getirir. Ülkelerin gelişmelerinin önündeki nedenlerden biri eşit olmayan gelir dağılımıdır. Gelişmekte olan ülkelerde gruplar arası gelir farklılığı bu uçurumu korursa daha aşırı fakirlikler görülmesi mümkündür. Bu durum günümüz gelişmiş ülkelerinin geçirmiş oldukları sürecin benzeridir (Ros, 2001: 264, 265).

Tablo 3.2-2 Büyük Nüfuslu Ülkelerde Gelir Dağılımı

Ülkeler	Gelir Paylaşımı				Gini Endeksi
	En Fakir %10	En Fakir %20	En Zengin %20	En Zengin %10	
Çin	1.6	4.3	51.9	34.9	46.9
Hindistan	3.6	8.1	45.3	31.1	36.8
ABD	1.9	5.4	45.8	29.9	40.8
Endonezya	3.6	8.4	43.3	28.5	34.3
Brezilya	0.9	2.8	61.1	44.8	57.0
Pakistan	4.0	9.3	40.3	26.3	30.6
Bangladeş	3.7	8.6	42.7	27.9	33.4
Rusya	2.4	6.1	46.6	30.6	39.9
Nijerya	1.9	5.0	49.2	33.2	43.7
Japonya	4.8	10.6	35.7	21.7	24.9
Meksika	1.6	4.3	55.1	39.4	46.1
Vietnam	4.2	9.0	44.3	28.8	34.4
Filipinler	2.2	5.4	50.6	34.2	44.5
Almanya	3.2	8.5	36.9	22.1	28.3
Etiyopya	3.9	9.1	39.4	25.5	30.0
Türkiye	2.0	5.3	49.7	34.1	43.6
Mısır	3.7	8.6	43.6	29.5	34.4
İran	2.0	5.1	49.9	33.7	43.0
Tayland	2.7	6.3	49.0	33.4	42.0
Fransa	2.8	7.2	40.2	25.1	32.7
İngiltere	2.1	6.1	44.0	28.5	36.0
İtalya	2.3	6.5	42.0	26.8	36.0

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

Büyük nüfusa sahip ülkelerde gelir dağılımında eşitliği sağlamak daha zor bir hal almaktadır. Gerçekleşen ekonomik büyüme, toplumun daha büyük bir kesimini kapsarsa, ekonomik büyüme ekonomik gelişmeye de hizmet etmiş olur. Daha eşit dağıtılmış gelir, toplumun daha geniş kesiminin sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanmasını sağlar. Kişiler tercihlerini hayata geçirmede birbirlerine kıyasla daha eşit imkânlarla sahip olurlar. Ülkede fırsat eşitliğinin sağlanmasında alt yapı oluşur. Gini endeksi, ülke içerisindeki gelir dağılımının ne kadar eşit olduğunu ölçmeye yönelik hazırlanmıştır. Endeksin sıfıra yaklaşması daha iyi gelir dağılımını ifade ederken, 100'e yaklaşan endeks, gelir dağılımında eşitsizliğin artışı gösterir. Gelir dağılımının daha eşit olduğu bir ülkede gerçekleşecek ekonomik büyüme, büyümenin faydalarından daha büyük bir toplum kesiminin yararlanmasını sağlar. Bu nedenle dünya nüfusunun yaklaşık % 75'ini oluşturan söz konusu 22 ülkede sağlanacak gelir dağılımı eşitliği, dünya genelinde sağlanacak gelir dağılımı eşitliğine yardım edecektir.

Dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin’de gelir dağılımı arzulananından uzaktır. Gini endeksinin 46,9 olduğu ülkede, en fakir yüzde on ile en zengin yüzde on arasında derin bir uçurum bulunmaktadır. Mevcut durumda dünyanın en hızlı büyüyen ülkesi olan Çin’de gelir dağılımındaki eşitsizlik devam ettiği sürece, bu yüksek büyüme oranları zengin ve fakir grup arasındaki gelir farklılığını daha da derinleştirecektir. Gruplar arası en derin uçurum 57’lik Gini endeksi ile Brezilya’da görülmektedir. En iyi gelir dağılımı ise 24,9 ile Japonya’dadır. Pek çok gelişmiş ülkeden daha iyi bir gelir dağılımı sergileyen Pakistan ve Etiyopya’da Gini endeksi 30’dur. Ancak bu ülkelerde iyi bir gelir dağılımı olduğunu gösteren bu unsur, aynı zamanda başka bir noktaya dikkat çekmektedir. Bu olgu, Pakistan ve Etiyopya’da fakirliğin toplum geneline yayıldığıdır. Zira reel fiyatlarla kişi başı milli gelir Pakistan’da 711 dolar, Etiyopya’da ise 157 dolardır (UNDP, 2007a: 279–280).

1960’larda Filipinler, Dominik Cumhuriyeti, Sri Lanka ve Paraguay’da, Doğu Asya ülkeleri Tayvan ve Güney Kore ülkeleriyle benzer gelir ve eğitim seviyesi olmasına karşın, bu iki ülkeye göre daha düşük büyüme performansı göstermişlerdir. Aynı şekilde Arjantin, Uruguay, Panama ve Güney Afrika Cumhuriyeti’nde yüksek eğitim seviyelerine rağmen 1965’den 1997’ye düşük büyüme performansı ile karşılaşmıştır. Sri Lanka dışındaki tüm bu ülkeler Güney Kore ve Tayvan’a oranla yüksek gelir dağılımı eşitsizliğinin görüldüğü ülkelerdir. Günümüzde içsel büyüme literatüründe, gelir dağılımı eşitsizliği ile büyüme arasındaki negatif ilişki, yüksek eğitim seviyesinin büyüme üzerindeki olumlu etkisini azaltıcı bir olgu olarak incelenmektedir (Ros, 2001: 284).

3.2.2. Nüfus Artışı

Ülkelerin göstermiş oldukları nüfus artışının büyüklüğü, ülke gelişmişliğinde önemli bir belirleyicidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler genelinde belirgin nüfus artış oranı farklılıkları bulunmaktadır. Buna rağmen, nüfus artışının ekonomik büyüme ve insani gelişmeye etkisi üzerinde farklı yorumlar bulunmaktadır. Nüfus artışının gelişime etkisi, çok farklı yönlerde olabilmektedir. İşgücü arzındaki artış, nüfus artışının yarattığı olumlu sonuçlardan birini oluşturmaktadır. Ancak yüksek oranlı nüfus artışı beraberinde dengesiz büyüme ve gelişim eksikliklerini de getirmektedir.

3.2.2.1. Nüfus Artışı Üzerine Teorik Yaklaşımlar

Nüfus artışının ülke sosyoekonomik yapısına etkisi, Malthus (1798) ve Kremer (1993) gibi pek çok araştırmacının ilgilendiği bir konu olmuştur. Malthus nüfus artışının yaratacağı olumsuz sonuçları ön plana çıkarırken, Kremer nüfus artışı ile teknoloji arasında bağ kurarak nüfus artışının olumlu sonuçlar yaratabileceğini savunmuştur.

'*İyimser*' (Optimistic) ve '*Karamsar*' (Pessimistic) olarak isimlendirilen bu iki bakış açısı, nüfus artışının etkileri hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Malthusçu (Malthusian) ve devamı olan Yeni Malthusçu (Neo-Malthusian) görüş olarak bilinen karamsar bakış açısı, nüfus artışının beraberinde gıda ve/veya hammadde kıtlığı getireceğini savunmaktadır. Buna karşılık iyimser bakış açısı, insanlığın zorlukla karşılaştığı her durumda yeni teknolojiler ve yeni çözümler geliştireceğini ve böylece kıtlığın önüne geçeceğini söylemektedir. İyimserler, nüfus artışının teknolojik gelişimi artırdığını savunmaktadırlar (Szirmai, 2005: 151–152).

3.2.2.1.1. Malthus'un Nüfus Yaklaşımı

Malthus, 'An Essay on the Principle of Population' adlı eserinde nüfus ve gıda miktarının artışı üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda genel bir kurala varmıştır. Her 25 yılda, kontrolün olmadığı bir ortamda, nüfus miktarının kendini ikiye katlayarak geometrik arttığını, gıda miktarının ise aritmetik olarak, yani her dönem birer birimlik arttığını savunmaktadır (Malthus, 1798: 6–8).

Tablo 3.2-3 Malthus Nüfus ve Üretim Artış Tablosu

Dönem	0	25	50	75	100	125	150
Nüfus Artışı	1	2	4	8	16	32	64
Üretim Artışı	1	2	3	4	5	6	7

Kaynak: Malthus, 1798'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Böyle bir durumda, ikinci ve üçüncü dönemden itibaren artan nüfusu doyurmak zor hale gelecektir. Yetersiz beslenme, insani gelişmenin sağlık boyutunu olumsuz etkileyecektir. Sağlıksız yetişen nesillerde daha genç yaşta ölümler, eğitimde gerileme ve çalışma yaşamında performans düşüklüğünün görülme ihtimali artacaktır. Bunun

sonucu olarak insani gelişme gerileyecektir. Fakat yaşanan teknolojik gelişmeler ve tarımsal yöntemlerdeki ilerlemeler ile Malthus'un bu tezi önemini yitirmiştir. Simon, teknolojideki gelişmelerle birlikte, üretim artışının sağlanacağını, teknolojik gelişmenin sağlayacağı verimlilik artışı ile birlikte, üretim artışı sağlanacağını, bunun yanı sıra artan üretim ile fiyat seviyelerinde düşüşün görüleceğini savunmaktadır (Simon, 1996: 25–27; 1997: 139–143).

3.2.2.1.2. Kremer'in Nüfus Yaklaşımı

Nüfus artışı, beraberinde her zaman olumsuzlukları getirmemektedir. İyimser bakış açısına göre nüfus artışı, teknolojik değişim ve çıktı artışı yoluyla ekonomik gelişmede etken rol oynayabilmektedir. Kremer (1993), her bireyin bir şeyler keşfetmesinin, nüfustan bağımsız olduğunun farz edilmesi durumunda, toplam araştırma çıktısının, nüfusla orantılı olarak artacağını iddia etmektedir. Bunun sonucu olarak, teknolojideki büyüme oranı ile birlikte, kişi başına gelir artacaktır. Kişi başına gelirde artış ise nüfus artışında genel bir yavaşlamaya neden olacaktır (Kremer, 1993: 712).

3.2.2.2. Nüfus Artışının Görünümü

Kişi başına gelir düzeylerine göre ülke grupları ve sahip oldukları nüfus yapısı, Tablo 3.2–4'de gösterilmektedir. 2005 yılı verileriyle dünya nüfusunun % 50'ye yakın bir bölümü orta gelir düzeyinde bulunmaktadır. 1975'den 2005'e geçen 30 yıl içerisinde, yüksek gelirli nüfusta % 25 civarında artışa karşılık, aynı dönemde düşük gelirli nüfusta % 100, bir başka deyişle iki kat artış görülmüştür. 30 yıllık süreçte nüfus artış hızı, her alt gelir seviyesinde kendini katlamaktadır;(yaklaşık oranlarla) yüksek gelir grubu % 25, orta gelir grubu % 50, düşük gelir grubu % 100. Yıllık bazda dünya genelinde nüfus artışı ise % 1,6 ile yüksek ve orta gelirli ülkelerin üzerinde kalmıştır. Nüfus artışının büyük bölümü düşük gelirli ülkelere kaynaklanmaktadır (bkz. Tablo 3.2–4).

Tablo 3.2-4 Gelir Grupları Bazında Nüfus Değişimleri

Ülke Grupları	Toplam Nüfus (milyon)			Yıllık Nüfus Artışı (%)	
	1975	2005	2015*	1975-2005	2005-15*
Yüksek Gelir Grubu	793.3	991.5	1,047.2	0.7	0.5
Orta Gelir Grubu	2,054.2	3,084.7	3,339.7	1.4	0.8
Düşük Gelir Grubu	1,218.0	2,425.5	2,894.7	2.3	1.8
Dünya	4,076.1	6,514.8	7,295.1	1.6	1.1

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

*Tahmini

2000–2005 döneminde gerçekleşen nüfus artışının toplam 76 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu artışta en büyük payı, % 22 ile Hindistan almaktadır. Hindistan 5 yıllık dönem içerisinde 16,5 milyon kişi ile toplam dünya nüfusundaki artışın % 22'sini tek başına gerçekleştirmiştir. Hindistan'ı % 11 ile Çin izlemiştir. Bu oldukça büyük nüfusa sahip iki ülke, toplam nüfus artışının üçte birinden sorumludurlar (bkz. Tablo 3.2–5).

Tablo 3.2-5 2000–2005 Döneminde Nüfus Artışının %75'ini Oluşturan Ülkeler

	Ülke	Yıllık Nüfus Artışı 2000–2005(milyon)	Birikimli Yüzde
1	Hindistan	16,5	22
2	Çin	8,4	33
3	Pakistan	3,1	37
4	ABD	2,8	40
5	Nijerya	2,8	44
6	Endonezya	2,7	48
7	Bangladeş	2,6	51
8	Brezilya	2,5	54
9	Etiyopya	1,8	57
10	Kongo Demokratik Cumh.	1,5	59
11	Filipinler	1,5	61
12	Meksika	1,4	63
13	Mısır	1,3	64
14	Afganistan	1,2	66
15	Vietnam	1,1	67
16	Türkiye	1,0	69
17	Uganda	0,9	70
18	Irak	0,7	71
19	Kenya	0,7	72
20	Tanzanya	0,7	73
21	Kolombiya	0,7	74
22	Sudan	0,7	75
	Dünya	75,8	100

Kaynak: United Nations, 2005: 6

Yüksek nüfus artışı ile Hindistan'ın 2030 yılında Çin nüfusunu geçmesi beklenmektedir. 2000–2005 dönemi dünya genelinde nüfus artışının % 75'ini gerçekleştiren 22 ülke içerisinde, gelişmiş ülke kategorisinde sadece ABD bulunmaktadır. ABD nüfus artışı toplam artışın % 4'ünü karşılarsa da, yaşanan bu nüfus artışının % 40'ı uluslararası göçten kaynaklanmıştır (United Nations, 2005: 5).

3.2.2.3. Demografik Geçiş Teorisi

Demografik Geçiş Teorisi (Theory of Demographic Transition), iyimserlerin savunduğu bir diğer teori olup, doğal nüfus artışındaki değişimi analiz etmektedir. Doğal nüfus artışı, ölüm oranının doğum oranından çıkarılmasıyla elde edilmektedir ve göç olgusu hesap dışında tutulmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kalkınma öncesi dönemden bu yana gerçekleşen doğal nüfus artış hızı göstermektedir ki; uzun dönemde nüfus artışında denge düşük ölüm ve düşük doğum oranında gerçekleşmektedir (Hayami, 2001: 63).

Demografik geçiş öncesi Avrupa'da yüksek doğum ve yüksek ölüm oranları yaşanmıştır. Bu durum net bazda düşünüldüğünde nüfus artışının düşük seyretmesine ve nüfusun yavaş artmasına neden olmuştur. Fakat 19. yüzyıla gelindiğinde, ülkelerin zenginleşmesiyle ölüm oranı azalmaya başlamıştır. Son 200 yıl boyunca, Avrupa'da 20–40 yıl arası doğumda yaşam beklentisinden, 70–80 yıl arası beklentiye geçilmiştir (Vögele, 1998: 4).

Beslenme yapısındaki gelişmeler, genel yaşam standardında artış ve daha sağlıklı bir çevre ölüm oranlarında görülen azalışın nedenleri olmuştur. Aynı dönemde doğum oranlarının ölüm oranlarına paralel olarak azalmaması net nüfus artış oranını yükseltmiştir. Nüfus artış oranı belli bir dönem yüksek seyretmiş, bu sürecin devamında ise yaşanan şehirleşmenin, modernleşmenin ve ilerlemiş yaşam standartlarının etkisiyle doğum oranları da azalış göstermeye başlamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, yeni denge düşük doğum ve düşük ölüm oranlarının etkili olduğu düşük net nüfus artışı ile sağlanmıştır (Szirmai, 2005: 145–146).

Günümüzde de genel olarak dünyada demografik geçiş süreci görülmektedir. Ancak, ölüm oranlarındaki düşüş, genellikle doğurganlık oranlarındaki düşüştten önce gerçekleşmektedir ve bu durum hızlı nüfus artışına neden olmaktadır. Buna rağmen toplam dünya nüfusunun beşte ikisinde, hızlı nüfus artışında sona gelinmiştir. Diğer beşte ikisinde ise, düşük nüfus artış hızına erişilmiştir. Ancak geri kalan beşte bir nüfus çok hızlı büyümeye devam etmektedir. Çünkü bu grupta düşük doğurganlık oranına geçiş ancak başlamış, HIV/AIDS'den etkilenen ülkelerde ölüm oranlarındaki düşüş sekteye uğramıştır. Bu olgu tüm nüfus eğilimlerine ve sosyo-ekonomik gelişime olumsuz etki yapmaktadır (United Nations, 2005: 34).

3.2.2.4. Bebek Ölümleri ve Nüfus Artışı

Özellikle, bebek ölümlerinin fazlasıyla yaşandığı Afrika ülkelerinde, gelir artışıyla birlikte, ölüm oranlarında düşüş gözlenmektedir. Yapılan karşılaştırmalarda, kişi başı gelir artışının doğumda yaşam beklentisi ile pozitif, çocuk ölüm oranlarıyla negatif ilişkisi olduğu görülmüştür (Nnadozie, 2003: 17).

Nüfus artışında etkin olan unsurlardan biri bebek ölüm oranlarındaki düşüşte, gelişen tıbbi imkânlar ve doğum teknikleriyle birlikte, 1970'den bu yana önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Dünyanın pek çok bölgesinde, bebek ölümlerinde, keskin düşüşler görülmüştür. Bu bölgelerin doğurganlık oranının yüksek olduğu bölgeler olması, bebek ölüm oranlarındaki düşüşün nüfusu artırıcı etkisini daha da güçlendirmiştir. Dünya genelinde bebek ölümleri, her bin canlı doğum için, 1970'de 96 bebek iken, 2005'de bu rakam 52'ye düşmüştür. Bu yaklaşık % 50'lik bir iyileşme oranına denk gelmektedir. Aynı zamanda doğurganlık oranının sabit kabul edilmesi durumunda, % 50'lik iyileşme, tüm diğer koşullar sabitken dünya genelinde fazladan % 5'lik nüfus artışı anlamına gelmektedir (bkz. Tablo 3.2-6).

Tablo 3.2-6 Ülke Gruplarında Doğumda Yaşam Beklentisi ve Bebek Ölüm Oranı

Ülke Grupları	Doğumda Yaşam Beklentisi(yıl)		Bebek Ölüm Oranı (1000 canlı doğumda)	
	1970-75	2000-05	1970	2005
Gelişmekte Olan Ülkeler	55.8	65.5	109	57
En Az Gelişmiş Ülkeler	44.6	52.7	152	97
Arap Ülkeleri	51.9	66.7	129	46
Doğu Asya ve Pasifik	60.6	71.1	84	25
Latin Amerika ve Karayib	61.2	72.2	86	26
Güney Asya	50.3	62.9	130	60
Sahra Altı Afrika	46.0	49.1	144	102
Orta ve Doğu Avrupa ve BDT	68.7	68.2	39	22
OECD	70.3	77.8	41	9
Yüksek Gelir OECD	71.7	78.9	22	5
Yüksek İnsani Gelişme	69.4	75.7	43	13
Orta İnsani Gelişme	56.6	66.9	106	45
Düşük İnsani Gelişme	43.7	47.9	155	108
Yüksek Gelir Grubu	71.5	78.7	24	6
Orta Gelir Grubu	61.8	70.3	87	28
Düşük Gelir Grubu	49.1	59.2	130	75
Dünya	58.3	66.0	96	52

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

Gelişmekte olan ülkeler genelinde 1970-2005 döneminde bebek ölüm oranlarında görülen iyileşme bin doğumda 109 bebekten, 57 bebeğe çıkmışsa da, OECD ülkelerinin 1970 yılı rakamlarını 35 yılın ardından hâlâ yakalayamamışlardır. Oransal olarak bebek ölümlerini düşürmede en başarısız bölge Sahra Altı Afrika'dır. En yüksek bebek ölüm oranları, bin doğumda 102 bebek ölümüyle bu bölgede görülmektedir. Bölgenin sağlık alanındaki yetersiz koşulları hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bebek ölüm oranlarında en kötü tabloyu barındıran Afrika kıtası, doğumda yaşam beklentisi verileriyle de kötü bir tablo çizmektedir. Bölge insanların doğumda yaşam beklentisi, en az gelişmiş ülkelerin bile gerisinde kalarak, 2000-2005 dönemi için 49 yıl olarak gerçekleşmiştir. En az gelişmiş ülkeler 1970'den 2005'e yaşam beklentisini 8 yıl artırarak, 44 yıldan, 52 yıla çekmişken, Sahra Altı Afrika'nda aynı dönemde görülen artış sadece 3 yıllla sınırlı kalmıştır (bkz. Tablo 3.2-3).

Tablo 3.2-7 Sahra Altı Afrikası'nda Ekonomik Gelişim

Ülke	Kişi Başı MG (SGPS)2005	Kişi Başı Yıllık MG Artışı (%)	
		1975-2005	1990-2005
Güney Afrika Cumhuriyeti	11,110	-0.3	0.6
Kamerun	2,299	-0.4	0.6
Kenya	1,240	0.1	-0.1
Cibuti	2,178	-2.7	-2.7
Zimbabve	2,038	-0.5	-2.1
Uganda	1,454	2.4	3.2
Angola	2,335	-0.6	1.5
Zambiya	1,023	-1.8	-0.3
Fildişi Sahili	1,648	-2.1	-0.5
Burundi	699	-1.0	-2.8
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	714	-4.9	-5.2
Etiyopya	1,055	-0.2	1.5
Orta Afrika Cumhuriyeti	1,224	-1.5	-0.6
Mozambik	1,242	2.3	4.3
Nijer	781	-1.7	-0.5
Sahra Altı Afrikası	1,998	-0.5	0.5
Dünya	9,543	1.4	1.5

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

Sahra Altı Afrikası'nda görülen yetersiz sağlık koşullarının nedenini anlamada Tablo 3.2-7 yardımcı olmaktadır. Söz konusu bölge ülkelerinin 1975-2005 yılı göstermiş oldukları ekonomik performans, oldukça kötü bir tablo ortaya koymaktadır. Ülkelerin büyük bir bölümünde adı geçen dönemde, negatif büyüme rakamları görülmüştür. Ülkeler 30 yıllık süre içerisinde, kişi başı milli gelirden kayıp yaşamışlardır. Kişi başı milli gelirden görülen erimenin nedenlerinden biri de yüksek nüfus artışı olmuştur. Dünyanın diğer bölgelerine oranla, 1975-2005 dönemi içerisinde en yüksek nüfus artışının görüldüğü bölge % 2,8 ile yine Sahra Altı Afrikası olmuştur (UNDP, 2007a: 246). Bölge, bu yüksek nüfus artışını nispeten yetersiz sağlık koşulları, yüksek bebek ölümleri ve düşük yaşam beklentisi ile gerçekleştirmiştir.

Tüm bu olumsuzluklara ilaveten, söz konusu bölgenin, düşük okuryazarlık, en düşük okullaşma oranı, en düşük kişi başı gelir ve en düşük ekonomik büyüme seviyesinin görüldüğü bölge olması, ekonomik büyüme, insani gelişme ve demografik yapının birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen yapılar olduğunu göstermektedir.

Sahra Altı Afrikası'nda, nüfus artışı, tarımda verimlilik artışının altında kalmıştır. Bu durum nüfusun eksik beslenmesine neden olmaktadır. Tarım verimliliğinde artış, nüfus artışında düşüş, iyileştirilmiş yönetim ve ekonomik büyüme bu bölgedeki açlık ve fakirliğin düşürülmesinde hizmet edecektir (United Nations, 2005: 41).

Genel kanı, az gelişmiş ülkelerdeki hızlı nüfus artışının gelişimin önündeki engel olduğu yönündedir. Eğer yavaş nüfus artışı, kişi başına gelirden yüksek büyüme oranına önderlik ediyorsa veya daha az insan yüksek yaşam standardı ise, uygulanacak en iyi politikanın, topluma yönelik nüfus kontrol politikası olması gerekirdi. Dünya nüfusunun geleceği yönünde farklı senaryolar mevcuttur. Nüfus artış hızında hiçbir değişim olmazsa, mevcut nüfus artış oranı ile her 65 yılda nüfusun kendini ikiye katlaması beklenmektedir. Bu 65 yılın ardından toplam dünya nüfusunun 13 milyarı aşması anlamına gelmektedir. Ancak yıllık nüfus artışı dünya genelinde azalma eğilimi göstermektedir. Birleşmiş Milletler gelecek yıllarda doğum oranının *hızlı* bir şekilde azalmaya devam etmesi halinde, 2050 dünya nüfusunun 8 milyara yükselmesini beklemektedir, doğum oranındaki azalmanın yavaş bir seyir izlemesi halinde ise bu rakamı 12 milyar olarak tahmin etmektedir (Thirlwall, 2006: 257–259).

Neoklasik Solow büyüme modeli ve içsel büyüme modelleri, uzun dönemde yüksek nüfus artış oranı ile kişi başı gelir arasında negatif ilişki olduğunu belirtmektedirler. Doğu Asya'daki ekonomik büyümenin ve Afrika'daki küçülmenin bu ilişkinin bir sonucu olarak oluştuğu görüşü yaygındır (McMahon, 1999: 31–32).

Neoklasik büyüme modelinde, yüksek nüfus artışının çalışan başına ekonomik büyümeye etkisi negatif yönlüdür. Eğer nüfus artıyorsa, ekonominin yatırım bölümü, çalışan başına sermayeyi artırmak yerine, yeni çalışanlara sermaye sunmak için kullanılır. Bu nedenle yüksek nüfus artış oranı, Neoklasik modelde, efektif çalışan başına sabit çıktı seviyesini düşürür (Barro, 2001: 22).

Yüksek nüfus ve yüksek nüfus artışı, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, dünya genelinde bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Yüksek nüfus artışının insan refahında düşüşe neden olan bazı sonuçları şu şekilde maddelenebilir (Thirlwall, 2006: 268);

- Yüksek nüfus artışı, yenilenemeyen kaynakların kullanımı ve çevreye yönelik zararların artması bakımından olumsuz etki yapmaktadır.
- Hızla artan nüfus ile birlikte, bu nüfusa yönelik gıda arzında baskı oluşmaktadır.
- Gerek göç, gerekse şehir nüfusunun kendisinden kaynaklanan hızlı nüfus artışları ile şehirlerde aşırı yığılma, izdiham oluşmaktadır.
- İşgücü arzının nüfusla birlikte artmadığı durumlarda, işsiz nüfus oranında yükseliş görülecektir. Aşırı işsizlik beraberinde sosyal gerginlikleri getirecektir.
- Hızlı nüfus artışı kişi başına tasarruf oranını ve bunun devamında çalışan kişi başına sermaye miktarını düşürecektir.

İyi sağlık koşulları, toplumun ve bireylerin refahı için zorunludur. Sağlık koşullarının yetersiz olduğu ülkelerde, işçi verimliliği düşük seviyededir. Yüksek ölüm ve hastalık oranları düşük gelirli ülkelerde hâlâ ortak bir özelliktir. Buna rağmen, 20. yüzyıl boyunca, ölüm oranı en hızlı düşüşünü yaşamıştır. Bunda daha iyi hijyen koşulları, iyileştirilmiş beslenme ve tıbbi gelişimler önemli rol oynamıştır (United Nations, 2005: 29–47).

Nüfus artışının gelir üzerine etkilerini ortaya koymak adına, doğumda yaşam beklentisinin kişi başına gelir artışına etkisi iki yönlü araştırılabilir. Birincisi, nüfus artış oranının sabit olduğu durumdur, bu ölüm oranındaki azalışın doğurganlık oranının düşüşüyle desteklendiği bir durumdur. İkincisi ise mevcut doğurganlık oranı veri iken, ölüm oranlarındaki düşüşün, nüfus artışına neden olduğu durumdur. Birinci durumda, doğurganlık oranındaki düşüşle, kişi başına sağlık ve eğitim harcamaları artacak ve bu durum insan sermayesinin ve insani gelişimin artırılmasına hizmet edecektir. İkinci durumda ise hızla artan nüfus yapısı kişi başına düşen sağlık ve eğitim harcamalarını azaltacak, bunun sonucu insan sermayesi ve gelişiminde beklenen artış sağlanamayacaktır (Boucekkine, de la Croix ve Licandro, 2002: 356).

3.2.3. Doğurganlık Oranı

Doğurganlık oranı fiyatlardan ve ebeveynlerin gelir düzeyinden etkilenmektedir. Bu yönüyle doğurganlık oranını, ekonomik bir karar özelliği taşımaktadır. Ülkeler ve

ülke grupları bazında doğurganlık oranı dağılımı da bu görüşü desteklemektedir (Ercan, 2002: 131).

Dünya genelinde doğurganlık oranında görülen düşüş, dünya nüfusundaki artışın geleceğine ilişkin olumlu bir göstergedir. Toplam dünya nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan orta gelirli ülkelerde doğurganlık oranı geçen 30 yıl içinde yarıya inmiştir. Orta gelir grubu ülkelerinde, doğurganlık oranı kadın başına 5,3 çocuktan, 2,6 çocuğa inmiştir. Bu oran, genel kabul gören nüfusun kendini yenileme oranına yakın bir orandır. Yüksek gelir grubunda ise doğurganlık oranı, yenileme oranının, kadın başına 2 çocuğun altındadır. Yenileme oranının altındaki doğurganlık oranı nüfusta azalma eğiliminin olduğuna işaret etmektedir. Bunların yanı sıra, düşük gelir grubunun yüksek doğurganlık oranları devam etmektedir. 1970–75 döneminden bu yana yaşanan 2,1 puanlık düşüşe rağmen, düşük gelirli ülkelerin doğurganlık oranı 3,8 gibi yüksek bir düzeyde seyretmektedir (bkz. Tablo 3.2–8).

Doğurganlığın ekonomik analizi, ebeveynlerin faydasının, sahip olunan çocukların sayısına ve *kalitesine* bağlı olduğunu göstermektedir. Eğitim ve sağlık harcamaları sahip olunacak çocuk sayısına etki etmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, ebeveynlerin mümkün olduğu kadar çok çocuk sahibi olmak istemektedirler. Çok çocuk yapmak, az gelişmiş ülkelerde karlı olarak değerlendirilmektedir. Buna gerekçe olarak da çocuğun tarım faaliyetlerine katılımı ile çocuk işçi olarak elde edecekleri kazancın, çocuğun bakım masraflarından daha fazla olduğu görüşü öne sürülmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerde durum bunun tersidir. Gelişmiş ülkelerde çocuğun gelişimi için yapılacak sağlık ve eğitim masraflarının yüksekliği nedeniyle ebeveynler mümkün olduğu kadar az çocuk yapma eğilimi içine girmektedirler (Becker ve Barro, 1986: 3–12).

3.2.3.1. Doğurganlık Oranlarında Genel Eğilim

Dünyanın tüm bölgelerinde, 1970’den bu yana doğurganlık oranlarında sürekli düşüşler gözlenmektedir. 1970–1975 döneminde dünya genelinde doğurganlık oranı kadın başına ortalama 4,5 çocuk iken, 2000–2005 döneminde bu oran kadın başına 2,6 çocuğa gerilemiştir. Nüfus yenileme oranı kadın başına iki çocuk olarak kabul

edilmektedir. 2000–2005 döneminde pek çok bölgede, yenileme oranının altında rakamlarla karşılaşılmıştır. Doğurganlık seviyesinde en düşük oranlar, kadın başına 1,5 çocuk ile Orta ve Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde görülmektedir. Bu ülkelerde görülen doğurganlık oranı yüksek gelirli OECD ülkelerinin de altında kalmıştır. En yüksek doğurganlık oranlarının görüldüğü ülkeler ise Sahra Altı Afrika ülkeleridir. Söz konusu ülkelerde görülen oran 5 çocuk ve üzeri gibi oldukça yüksek bir rakamdır. Yüksek doğurganlık oranları bu ülkelerin gelişmelerinin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır (bkz. Tablo 3.2–8).

Tablo 3.2-8 Ülke Gruplarında Doğurganlık Oranı

Ülke Grupları	Doğumda Yaşam Beklentisi (yıl)		Doğurganlık Oranı (kadın başına doğum)	
	1970–75	2000–05	1970–75	2000–05
Gelişmekte Olan Ülkeler	55.8	65.5	5.4	2.9
En Az Gelişmiş Ülkeler	44.6	52.7	6.6	4.9
Arap Ülkeleri	51.9	66.7	6.7	3.6
Doğu Asya ve Pasifik	60.6	71.1	5.0	1.9
Latin Amerika ve Karayib	61.2	72.2	5.0	2.5
Güney Asya	50.3	62.9	5.5	3.2
Sahra Altı Afrika	46.0	49.1	6.8	5.5
Orta ve Doğu Avrupa ve BDT	68.7	68.2	2.5	1.5
OECD	70.3	77.8	2.6	1.7
Yüksek Gelir OECD	71.7	78.9	2.2	1.7
Yüksek İnsani Gelişme	69.4	75.7	2.7	1.8
Orta İnsani Gelişme	56.6	66.9	5.3	2.6
Düşük İnsani Gelişme	43.7	47.9	6.9	6.0
Yüksek Gelir Grubu	71.5	78.7	2.3	1.7
Orta Gelir Grubu	61.8	70.3	4.6	2.1
Düşük Gelir Grubu	49.1	59.2	5.9	3.8
Dünya	58.3	66.0	4.5	2.6

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

Dünya genelinde görülen nüfus artışına karşılık bazı ülkelerde nüfus gelişimi aksi yönde devam etmektedir. 2000–2005 döneminde 17 gelişmiş ülkede nüfus düşüşü görülmüştür. Bu düşüşün 2005–2015 döneminde İtalya, Rusya ve Ukrayna dâhil 25 ülkeyi kapsamı beklenmektedir (United Nations, 2005: 34).

Tablo 3.2–8'in gösterdiği bir diğer olgu, doğurganlık oranlarında yaşanan hızlı düşüşlerin, doğumda yaşam beklentisi ile desteklendiğidir. Arap ülkelerinde, Doğu Asya ve Pasifik ülkelerinde, Güney Asya ile Latin Amerika ve Karayib ülkelerinde, doğurganlık oranında 1970'den bu yana yaşanan düşüşler, aynı süre içerisinde yükselen yaşam beklentileriyle birlikte hareket etmektedir. Yükselen doğumda yaşam beklentisinin, doğurganlık oranında düşüş ile desteklenmemesi durumunda, mevcut nüfus artış düzeyinin daha yüksek olmasını doğuracaktır. Bununla birlikte, doğurganlık oranlarındaki düşüşün kısıtlı yaşandığı ülkelerde, özellikle de Sahra Altı Afrika ülkelerinde, yaşam beklentisindeki yükseliş oldukça sınırlı kalmıştır.

Sağlık koşullarındaki iyileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan doğumda yaşam beklentisindeki artış demografik geçiş sürecinde nüfus artış oranını yukarı çeken bir olgudur. Gelişmiş ülkelerde görülmüş demografik geçiş sürecinde de yaşam beklentisindeki yükselişin doğurganlık oranındaki düşüş tarafından takip edildiği görülmüştür. Böyle bir durumda, demografik geçişin günümüz geliştirmekte olan ülkelerinin büyük kısmında kendini tekrarladığı söylenebilir. Ancak, Afrika'da bu sürecin etkilerini görmek veya Afrika'nın demografik geçiş sürecine girdiğini savunmak mevcut verilerle oldukça zordur.

Doğurganlık oranı, bir ülkeden bir başka ülkeye değişiklik gösterirken, ülkeler içerisinde bölgeler arası da farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, doğurganlık oranı, kırsal bölgede, kentsel bölgeden daha yüksek oranlardadır. Bölgeler arası en büyük fark Latin Amerika'da görülmektedir. Afrika, Asya ve Pasifik bölgesinde fark, Latin Amerika'ya oranla daha azdır (Hope, 1996: 87).

3.2.3.2. Doğurganlık Oranı ve Üretim Yapısı

Gelirdeki yükseliş ile birlikte, doğurganlık oranında da azalma eğilimi görülmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri, değişen üretim yapısıdır. Toplam istihdamda tarım sektörünün büyük olduğu ülkeler daha çok düşük gelir grubu ülkeleridir. Tarımsal üretim yapısı, aileleri daha fazla çocuk sahibi olmaya yöneltmektedir. Tarımsal üretim yapısının yüksek olduğu az gelişmiş ülkelerde sahip olunan çocuk sayısı daha yüksek olmaktadır. Bunun başlıca nedeni, tarımla uğraşan

ailelerde çocuğun üretim faaliyetlerinde yardımcı olarak görülmesidir (Becker ve Barro, 1986: 1–12).

Tablo 3.2-9 Sektör Bazında İşgücü Dağılımı

Ülke Grupları	Tarım Sektörü	Sanayi Sektörü	Hizmetler Sektörü
Düşük Gelir	65	18	17
Orta Gelir	28	32	40
Yüksek Gelir	5	28	67

Kaynak: International Labour Organization, *Labour Force Statistics(Geneva:ILO,2002)*, aktaran; Thirlwall (2006: 66)

Sektör bazında işgücü dağılımı, ülke ekonomik ve demografik yapısı hakkında bilgi vermektedir. İLO (Uluslararası İş Örgütü) 2002 yılı işgücü istatistiklerine göre farklı gelir gruplarındaki ülkelerde tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe işgücü dağılımı Tablo 3.2–9'daki gibi gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe çalışanların, toplam çalışanlara oranı düşük gelirli ülkelerde % 65, orta gelirli ülkelerde % 28, yüksek gelirli ülkelerde ise % 5 olmuştur. Tarım sektörü daha çok düşük gelirli ülkelere has bir gelir üretim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretim yapısı, gelirin artması ile birlikte tarımdan hizmetler sektörüne kaymaktadır. Yüksek gelirli ülkeler, düşük gelirli ülkelerin tarım sektöründe istihdam ettikleri işgücü oranının fazlasını hizmetler sektöründe istihdam etmektedirler. Tarımsal nüfusu düşük seviyedeki yüksek gelirli ülkelerde nüfus artış oranı dünya genelinden küçüktür. Çünkü sanayi ve hizmetler sektöründe çalışan bireyler için çocuk sahibi olmak, tarım sektöründe çalışan bireylere göre daha az kârlıdır.

Doğurganlık oranının geçmiş nesilden şimdiki nesile gelirdeki artışla negatif orantılı olduğu savunulmaktadır. Gelirin düşük olduğu tarım tipi üretim faaliyetinde bulunan az gelişmiş ülkelerde geniş aile yapısı ve oldukça düşük insan sermayesi bulunmakta, gelir artışı ve üretim yapısındaki değişim ile birlikte daha küçük fakat insan sermayesinin daha yüksek olduğu bir aile yapısına geçilmektedir. İnsan sermayesinin üretim fonksiyonundaki önemine değinen İçsel Büyüme teorisyenler, doğurganlık oranındaki üretim yapısıyla birlikte değişen görünümün insan sermayesinin artışına destek olacağını savunmaktadırlar. İnsan sermayesinin pozitif etkisi nedeniyle,

insan sermayesindeki artış fiziksel sermayeyi ve ekonomik büyümeyi artırıcı etki yapacaktır (Becker, Murphy ve Tamura, 1990: 31–33; Becker ve Barro, 1986: 12–14).

3.2.3.3. İzolasyon Paradoksu

İzolasyon Paradoksu, nüfus eğilimini açıklamada kullanılan bir terimdir. İzole olmuş bireyin davranışlarını anlamlandırmada kullanılmaktadır.

Bireysel temelli düşünüldüğünde, aileler diğer ailelerin daha az çocuk isteyeceğini bilmeleri durumunda, kendileri de daha az çocuk isteme eğilimindedirler. Ancak izole bir durumda aileler sahip oldukları çocuk sayısında azaltmaya gitmek istememektedirler. Bu durum, refah ekonomisinde İzolasyon Paradoksu (The Isolation Paradox) olarak adlandırılmaktadır. İzolasyon Paradoksu, nüfus üzerinde çeşit halk müdahalesini ifade etmektedir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde yapılan anketler, ailelerin gerçekte sahip oldukları çocuk sayısından bir veya iki tane daha az çocuk sahibi olmayı arzuladıklarını göstermektedir (Thirlwall, 2006: 258).

3.2.3.4. Çocuk Bakmanın Maliyeti ve Doğurganlık Oranı

Çocuk bakmanın maliyeti, doğurganlık oranı üzerinde ekonomik baskı oluşturmaktadır. Çocuğun eğitim ve sağlığına harcanacak para, çalışmak yerine çocuk bakmaya ayrılacak zamanın fırsat maliyeti, Ebeveynleri, çocuk sahibi olmada düşündürülen unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Sahip olunacak her bir çocuk ile birlikte bu maliyetlerde değişmektedir (Becker ve Barro, 1986: 1–12).

Becker ve Barro, 1986 yılında oluşturdukları modelle ekonominin doğurganlık oranının üzerine etkisini incelemişlerdir. Doğurganlık oranı üzerine ekonomik yaklaşımın merkezi, çocuk sahibi olmanın ebeveynlerin gelirine etkisi ve çocuk bakmanın maliyeti üzerinedir. Bu maliyetin en önemli belirleyicileri, çocuğun iş gücüne katılma fırsatı, ebeveynlerin çocuğun bakımı için harcadıkların zamanın değeri, doğum kontrol yöntemleriyle çocuk sahibi olmaktan vazgeçmenin parasal ve psikolojik maliyeti ve çocuğun nitel ve nicel özellikleri arasındaki ilişkiyle ilgilidir (Becker ve Barro, 1986: 1).

3.2.3.5. Yüksek Doğurganlık Oranının Yayılımı

Doğurganlık oranlarında en yüksek seviyelerin görüldüğü ülkeler genel olarak Afrika kıtası ülkeleridir. En yüksek doğurganlık oranı kadın başına 7,4 çocuk ile Nijer’de görülmektedir. Bu gruptaki ülkelerin büyük çoğunluğunda 1970’den bu yana az da olsa doğurganlık oranlarında düşüş gözlemlenirken, bazı grup ülkelerinin bu durumun aksine doğurganlık oranında artış eğilimi içine girdikleri açıktır. Ülkelerde, aşırı yüksek doğurganlık oranlarının bir sonucu olarak, hızlı nüfus artışı görülmektedir. Nüfus artış oranları genel olarak yıllık % 3 civarında dolaşmaktadır. Tabloda yer alan tüm ülkelerin insani gelişmişlik sıralamasında, en alt seviyelerde yer almaları, aşırı yüksek doğurganlık oranının insani gelişmenin ve ekonomik büyümenin önündeki en önemli engellerden biri olduğunu açıkça göstermektedir (bkz. Tablo 3.2–10).

Tablo 3.2-10 Yüksek Doğurganlık Seviyelerinin Görüldüğü Ülkeler

İGE Sıra	Ülke	Yıllık Nüfus Artışı(%)	Doğurganlık Oranı (kadın başına doğum)	
		1975–2005	1970–75	2000–05
150	Doğu Timor	1.5	6.2	7.0
153	Yemen	3.6	8.7	6.0
154	Uganda	3.3	7.1	6.7
161	Ruanda	2.5	8.3	6.0
162	Angola	2.9	7.2	6.8
164	Malavi	3.1	7.4	6.0
167	Burundi	2.5	6.8	6.8
168	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	3.0	6.5	6.7
170	Çad	3.0	6.6	6.5
173	Mali	2.5	7.6	6.7
174	Nijer	3.3	8.1	7.4
175	Gine-Bissau	3.0	7.1	7.1
176	Burkina Faso	2.8	7.8	6.4
177	Sierra Leone	2.1	6.5	6.5

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

Doğurganlık geçmiş nesilden şimdiki nesile gelirdeki artışla negatif orantılıdır (Becker ve Barro, 1986: 14). Yüksek doğurganlık oranlarının görüldüğü ülkelerin büyük bir kısmında, 1975’den bu yana kişi başı gelirden düşüş görülmüştür. Söz konusu ülkelerin 2005 yılı verileri ile kişi başı gelirleri de genellikle 1000 dolar seviyesinde iken, bu rakam dünya genelinde 9.500 dolar, OECD ülkeleri genelinde ise 29.000 dolar seviyelerindedir (UNDP, 2007a: 280).

3.2.3.6. Yüksek Doğurganlık Oranı ve İnsani Gelişme

Kişi başı gelir seviyelerinin ülke insanları için ortalama bir gelir düzeyini temsil ettiğini unutmamak kaydıyla şu soru sorulabilir: Yıllık geliri 29.000 dolar olan bir bireyin sahip olduğu 2 çocuğun gelişimine sağlayacağı kaynak ile yıllık geliri 1.000 dolar olan bir bireyin sahip olduğu 6 çocuğa sağlayacağı kaynak sosyo-ekonomik gelişmede böylesine farklı tablolar çizmelerinin temel nedeni olabilir mi? Üstelik genel olarak ailelerin anne ve baba olmak üzere iki birey tarafından oluşturulduğu düşünülürse, aileler arasındaki gelir uçurumu 58.000'e karşılık 2.000 dolar boyutuna çıkmaktadır.

Tablo 3.2-11 Yüksek Doğurganlık Seviyeli Ülkelerde İnsani Gelişme Göstergeleri

İG E Sıra	Ülke	DYB (yıl) 2005	Okuryazar Oranı (%) 1995-2005	Okullaşma Oranı (%) 2005	Kişi Başı MG (SGPS) 2005
150	Doğu Timor	59.7	50.1	72.0	..
153	Yemen	61.5	54.1	55.2	930
154	Uganda	49.7	66.8	63.0	1,454
161	Ruanda	45.2	64.9	50.9	1,206
162	Angola	41.7	67.4	25.6	2,335
164	Malavi	46.3	64.1	63.1	667
167	Burundi	48.5	59.3	37.9	699
168	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	45.8	67.2	33.7	714
170	Çad	50.4	25.7	37.5	1,427
173	Mali	53.1	24.0	36.7	1,033
174	Nijer	55.8	28.7	22.7	781
175	Guinea-Bissau	45.8	..	36.7	827
176	Burkina Faso	51.4	23.6	29.3	1,213
177	Sierra Leone	41.8	34.8	44.6	806

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

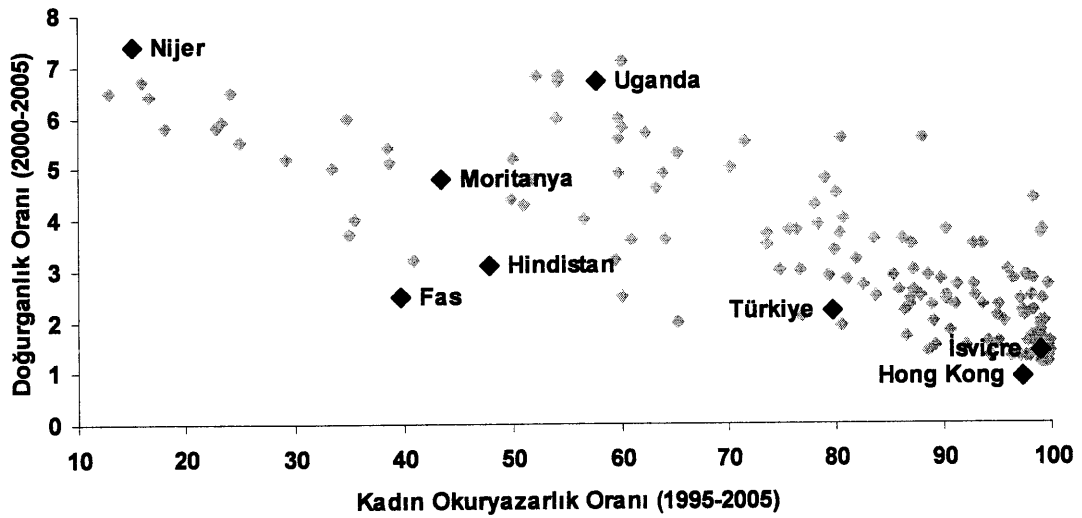
Doğurganlık oranlarında en yüksek rakamların görüldüğü 14 ülkenin, insani gelişme göstergeleri oldukça düşük seviyelerdedir. Söz konusu ülkeler genelinde okuryazarlık oranında % 67'yi aşan ülke bulunmaz iken, dört ülkenin okuryazarlık oranları ise % 30'un altında kalmıştır. Kadının eğitiminin doğurganlık oranı üzerindeki etkisi burada ortaya çıkmaktadır. Okuryazarlık seviyesinde görülen kötü tablo okullaşma oranında da kendini göstermektedir. Okullaşma oranında genel görünüm % 30 seviyelerindedir. Okullaşma oranında grup ülkelerinden ayrılan tek ülke % 72'lik değeriyle Doğu Timor'dur. Angola'da % 67,4'lük okuryazarlık seviyesi görülmesine

rağmen, okullaşma oranı % 25,6'da kalmıştır. Bu durum ülkede, ikinci ve üçüncü seviye eğitimlere yeterince kaynağın ayrılmadığını göstermektedir. Grubun ortalama doğumda yaşam beklentisi 50 yıl civarındadır. Pek çok ülkede bu süre 40 yıla kadar inmektedir (bkz. Tablo 3.2-11).

3.2.3.7. Kadının Eğitimi ve Doğurganlık Oranı

Kadının eğitim seviyesi yükseldikçe doğurganlık oranı düşme eğilimi göstermektedir. Doğurganlık oranı kocanın eğitiminden çok kadının eğitimiyle ilişki içindedir. Eğitim görmenin yanı sıra, kadının iş hayatına girmesi, onun çalışmayan kadınlara oranla daha az çocuk sahibi olmasıyla sonuçlanmaktadır (Hope, 1996: 87).

Şekil 3.2-1 Dünya Genelinde Kadının Okuryazarlık Oranı ve Doğurganlık

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008* kullanılarak hazırlanmıştır.

Dünya genelinde doğurganlık oranının yapısı incelendiğinde, yüksek doğurganlık oranlarının daha çok düşük kadın okuryazarlığının olduğu ülkelerde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Kadının okuryazarlık oranının % 100'e yaklaştığı alanda doğurganlık oranı kadın başına iki çocuk seviyesinde dolaşırken, tersi durumda doğurganlık oranı kadın başına altı çocuk seviyelerine tırmanmaktadır (bkz. Şekil 3.2-1).

Kadının eğitimi, doğurganlık oranında ana etkindir ve doğurganlık oranını düşürmede kadınların eğitim ve iş olanaklarını geliştirmek önemli ve zorunlu bir olgudur. Kadın eğitiminin doğurganlığı düşürmede temel beş katkısı bulunmaktadır (Thirlwall, 2006: 259–265);

- Eğitim görmüş kadınların iş bulma imkânları artmaktadır. Çalışma imkânına erişen kadın çocuk sahibi olma ve çalışma arasında seçim yapma ihtiyacı duyar. Çalışma imkânından vazgeçmek, çocuk sahibi olmayı, gelirden çalışarak elde edilecek gelirden mahrum kalma nedeniyle daha masraflı kılar.
- Kendisi eğitim görmüş kadın, kendi çocuğunun da eğitilmiş olmasını ister. Böylelikle çocuk sahibi olmanın maliyeti, çocuğa sunulacak eğitimin masrafları ile birlikte artar.
- Eğitilmiş ve okuryazar bir kadın, kendisine sunulan hamileliğe karşı korunma ile ilgili bilgileri daha çabuk anlama eğilimi gösterir.
- Eğitim görmüş ve çalışma hayatına girmiş bir kadının evlenme yaşı, eğitim ve çalışmak için ayırdığı zamanla ilgili olarak yükselir. Daha geç evlenen bir kadının çok çocuk sahibi olmak için daha az zamanı kalır.
- Eğitim kadının statüsünü artırır. Eğitim, kadını kendi kararlarını almada, aile içerisinde özgürlük ve güç paylaşımının dağılımında söz sahibi olmada daha fazla cesaretlendirir.

Açıkça görülmektedir ki, kadına yönelik eğitimde özellikle birinci seviye eğitim ülkelerin sosyo-ekonomik başarılarında kilit rol oynamaktadır. Bu nedenle ekonomik ve insani gelişimde kadının eğitimine yönelik politikaların politika yapıcılar tarafından dikkate alınması, toplum yaşamında pozitif etki yaratacaktır (Ranis ve Stewart, 2000: 65).

3.2.3.8. Demografik Kazanç

Demografik kazanç, nüfus oranlarındaki düşüşün ilk aşamalarında görülen bir olgudur. Doğurganlık oranındaki düşüş ile birlikte nüfus artış hızı düşmeye başlar. Bunun ardından, nüfusun gelişimi ile birlikte, 15 yaş altı nüfusun toplam nüfusa oranı azalır. Çalışabilecek yaştaki nüfusun toplam nüfusa oranı ise nispeten artış gösterir.

Böylelikle, çalışan nüfusa ilişkin bağımlılık oranı yani, çalışabilecek yaştaki her on nüfusa karşılık çocuk ve yaşlı nüfusu azalmış olur. Bu durum, nüfusun daha üretici, verimli bir nüfus haline gelmesini ifade eder. Yüksek doğurganlık oranının görüldüğü ülkelerin büyük çoğunluğu, en az gelişmiş ülkeler grubundadır ve bu ülkeler, aşırı fakirliğin yüksek olduğu ülkelerdir. Bu ülkelerde uygulanacak doğurganlığı düşürücü politika, demografik kazanç yardımıyla fakirliği düşürmede kullanılabilir. Bunun başarısı, sürdürülebilir iş imkânlarındaki artışla desteklenmiş ekonomik büyümenin sağlanabilmesine bağlıdır. Demografik kazanç, gelir yaratımı ve fakirlere yönelik işgücü stratejileri ile gelir dağılımını iyileştirici bir araç olarak da kullanılabilir (United Nations, 2005: 39).

Çok çocuklu, geniş ailelerde insan sermayesinin artışı daha yavaş olmaktadır. Bunun nedeni, aile bireylerinin eğitime ve gelişimine yapılan kıt yatırımlardır. Yatırımların kıt gerçekleşmesinin nedenlerinden biri, çocuk sayısının çok olması mevcut gelir ve servetin bu çocuklar arasında dağıtımını doğurmaktadır. Böylece, her bir çocuğun gelişimine ayrılacak pay çocuk sayısına bağlı olarak küçülmektedir (Becker ve Barro, 1986: 12).

Doğurganlık oranında düşüş, sosyo-ekonomik şartlardaki geniş kapsamlı ilerlemelerle gerçekleştirilebilir; aile planlama servisine erişim, sağlık şartlarında gelişme, çocuk ölümünde düşüş, kadınlar için daha fazla iş imkânı, kadın eğitiminde ilerleme ve kadının okuryazarlığını ileri seviyeye taşımak bunlardan birkaçıdır (Thirlwall, 2006: 265).

3.2.4. Nüfus Yaş Dağılımı

Değişen doğurganlık oranı ile birlikte dünya genelinde nüfus yaş dağılımında da değişiklikler görülmektedir. Doğurganlık oranındaki düşüş ve doğumda yaş beklentisinde artış, toplam nüfus içindeki çocuk nüfusunun oranını düşürürken, yaşlı nüfusun oranını artırmaktadır.

20. yüzyıl boyunca yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı yükselmiştir. 21. yüzyılın başında yaşlı nüfusu toplamda 600 milyona ulaşmıştır. Bu oran 50 yıl öncesine oranla üç kat fazladır. 2050 yılında ise toplam yaşlı nüfusun 2 milyar civarında olması

beklenmektedir. Dünya genelinde yaşlı nüfusun oranı yılda ortalama % 2 artmaktadır. Bu oran dünya toplam nüfus artışının üzerindedir. Bu yüksek yaşlı nüfus artışı, pek çok ülkede sosyal ve ekonomik düzeltmelerin yapılması zorunluluğunu doğurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus yaşlanması gelişmiş ülkelere göre daha hızlı ilerlemektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin yapmaları gereken düzenleme için daha az zamanları bulunmaktadır. Üstelik nüfus yaşlanması, gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş ülkelere oranla çok daha düşük sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinde gerçekleşmektedir (United Nations, 2005: 13–15).

3.2.4.1. Dünyada Nüfus Yaş Dağılımı

Ülkelerin nüfus yaş dağılımını incelendiğinde, genel bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Tüm dünya genelinde, 15 yaş altı nüfusun toplam nüfusa oranı düşme eğilimi gösterirken, 65 yaş ve üstü nüfusun payı yükselme eğilimindedir. Genel anlamda nüfusta yaşlanma çok açık bir şekilde görülmektedir. 15 yaş altı nüfusun yoğun olduğu ülkelerin tipik özelliği düşük gelirli ve düşük insani gelişme seviyesine sahip ülkeler olmalarıdır. 65 yaş ve üstü nüfusun yoğun olduğu ülkeler ise bu durumun aksine yüksek gelişmişlik ve yüksek gelir seviyelerine sahiptirler. 2015 yılına yönelik tahminler nüfus yaş yapısında görülen eğilimin devam edeceği yönündedir. 15 yaş altı nüfusun en yüksek olduğu ülkeler, doğurganlık oranının da yüksek seviyelerde bulunduğu Sahra Altı Afrika ülkeleridir. En yüksek çocuk oranının, doğurganlığın en yüksek olduğu coğrafyada görülmesi oldukça doğal bir durumdur (bkz. Tablo 3.2–12).

Gelişmekte olan ülkeler içerisinde gelişmiş ülkelerin yaş dağılımına en yakın görünümü sergileyen ülkeler, Orta ve Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleridir. Söz konusu ülkeler, insani gelişme göstergeleri açısından da gelişmiş ülkelere en yakın ülkeler olma özelliğini taşımaktadırlar. Bunun yanı sıra, Doğu Asya ve Pasifik ülkelerinin nüfus yaş dağılımının diğer gelişmekte olan ülkelere göre uzaklaşmaya başladığı dikkat çekmektedir. Bu ülkeler 1975–2005 döneminde yıllık % 6,1 ile en yüksek büyüme performansı göstermiş ülkelerdir.

Tablo 3.2-12 Ülke Gruplarında Nüfusun Yaş Dağılımı

Ülke Grupları	15 Yaş Altı Nüfus(%)		65 Yaş ve Üstü Nüfus(%)		Doğurganlık Oranı
	2005	2015*	2005	2015*	2000-05
Gelişmekte Olan Ülkeler	30,9	28,0	5,5	6,4	2,9
En Az Gelişmiş Ülkeler	41,5	39,3	3,3	3,5	4,9
Arap Ülkeleri	35,2	32,1	3,9	4,4	3,6
Doğu Asya ve Pasifik	23,8	20,6	7,1	8,8	1,9
Latin Amerika ve Karayib	29,8	26,3	6,3	7,7	2,5
Güney Asya	33,6	29,5	4,7	5,4	3,2
Sahra Altı Afrika	43,6	41,7	3,1	3,2	5,5
Orta ve Doğu Avrupa ve BDT	18,1	17,4	12,8	12,9	1,5
OECD	19,4	17,8	13,8	16,1	1,7
Yüksek Gelir OECD	17,6	16,5	15,3	18,0	1,7
Yüksek İnsani Gelişme	20,2	18,8	12,7	14,5	1,8
Orta İnsani Gelişme	29,3	26,0	5,8	6,8	2,6
Düşük İnsani Gelişme	44,9	43,0	2,9	3,0	6,0
Yüksek Gelir Grubu	18,1	17,0	14,8	17,3	1,7
Orta Gelir Grubu	25,1	22,5	7,3	8,6	2,1
Düşük Gelir Grubu	36,6	33,3	4,2	4,7	3,8
Dünya	28,3	26,0	7,3	8,3	2,6

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

*Tahmini

Geleneksel görüş, nüfus artışıyla birlikte, üretime katılmayan ve tüketen çocukların bağımlılık oranı gereği tasarruf oranında düşüşü beraberinde getireceği yönündedir. Çocuk nüfusunun toplam nüfusa oranının düşmesi ise, çalışma potansiyeline sahip nüfus oranının toplam nüfus içindeki payının artmasına neden olur. Ancak gelişmekte olan ülkelerde pek çok çocuğun üretime katıldığı görülmektedir. Unutulmamalıdır ki, yaşlı nüfus da aynı şekilde üretime katılmayıp, tüketmektedir. Nüfus artışındaki ve doğurganlık oranındaki düşüş, yaşlı nüfusun oranını, buna bağlı olarak emekli nüfusun toplam nüfus içindeki payını artıracaktır (Thirlwall, 2006: 269).

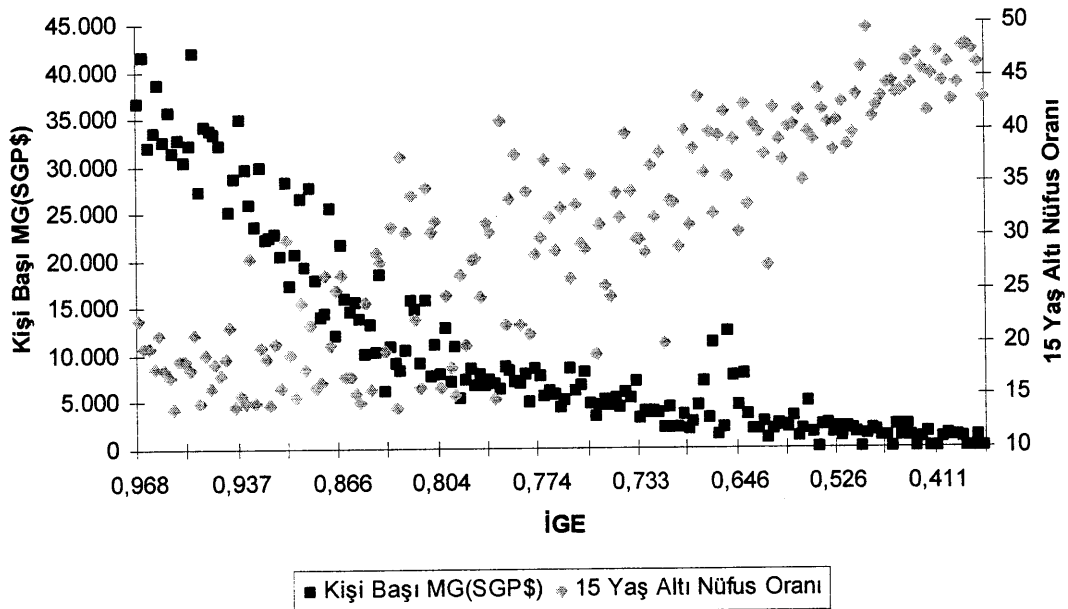
3.2.4.2. Yüksek Çocuk Nüfusunun Büyüme ve Gelişmeye Yansımaları

Ülkelerin eğitim harcamaları üzerindeki yükü artıran en önemli olgulardan biri, 15 yaş altı nüfusun büyüklüğüdür. Yüksek çocuk nüfusu, bu nüfusa yönelik ek eğitim

harcamalarını gerektirir. Çocuk nüfusunun yüksek olduğu az gelişmiş ülkelerde, bununla bağlantılı olarak, hükümetin eğitim masraflarının milli gelire oranının da yüksek olması beklenen bir gelişmedir. Eğitim harcamaları üzerinde oluşan bu fazladan yük, düşük gelirli ülkelerde daha fazla kendini hissettirmektedir.

Araştırmalara göre, 1990'larda doğurganlık oranlarındaki düşüştan kaynaklanan nüfus yaş dağılımı ekonomik büyümeye yardımcı olmaktadır. Doğurganlık oranlarındaki düşüş ile birlikte, nüfustaki 15 yaş altı nüfus oranı da düşmekte ve çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı artmaktadır. Böylece, bağımlılık oranı da düşüş göstermektedir. Çalışabilecek nüfus payındaki artış, mevcut iş imkânlarının değerlendirilmesi halinde genel üretim artışının ve maliyet düşüşünün faydalarını arttırmada kullanılabilir. Demografik kazanç olarak kabul edilen bu olgu insan kaynaklarını geliştirme ve çalışan yaratma konusunda yardımcı olmakta, ekonomik büyümeye ve fakirliğin azaltılmasına önemli katkı sağlamaktadır. Yeni endüstrileşmiş Doğu Asya ülkelerinde gerçekleşmiş ekonomik büyüme ve gelişme, demografik kazancın en iyi örnekleridir. Ancak, uzun dönemde, nüfusun yaşlanması ve nüfustaki yaşlı oranının artışıyla bağımlılık oranının yeniden yükselmesi ile demografik kazanç yok olmaktadır (United Nations, 2005: 39).

Şekil 3.2-2 Ülkelerde İGE, 15 Yaş Altı Nüfus ve Milli Gelir Karşılaştırması

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*, kullanılarak hazırlanmıştır.

Çocuk nüfusunun, ekonomik büyüme ve insani gelişme olgularıyla karşılaştırması, Şekil 3.2–2’de görülmektedir. 170 ülkenin verileriyle elde edilmiş grafikte, genel olarak iki eğilim dikkati çekmektedir. Birincisi, kişi başına gelirin artışı ile birlikte, İGE de artmaktadır. İkincisi ise, 15 yaş altı nüfusun toplam nüfustaki payının artışı ile İGE düşmektedir. Bu durumda, çocuk nüfusunun toplam nüfusa oranı ile insani gelişme arasında ters yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Ayrıca İGE ve kişi başı milli gelir ilişkisinden hareketle, çocuk nüfusundaki artış ile kişi başı milli gelir arasında da negatif ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç bir önceki bölümde değinilen kişi başı gelirdeki artışın doğurganlık oranlarında düşüşe neden olduğu tezini de desteklemektedir.

Çocuk nüfusunun payındaki yükseklik, çalışabilecek nüfusun toplam nüfustaki payını düşürür, bu nedenledir ki; çocuk nüfusunun yüksek olduğu ülkelerde kişi başı milli gelir düşük çıkmaktadır. Çünkü 15 yaş altı kesim üreten değil tüketen kesim olarak kabul edilmektedir. En az gelişmiş ülkelerde toplam nüfusun neredeyse yarısı çocuklardan oluşmaktadır. Her ne kadar söz konusu ülkelerde çocuk işçilere rastlansa da bu oran toplumun büyük bir kısmının gelir üretici özelliğinden uzak olduğunu gösterir. Ayrıca yüksek çocuk nüfusu eğitim harcamaları üzerinde baskı oluşturmaktadır. İnsani gelişmenin eğitim yönü bu baskıdan olumsuz etkilenmektedir. Hâlihazırda gelir üretimini olumsuz etkileyen aşırı çocuk nüfusunun eğitim harcamaları üzerine yaptığı olumsuz etkinin de eklenmesi ile insani gelişme üzerindeki negatif etki artmaktadır.

Doğumda yaşam beklentisindeki yükselişin üç sonucu ortaya çıkmaktadır. Birincisi, bireylerin daha geç ölmesidir. Bu durum, erken yaşta ölüme kıyasla, insan sermayesindeki düşüş oranını azaltmaktadır. İkincisi, kişilerin daha uzun süre eğitim görme eğilimine girmesidir. Çünkü ileride kazanacakları gelirin artacağını beklemekteyler ve bu kişi başına insan sermayesini artıracaktır. Üçüncü sonuç ise ekonomi yönetiminin eğitimini çok önceki dönemde bitirmiş olan daha yaşlı nüfusun uygulamalarına dayanmasıdır. İlk iki etki büyüme üzerinde pozitif etki yaparken, üçüncü olgu negatif etki yapacaktır. Yaşam beklentisi düşük olduğunda yaşlı nüfusun oranı göreceli olarak düşük gerçekleşecektir ve negatif etki sınırlı kalacaktır. Ancak yaşam beklentisi yükseldikçe üçüncü etkinin etkisi de artacaktır (Boucekkine, de la Croix ve Licandro, 2002: 357).

Yüksek çocuk nüfusuna sahip ülkeler, kaynaklarının büyük bölümünü bu çocuk nüfusunun bakımına ayırmaktadırlar. Tam aksine yaşlı nüfus da kaynakların üretime katılmayan kesim tarafından kullanılmasına neden olacaktır (Bloom, Canning ve Sevilla; 2001: 2-3).

3.2.5. Şehirleşme ve Göç

Sosyo-ekonomik yapıyı etkileyen demografik yapı unsurları şehirleşme ve göçtür. Şehirleşme daha çok ülkenin kendi dinamiklerinden kaynaklanan bir unsur iken, göç unsurunun uluslararası yansımaları da bulunmaktadır. Ancak göç çoğu zaman şehirleşmenin kaynaklarından birini oluşturmaktadır.

Şehirleşme ve göç unsurlarının ekonomik ve sosyal yapıya etkileri ayrı başlıklar altında araştırılacaktır. Belirtmek gerekir ki bu iki farklı demografik yapı unsuru, ekonomik büyümenin insani gelişmeye aktarımında benzer etkiler göstermektedirler. Her iki unsur da kontrol altına alınamadıkları durumda mevcut kaynaklar üzerinde nüfus yığılması yaratmakta, eşitsiz kaynak dağılımını tetiklemektedirler.

3.2.5.1. Şehirleşme

Şehirleşmeyi tanımlamak için ayırıcı ölçüt, şehir nüfusu artış oranı ile genel nüfus artış oranı arasındaki farktır. Son 30 yılda şehirleşme az gelişmiş ülkelerde artış göstermiştir. Şehirleşmedeki artış, tarım dışı sektörlerde yeni işgücü sağlamak açısından olumlu bir gelişmedir. Fakat çoğu zaman aşırı şehirleşme ile karşılaşmaktadır (Hope, 1996: 80).

Gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışının büyük bir kısmının şehirler tarafından emileceği tahmin edilmektedir. Bu olgu dünya nüfusunun, daha çok şehirlerde yaşayan insanlardan oluşmasına neden olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde, şehirdeki eğitim ve sağlık imkânları genel olarak kırsal alandan daha iyi konumda bulunmaktadır. Hizmetlerin şehirlerde toplanması, şehir – kırsal alan göçünün hareketlenmesiyle sonuçlanmaktadır. Fakat bu göç akımı, kısıtlı şehir bütçeleri üzerinde yük oluşturmaktadır (United Nations, 2005: 51).

Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme değişen işçi modeliyle bağlantılıdır. Ticaret ve endüstriye dayalı kalkınma stratejileri sonucunda, ulaşım sektöründeki büyüme, eğitimde, iletişimde ve buna benzer alanlarda şehirlerde yaşanan gelişmeler şehirleşmeyi tetikleyici unsurlar olmuşlardır. Kolonileşme sürecinde Avrupalı ülkeler, üçüncü dünya ülkelerinde genellikle ham maddelerin ihraç edilip, tüketim mallarının ithal edildiği liman bölgelerinde ticari ve yönetsel yapıları gerçekleştirmişlerdir. Bu alanlar kolonileşme sonrası da özel sektörün bulunduğu, çekim merkezleri olarak önemini korumuştur (Hope, 1996: 83).

1950'den bu yana dünya genelinde şehirleşmede gözle görülür artış yaşanmaktadır. 1950'de % 29,1 olan şehirleşme oranı 1975'te % 37,2'ye çıkmış, 2005'te ise oran % 48,6'ya ulaşmıştır. Günümüzde dünya nüfusunun yarısı şehirlerde yaşamaktadır. Bu eğilimin artarak devam etmesi beklenmektedir. Gelişmiş ülkelerde şehirleşme oranı, az gelişmiş ülkelere oranla daha yüksektir. 1950'de gelişmiş ülkelerde nüfusun yarısından fazlası şehirlerde yaşamaktaydı. Günümüzde ise bu oran % 74,9'a çıkmıştır. Az gelişmiş ülkelerde 2005 yılı şehirleşme oranı gelişmiş ülkelerin 1950 verilerinin altında kalmaktadır (bkz. Tablo 3.2-13).

Tablo 3.2-13 Şehirleşme ve Şehir Nüfusunun Gelişimi

	Şehir Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı(%)				Şehirleşme Artış Oranı (%)		
	1950	1975	2005	2030	1950-1975	1975-2005	2005-2030
Dünya	29,1	37,2	48,6	60,8	1,24	0,92	0,85
En Gelişmiş Bölgeler	52,5	67,2	74,9	81,7	1,23	0,36	0,35
En Az Gelişmiş Bölgeler	17,9	26,9	43,2	57,1	2,04	1,58	1,12

Kaynak: United Nations, 2005

Ancak, şehirleşme artış oranı açısından değerlendirildiğinde, az gelişmiş ülkelerde görülen artış oranı, gelişmiş ülkelerin ötesindedir. Az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelere göre daha yüksek bir hızla şehirleşmektedirler. Bu şehirleşme hızının ilerleyen yıllarda da devam etmesi beklenmektedir (bkz. Tablo 3.2-13).

19. yüzyılın başında dünya nüfusunun sadece % 3'ü kentlerde yaşamaktaydı. 1900'lere gelindiğinde ise bu oran % 14 idi. Dünya nüfusunda şehirleşmeye yönelik bulunmaktadır. Ülkelerde en yoksul kesimin büyük bir bölümü şehirlerde yaşamaktadır.

Nüfus ve ekonomik büyüme, çıktı üretiminde sorumluluğun önemli bir kısmını oluşturmaktadırlar. Nüfus artışı ve hızlı şehirleşme ile birlikte daha çok kişi daha çok şey üretmekte, bununla birlikte daha çok tüketmekte ve daha fazla kaynak talep etmektedir (Leitmann, 2006: 170).

Nüfusun belli bir yerde toplanması, o bölgenin kaynaklarının daha hızlı tüketilmesi sonucunu doğurmaktadır. Çevre de bu aşırı tüketimden olumsuz etkilenmektedir. Doğanın tahribatı gündeme gelmekte, önlem alınmadığı takdirde, düşen çevre kalitesi bölgede bulunan bireylerin sağlık seviyelerini düşürücü etki yapmaktadır.

Tablo 3.2-14 Ülke Gruplarında Şehirleşme Oranı

Ülke Grupları	Şehirleşme (%)		
	1975	2005	2015*
Gelişmekte Olan Ülkeler	26,5	42,7	47,9
En Az Gelişmiş Ülkeler	14,8	26,7	31,6
Arap Ülkeleri	41,8	55,1	58,8
Doğu Asya ve Pasifik	20,5	42,8	51,1
Latin Amerika ve Karayib	61,1	77,3	80,6
Güney Asya	21,2	30,2	33,8
Sahra Altı Afrikası	21,2	34,9	39,6
Orta ve Doğu Avrupa ve BDT	57,7	63,2	63,9
OECD	66,9	75,6	78,2
Yüksek Gelir OECD	69,3	77,0	79,4
Yüksek İnsani Gelişme	66,4	76,8	79,4
Orta İnsani Gelişme	23,8	39,3	44,9
Düşük İnsani Gelişme	18,6	33,2	38,6
Yüksek Gelir Grubu	69,4	77,6	80,0
Orta Gelir Grubu	34,7	53,9	60,3
Düşük Gelir Grubu	20,5	30,0	34,2
Dünya	37,2	48,6	52,8

Kaynak: UNDP, *Human Development Report 2007/2008*.

Ekonomik büyüme ve şehir çevresi arasındaki ilişkiye bakıldığında görülmektedir ki; daha zengin nüfus daha fazla tüketmekte ve bunun sonucunda daha fazla atık meydana gelmektedir. Bu durum şehir çevresindeki kirliliği artırmaktadır.

Fakat şehir zenginleşince daha çok kaynağa ve daha eğitilmiş nüfusa sahiptir. Böylece şehrin gelişimine daha fazla kaynak ayrılabilir (Leitmann, 2006: 171–172).

Şehirleşmenin ülke grupları arasındaki dağılımına bakıldığında, şehirleşmenin gelişmiş ülkelerde daha yaygın olduğu bir kez daha görülmektedir. Dikkat çeken olgu, 2005 itibariyle en yüksek şehirleşme oranlarının Latin Amerika ve Karayib ülkelerinde bulunmasıdır. Şehirleşmede bu ülke grubunun sahip olduğu veriler, grup ülkeleri ile gelişmiş ülkeler arasındaki başka bir ortak noktayı işaret etmektedir.

Ancak Latin Amerika ve Güney Asya'da görülen hızlı şehirleşme kırsal alan – kentsel alan göçünden bağımsız olarak şehir nüfusunun kendisinde yaşanan hızlı nüfus artışından kaynaklanmaktadır (Hope, 1996: 84).

Tablo 3.2-15 En Yüksek Şehir Nüfusuna Sahip Ülkelerin 1950–2000 Yılları Arasında Şehir Nüfuslarında Gerçekleşen Büyüme Oranı

Sıra	Ülke	Oran (%)	Sıra	Ülke	Oran (%)
1	Tanzanya	7,27	18	Vietnam	3,55
2	Suudi Arabistan	7,08	19	Hindistan	3,02
3	Bangladeş	5,93	20	Güney Afrika	2,86
4	Nijerya	5,62	21	Mısır	2,85
5	Etiyopya	4,89	22	Arjantin	2,14
6	İran	4,58	23	Polonya	1,84
7	Türkiye	4,58	24	Japonya	1,73
8	Endonezya	4,35	25	Rusya Federasyonu	1,67
9	Venezüella	4,35	26	Ukrayna	1,67
10	Güney Kore	4,35	27	ABD	1,54
11	Filipinler	4,20	28	İspanya	1,51
12	Brezilya	3,90	29	Fransa	1,28
13	Pakistan	3,81	30	Hollanda	1,06
14	Kongo Dem. Cumh.	3,78	31	İtalya	0,82
15	Çin	3,76	32	Almanya	0,76
16	Meksika	3,65	33	İngiltere	0,44
17	Kolombiya	3,57			

Kaynak: United Nations Population Division, *World Urbanization Prospects: The 2001 Revision*, s.64'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

2005 yılında, dünyada şehir nüfusu 3,2 milyar kişiye çıkmıştır. 2030'da bu rakamın 5 milyar olması beklenmektedir. Bununla birlikte, kırsal nüfusun 3,3 milyardan 3,2 milyara yavaşça gerilemesi beklenmektedir. 1950'de dünya nüfusunun % 30'u şehirlerde yaşarken, 2005'de bu oran % 49'a çıkmıştır. 2030'da bu oranın % 61 olması beklenmektedir. Şehirleşme gelişmiş ülkelerde oldukça ileri seviyededir. 2005'de

gelişmiş ülkelerde nüfusun % 75'inin şehirlerde yaşadığı görülmektedir. Afrika ve Asya göreceli olarak en az şehirleşmenin görüldüğü bölgelerdir. 2005'de dünya nüfusunun % 4,5'i on milyon ve üzeri şehir merkezlerinde yaşarken, % 25'i 500 binden az yerleşim merkezlerinde yaşamaktadır (United Nations, 2005: 9–10).

1950'den 2000 yılına şehirleşmedeki artışın daha çok gelişmekte olan ülkelere kaynaklandığı görülmektedir. Adı geçen dönemde şehirleşme hızında Türkiye % 4,58 ile yedinci olmuştur. En hızlı şehirleşme bir Afrika ülkesi olan Tanzanya'da kaydedilmiştir. Gelişmiş ülkeler ise sıralamada son sıralarda yer almışlardır. Bunun nedenlerinden biri gelişmiş ülkelerde şehirleşmede yüksek seviyelerin çoktan yakalanmış olmasıdır. Afrika kıtası ülkelerinde görülen hızlı şehirleşmenin aynı zamanda sahip oldukları yüksek nüfus artış oranlarından kaynaklandığı açıktır (bkz. Tablo 3.2–15).

3.2.5.2. Göç

Göç olgusunun ülke sosyo-ekonomik yapısına etkisi, şehirleşmeyle benzerlik göstermektedir. Ancak göç, şehirleşmeden farklı olarak bölge nüfus dinamiklerinden bağımsızdır. İç veya dış göç olsun, her ikisi de dış kaynaklı nüfus hareketleridir. Kontrol edilebilir nüfus hareketlerinin ülke gelişimine ve üretim çıktısına katkıları bulunmaktadır.

Kalifiye göç, ekonomik büyüme ve verimlilik üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. Göç yolu ile ülke ve/veya şehir, kişinin gelişimine kadar geçen süre için eğitim ve sağlık harcaması yapmadan işgücü kaynağı elde etmiş olur. Kalifiye olmayan göç ise, ülke ve/veya şehir genel kalkınmışlık seviyesini düşürür. Bu kişilerin toplum genel seviyesine yaklaştırılması için projeler hayata geçirilmelidir. Aşırı yüksek göç oranı hem ülke için hem şehir için kaynak kullanımında eşitsizlik doğurur. Aşırı yabancı göç, toplum içinde gruplaşmaları beraberinde getirir.

Uluslararası göç edenlerin sayısı 1960'dan 2000'e iki kattan fazla artmıştır. Toplam göçmen sayısının % 60'ı en çok gelişmiş ülkelerde yaşamaktadır. Bölge olarak ise 56 milyon göçmen ile Avrupa ilk sırada gelmektedir. Onu 50 milyon ile Asya, 41

milyon ile Kuzey Amerika izlemektedir. Uluslararası göçte, kadın ve erkeklerin oranı birbirine yakındır. Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan her 70 kişiden birinin göçmen olmasına karşılık, gelişmiş ülkelerde her 10 kişiden biri göçmendir. Ülke bazında ise ABD 35 milyon, Rusya 13 milyon, Almanya 7 milyon göçmen ile liderdirler. Toplam ülke nüfusu ile orantılandığında ise Birleşik Arap Emirlikleri'nde % 68, Kuveyt'te %49, Ürdün'de % 39 ve İsrail'de % 37 oranında göçmen bulunmaktadır (United Nations, 2005: 23).

Uluslararası göç hareketlerinde gelişmiş ülkeler ve yüksek gelirli ülkeler çekim merkezi oluşturmaktadır. Aşırı göç ülkelerin gösterdikleri büyüme performansının daha fazla kişi tarafından paylaşılması sonucunu doğurmaktadır. Ancak diğer yandan, göç ile birlikte ülke çalışma potansiyeli olan nüfus oranında yükselme görülecektir. Genellikle daha düşük ücretle çalışan göçmen kesim ülkede yatırım verimliliği yaratacaktır.

Ülkelerin toplum genel gelişmişlik seviyesini korumak ve yükseltmek için özellikle düşük eğitim seviyeli göçmenlere yönelik sosyal politikalar uygulaması yararlı olacaktır. Böylelikle ülke genelinde gelişmişlik seviyeleri bakımından oluşabilecek dengesizliklerin önüne geçilmiş olunacaktır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Toplumlar ve toplumu oluşturan bireyler, kendilerine has farklı özellikler taşırlar. Bu nedenle toplumsal sorunların çözümüne yönelik öneriler de o topluma özel olmalıdır. İhtiyaçlar, yaşam tarzları, arzular ve beklentiler, toplumların gelişiminde gelir kadar etkileyici olan diğer unsurlardır. Bu sosyal farklılıklar, neden aynı gelire sahip iki toplumun gelişmişlikte farklı seviyelerde değerlendirildiklerini açıklamaktadır.

Ekonomik büyüme, insani gelişmeyi sağlamada temel ihtiyaç değildir. Ancak şüphesiz ki gelişimi sağlayacak unsurların yaratımında gereklidir. Gelir artışı, eğitim ve sağlık harcamalarına kaynak yaratımı açısından da önem taşımaktadır. İnsanların tercihlerini gerçekleştirebilmesi ve ekonomik özgürlüklerine kavuşabilmesi belli bir oranda gelir artışına bağlıdır. Geliri artan birey, kapasitelerini genişletmede daha avantajlıdır. Aynı şekilde bireyin sağlık ve eğitimde elde ettiği gelişme de onun daha yüksek gelir elde etme imkânlarını artıracaktır. Daha iyi eğitim seviyesi, bireyin daha yüksek gelir elde edebileceği iş imkânlarına kavuşmasını sağlarken, daha iyi sağlık koşullarına sahip olması, bireyin iş verimliliğini yükseltecektir.

Ekonomik büyümenin insani gelişmeye katkısı bir anlamda, elde edilen gelir artışının hangi alanlarda kullanıldığı ile de ilgilidir. Bu çerçevede, yükselen gelir ile birlikte, eğitim ve sağlık harcamalarının toplam harcamalardaki payında da iyileşme görülmesi gerekmektedir. Nispi anlamda değilse bile reel anlamda eğitim ve sağlık harcamalarının bütçeden aldığı pay ekonomik büyüme ile birlikte artırılmalıdır. Sosyal harcamalara ayrılan payın belirlenmesinde, nüfus dinamikleri ve ülke eğitim ve sağlık seviyesi göz önünde tutulmalıdır. Temel eğitim ve sağlık imkânlarının tüm toplum geneline yaygınlaştırılmasının dışında, mevcut seviyelerin güçlendirilmesi, modernleştirilmesi ve günün ihtiyaçlarına cevap verebilir hâle getirilmesi amaçlanmalıdır.

Gelir artışı tek başına toplum yaşamında iyileşme anlamına gelmemektedir. Bunun yanında gelir artışını sosyo-ekonomik gelişme izlemelidir. Aksi takdirde gelir artışının sürekliliği ve etkinliği tehlikeye girecektir. Yükselen doğumda yaşam beklentisi ile birlikte insan sermayesindeki gelişimin kalıcılığı da artmaktadır. İnsan sermayesinin yüksek olduğu bir durumda, ülkede gelir yaratımı ihtimali de artacaktır.

Böylece gelir yaratımının geleceği daha fazla güven altına alınacaktır. Ülkeler geleceğe yönelik ekonomik büyümenin güvencesini oluşturmak adına, insan sermayesini geliştirmeye yönelik adımlar atmalıdır.

Ülkelerin sahip oldukları nüfus yapısı büyük oranda onların gelişim şekillerini ve hızlarını etkilemektedir. Ekonomik büyümenin insani gelişmeye aktarımında demografik yapının çok boyutlu etkileri olabilmektedir. Bununla birlikte, demografik yapı da özellikle gelir artışı ve ekonomik büyümenin ardından genel yapı değişimine uğramaktadır. Ekonomik büyümeyle birlikte ülkelerde genel olarak nüfus artış hızında düşüş eğilimi, doğurganlık oranında azalış ve çalışma potansiyeli bulunan nüfusun toplam nüfusa payında artış görülmektedir. Böyle bir süreçte, demografik kazanç yardımı ile büyümeyi tetikleyici yeni bir dalga görülmesi olasıdır. Düşük nüfus artışının görüldüğü bir ortamda, ülkelerin büyümeyi insani gelişmeye aktarmadaki başarıları da artacaktır. Ekonomik büyüme sonucu oluşan gelir artışı, yüksek nüfus artışının olduğu bir ortama oranla daha az kişi tarafından paylaşılacaktır. Böylece reel olarak kişi başı MG'de yükseliş görülebilecektir.

Ekonomik büyüme, insani gelişme ve demografik yapı üçlüsünün birbirlerine etkilerini yorumlarken, etkileri belli bir sıraya ve yöne koymak zordur. Etkiler genel olarak çift yönlü gerçekleşmektedir. Ekonomik büyüme, bireysel gelir artışını tetiklemekte, gelir artışı bireylerin sağlık ve eğitim imkânlarını genişletmekte, bu genişleme, değişen üretim yapısı ile birlikte, bireylerde daha az çocuk talebini doğurmakta ve daha az çocuk sahipliği, her bir çocuğun gelişimine daha fazla kaynak aktarıma imkân tanımaktadır.

Yüksek nüfuslu ülkelerin gelir eşitsizliği sorunuyla karşılaşma ihtimalleri yüksektir. Bu ülkelerde toplum geneline yönelik gelir eşitliğini sağlayacak sosyal politikalar uygulanması zorunluluğu bulunmaktadır. Aksi takdirde ekonomik büyüme, yüksek nüfuslu toplumlarda, arzulanır refah ekonomisini yaratmaktan uzak bir görüntü sergileyecektir. Zengin sınıfın geliri ile fakir sınıfın geliri arasındaki fark daha da açılacaktır. Yüksek gelir eşitsizliği sosyal sorunları doğuracaktır. İyi seviyede eğitim ve sağlık hizmetlerine erişebilen zengin kesime karşılık, fakir sınıfın eğitim ve sağlıktan yeterince yararlanamaması ve sağlıksız ve eğitimsiz bir toplum kesiminin oluşması söz

konusudur. Fakir sınıfın büyüklüğü, söz konusu sosyal sorunların büyüklüğünde de belirleyici olacaktır.

Aşırı çocuk nüfusu ülke bağımlılık oranını artırmaktadır. Çocuk nüfusu üreten değil, tüketen bir toplum kesimidir. Tüketen toplum kesiminin büyüklüğü, üreten kesim üzerinde daha fazla yük oluşturmaktadır. Bu görünümü değiştirmede doğurganlık oranını düşürücü politikalar önem kazanmaktadır. Aşırı yüksek çocuk nüfusu ülke eğitim harcamaları üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Daha fazla okul ve öğretmen ihtiyacı doğmaktadır. Eğitim kalitesini artırmaya harcanacak kaynaklar, ülke çapında temel eğitim düzeyini sağlamaya aktarılmaktadır. Mevcut okulları iyileştirmeye ve daha yeni sistem ve teknolojileri bu okullara aktarmaya ve böylelikle, öğrencilere daha iyi bir eğitim seviyesi sunmaya yarayacak kaynaklar, aynı veya benzer düzeyde yeni okulların yapılmasında böylece artan eğitim talebinin karşılanmasında kullanılacaktır. Yeni okulların kurulmadığı bir durumda ise aynı yapıyı daha fazla öğrencinin kullanması zorunluluğu doğacak, böylelikle okul ve sınıflarda yığılmalar oluşacak, bunun sonucu eğitim kalitesi düşecektir.

Aynı şekilde göç hareketlerinin sıkça görüldüğü durumlarda göçmenlere yönelik sosyal politikaların uygulanmasında yarar vardır. Özellikle toplum genel seviyesine kıyasla düşük eğitim seviyesindeki göçmenlerin genle seviyeye yaklaştırılması gerekmektedir. Toplum genelinde oluşacak gelişme dengesizliklerinin önlenmesinde bu politikalar yarar sağlayacaktır.

Aşırı şehirleşme ve göç de yüksek nüfus artışı gibi mevcut eğitim ve sağlık yapılarında yığılmalara yol açacaktır. Şehirlerin sahip olduğu iyi eğitim ve sağlık imkânları, yeni yatırımların yapılmadığı bir durumda çekiciliğini kaybedecektir. Aşırı şehirleşmenin ve aşırı göçün önüne geçmek için, kırsal alanlardaki fırsatlar artırılmalıdır. İş sahâlarının daha geniş alanlara yayılımını teşvik edecek uygulamalara gidilmelidir. Gelişmede geri kalmış bölgelere yönelik yatırım teşvikleri uygulanmalıdır.

Ancak belirtildiği gibi, insani gelişme süreci toplumlarda her zaman aynı şekilde işlememektedir. Bazı ülkelerin daha düşük büyüme oranları ile daha hızlı insani gelişme sürecine girdiği, pek çok ülkenin ise yüksek gelirlerine rağmen, insani gelişme seviyesini ileri taşımada nispeten başarısız oldukları görülmüştür. Bu konuda özellikle

ülkedeki gelir dağılımında eşitsizlik, ekonomik büyüme – insani gelişme ilişkisini sekteye uğratmaktadır.

Doğurganlık oranının, üretim yapısıyla ilişkisi çok belirgindir. Tarımdan sanayiye geçiş, doğurganlık oranında büyük düşüğe neden olmaktadır. Burada çocuk sahibi olmanın maliyeti de bu düşüşte rol oynamaktadır. Üretim yapısındaki değişimle birlikte görülen düşük doğurganlık oranları ülke demografik yapısında çok derin değişimler yaratmaktadır. Doğurganlık oranındaki düşüş, ülke genç nüfusunun toplam nüfusa oranını azaltmakta, potansiyel çalışan oranını yükseltmektedir. Böylelikle demografik kazanç yaratmada bir fırsat oluşmaktadır.

Ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişki otomatik değildir. Doğrudan, belirgin ve genel geçer bir ilişki kuralı yoktur. İlişki daha çok demografik yapı unsurlarından hareketle oluşmaktadır. Ekonomik büyümeyi insani gelişmeye aktarmak düşük nüfus artışı, düşük doğurganlık oranı ortamında daha kolay gerçekleşmektedir. Nüfus büyüklüğü, düşük gelirli ülkelerde, yüksek gelirli ülkelere oranla daha büyük büyüme gelişme ilişkisi sorunu yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aghion, P. ve Howitt, P.** (1998) *Endogenous growth theory*, 2. Basım, MIT Press.
- Anand, S. ve Sen, A.K.** (1996) *Sustainable Human Development: Concepts and Priorities*, United Nations Development Programme, Office of Development Studies.
- Anand, S. ve Sen, A.K.** (1997) *Concepts of Human Development and Poverty: A Multidimensional Perspective*, Human Development Papers 1997.
- Arrow, K.J.** (1962) “*The Economic Implications of Learning by Doing*”, The Review of Economic Studies, c. 29, s. 3, ss. 155–173.
- Barro, R.J.** (2000) *Getting It Right*, 5. Basım, The MIT Press.
- Barro, R.J.** (2001) *Determinants of Economic Growth: A Cross-country Empirical Study*, 5. Basım, MIT Press.
- Barro, R.J. ve Sala-i-Martin, X.** (2003) *Economic growth*, 2. Basım, MIT Press.
- Basu, K.** (2001) “*On the Goals of Development*”, *Frontiers of Development Economics: the Future in Perspective*, Edt.: Gerald M. Meier, Joseph E. Stiglitz (World Bank Publications), ss. 61-101.
- Becker, G.S.** (1993) *Human Capital*, 3. Basım, University of Chicago Press.
- Becker, G.S. ve Barro, R.J.** (1986) “*A Reformulation of the Economic Theory of Fertility*”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 1793, Cambridge.
- Becker, G.S.; Murphy, K.N. ve Tamura, R.F.** (1990) “*Human Capital, Fertility and Economic Growth*”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 3414, Cambridge.
- Blaug, M.** (1997) *Economic Theory in Retrospect*, 5. Basım, Cambridge University Press.
- Bloom, D.E.; Canning, D. ve Sevilla, J.** (2001) “*Economic Growth and the Demographic Transition*”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 8685, Cambridge.
- Boucekkine, R.; de la Croix, D. ve Licandro, O.** (2002) “*Vintage Human Capital, Demographic Trends, and Endogenous Growth*”, Journal of Economic Theory 104, ss. 340–375.
- Bronfenbrenner, U.** (1979) *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, 9. Basım, Harvard University Press.

- Clark, D.A.** (2006) *The Elgar Companion to Development Studies*, Edward Elgar Publishing.
- Costantini, V. ve Monni, S.** (2005) “*Sustainable Human Development for European Countries*”, *Journal of Human Development*, c. 6, s. 3, ss. 329–351.
- Demir, S.** (2006) *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf>
- Dobb, M.** (1975) *Theories of Value and Distribution Since Adam Smith*, Cambridge University Press.
- Ercan, N.Y.** (2002) “*İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış*”, *DPT Planlama Dergisi*, Semih Ofset, ss.129–138.
- Fukuda-Parr, S.** (2003) “*The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen’s Ideas On Capabilities*”, *Feminist Economics* 9, ss. 301 – 317.
- Gaertner, W ve Xu, Y.** (2003) *Measuring the Standard of Living: Uncertainty about Its Development*, <http://www.iariw.org/papers/2004/arnold.pdf>
- Ghatak, S.** (1995) *Introduction to Development Economics*, 3. Baskı, Routledge.
- Günsoy, G.** (2005) “*İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı*”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, s. 2 ss. 35–52.
- Griffin, K.B.** (1989) *Alternative Strategies for Economic Development*, IICA.
- Haq, M.** (1995) *Reflections on Human Development*, Oxford University Press, ABD.
- Harris, J.M.** (2000) *Basic Principles of Sustainable Development*, Global Development and Environment Institute Working Paper 00–04.
- Hayami, Y.** (2001) *Development Economics*, Oxford University Press, NY.
- Hope, K.R.** (1996) *Development in the Third World: From Policy Failure to Policy Reform*, M.E. Sharpe.
- Inglehart, R.** (1997) *Modernization and postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*, Princeton University Press.
- Inglehart, R. ve Welzel, C.** (2005) *Modernization, Cultural Change and Democracy: the Human Development Sequence*, Cambridge University Press.
- Iqbal, F.** (2006) *Sustaining Gains in Poverty Reduction and Human Development in the Middle East and North Africa*, World Bank Publications.

- Jones, C.I.** (2000) *A Note on the Closed-Form Solution of the Solow Model*, <http://www.stanford.edu/~chadj/closedform.pdf>
- Kao, J. ve Shieh, Y.** (2008) “*Fine Arts in Solow Model: a Clarification*”, *Economics Bulletin*, c. 1, s. 2, ss. 1–20.
- Kibritçioğlu, A.** (1994) “*On Adam Smith’s Contributions to the International Trade Theory*”, MPRA Paper No. 2595, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/2595/1/MPRA_paper_2595.pdf
- Kibritçioğlu, A.** (1998) “*İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri*”, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. 53, s. 1–4, ss. 207–230.
- Kremer, M.** (1993) “*Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990*”, *The Quarterly Journal of Economics* 108, s. 3, ss. 681–716.
- Kuklys, W. ve Robeyns, İ.** (2005) “Sen's Capability Approach to Welfare Economics”, *Amartya Sen's Capability Approach*, Edt.: Wiebke Kuklys (Springer), ss. 9–30.
- Leitmann, J.** (2006) “Urbanization and Sustainable Development Policy and Administration”, *Sustainable Development Policy and Administration*, Edt.: Gedeon M. Mudacumura, Desta Mebratu, M. Shamsul Haque (CRC Press), ss. 169–187.
- Lucas, R.E.** (1988) “*On the Mechanics of Economic Development*”, *Journal of Monetary Economics*, s. 22, ss. 3–42, North-Holland.
- McMahon, W. W.** (1999) *Education and Development: Measuring the Social Benefits*, Oxford University Press.
- McQuinn, K. ve Whelany, K.** (2006) *Solow (1956) as a Model of Cross-Country Growth Dynamics*, Central Bank and Financial Services Authority of Ireland, http://www.karlwhelan.com/Papers/mcquinn_whelan_oxrep.pdf
- Malthus, T.** (1798) *An Essay on the Principle of Population*, <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>
- Murphy, K.M., Riddell ve W.C., Romer, P.M.** (1998) “Wages, Skills and Technology in the United States and Canada”, *General Purpose Technologies and Economic Growth*, Edt.: Elhanan Helpman (MIT Press).
- Nafziger, E.W.** (2006) *Economic Development*, 4. Basım, Cambridge University Press.
- Nelson, R.R. ve Winter, S.G.** (1982) *An Evolutionary Theory of Economic Change*, 5. Basım, Harvard University Press.

- Neumayer, E.** (2003) *Weak Versus Strong Sustainability: Exploring the Limits of Two Opposing Paradigms*, 2. Basım, Edward Elgar Publishing.
- Nnadozie, E.U.** (2003) *African Economic Development*, Emerald Group Publishing.
- Ozawa, T.** (1992) “*Foreign Direct Investment and Economic Development*”, *Transnational Corporations*, c. 1, s. 1, ss. 27–54.
- Pack, S.J.** (1998) “*Murray Rothbard’s Adam Smith*”, *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, c. 1, s. 1, s. 73–79.
- Pyle, J.L. ve Forrant, R.** (2002) *Globalization, Universities and Issues of Sustainable Human Development*, Edward Elgar Publishing.
- Power, M.** (2006) “Mahbub Ul Haq”, *Fifty Key Thinkers on Development*, Edt.: David Simon (Taylor & Francis), ss. 264-270.
- Ranis, G. ve Stewart, F.** (2000) “*Strategies for Success in Human Development*”, *Journal of Human Development*, c. 1, s. 1, ss. 49–69.
- Rashid, S.** (2000) *Economic Policy for Growth: Economic Development is Human Development*, Springer.
- Robeyns, İ.** (2005) “*The Capability Approach: a Theoretical Survey*”, *Journal of Human Development*, c. 6, s. 1, ss. 93–114.
- Ros, J.** (2001) *Development Theory and the Economics of Growth*, University of Michigan Press.
- Rostow, W.W.** (1992) *Theorists of Economic Growth From David Hume to the Present*, Oxford University Press, US.
- Samuelson, P.A.** (1986) “Schumpeter as an Economic Theorist”, *The Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*, Edt.: Kate Crowley (MIT Press), ss. 301–327.
- Schlicht, E.** (2006) “*A Variant of Uzawa’s Theorem*”, *Economics Bulletin*, c. 5, s. 6, ss. 1–5.
- Sen, A.K.** (1988) *The Standard of Living*, Edt.: Geoffrey Hawthorn, Cambridge University Press.
- Sen, A.K.** (2001) *Development as Freedom*, Oxford University Press.
- Simon, H.A.** (1996) *The Sciences of the Artificial*, 3. Basım, MIT Press.
- Simon, H.A.** (1997) *Models of Bounded Rationality*, MIT Press.
- Solow, R.M.** (2005) “Reflections on Growth Teory”, *Handbook of Economic Growth Volume 1A*, Edt.: Philippe Aghion, Steven N. Durlauf (Elsevier), ss. 3–9.

- Streeten, P.** (1999) *“Components of a Future Development Strategy The Importance of Human Development”*, Finance & Development, December 1999, ss.30–33.
- Sumner, A.** (2004) *“Economic Well-being and Non-economic Well-being: A Review of the Meaning and Measurement of Poverty”*, World Institute for Development Economics Research, Research Paper No. 2004/30.
- Szirmai, A.** (2005) *The Dynamics of Socio-Economic Development*, Cambridge University Press, UK.
- Thirlwall, A. P.** (2006) *Growth & Development*, 8. Basim, Palgrave Macmillan N.Y.
- Thomas, B.** (1973) *Migration and Economic Growth*, 2. Basim, Cambridge University Press.
- Uzawa, H** (1965) *“Optimum Technical Change in An Aggregative Model of Economic Growth”*, International Economic Review, c. 6, s. 1, ss. 18–31.
- Vögele, J.** (1998) *Urban Mortality Change in England and Germany, 1870–1913*, Liverpool University Press.
- Zhang, W.B.** (2005) *Economic Growth Theory: Capital, Knowledge, and Economic Structures*, Ashgate Publishing Ltd.
- UNDP** (1990) *Human Development Report 1990*, Oxford University Press, NY.
- UNDP** (1991) *Human Development Report 1991*, Oxford University Press, NY.
- UNDP** (1994) *Human Development Report 1994*, Oxford University Press, NY.
- UNDP** (1995) *Human Development Report 1995*, Oxford University Press, NY.
- UNDP** (1996) *Human Development Report 1995*, Oxford University Press, NY.
- UNDP** (2002) *Human Development Report 2002*, Oxford University Press, NY.
- UNDP** (2005) *Human Development Report 2005*, Hoechstetter Printing Co., NY.
- UNDP** (2007a) *Human Development Report 2007/2008*, Palgrave Macmillan Press, NY.
- UNDP** (2007b) *Measuring Human Development: A Primer*, NY <http://hdr.undp.org/en/reports/publications/title,4182,en.html>
- United Nations** (2005) *Population Challenges and Development Goal*, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations Publication, NY.

United Nations Population Division (2002) *World Urbanization Prospects: The 2001 Revision*, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations Publication, NY.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Can KAPAR
Doğum Yeri ve Tarihi : Söke – 05.07.1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İktisat (2001–2004)
Yüksek Lisans Öğrenimi : a) Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İktisat (2006–...)
b) University of Insubria, Varese – İtalya (2007-2008
Erasmus Öğrenci Değişim Programı)
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, İtalyanca

İletişim

e-posta Adresi : cankapar@hotmail.com
Tarih : 04.06.2009